

Snev av urbanitet

- En fortelling om Fagernes som moderne tettsted 1857-2007

Nina Espeseth Grønbrekk

Masteroppgave i kulturhistorie, 60 studiepoeng

Program for kultur- og idéstudier

Avlagt høsten 2009

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

Forord

Mange har bidratt i arbeidet med masteroppgaven. Ideen om tematikk og Fagernes som forskningsobjekt formet seg gradvis i eget hode gjennom bachelorgraden, men ble utviklet videre i samarbeid med min veileder, Arne Lie Christensen. Med smittende engasjement har han sørget for å holde motivasjonen min oppe, og for stadig ny inspirasjon. Jeg vil takke Norsk Lokalhistorisk Institutt for at de hadde tro på prosjektet mitt, og derfor ville tildele meg sitt mastergradsstipend høsten 2008. Takk også til Norsk Folkemuseum og Nasjonalbiblioteket for at jeg fikk bruke bilder fra deres arkiver. I tillegg er jeg takknemlig for alle positive innspill og hjelp fra lokalt hold. Valdresmusea har jevnlig bidratt med informasjon, tips og ikke minst tilgang til bildearkivet. På Nord-Aurdal Folkebibliotek har behjelpeligheten med å finne fram til lokal litteratur vært uvurderlig. En takk går til deltakere i stedsutviklingsgruppa, som stilte opp til intervju, og til de øvrige informantene som jeg fikk besøke i deres hjem. Avisa Valdres har vist stor interesse, og lånt meg kontor når jeg har hatt behov for det. Stor takknemlighet må jeg til slutt rette mot medstudenter, som har kommentert utkast, vært gode samtalepartnere og bidratt med konstruktiv kritikk underveis. Dessuten har lunsj- og kaffepausene bidratt til påfyll av inspirasjon og pågangsmot, og til kjærkomne avbrekk.

Nina

Innhold

Del 1: Innledning	9
Kapittel 1. Tema og problemstilling	9
Problemstilling	10
Kapittel 2. Metode og kilder	12
Ytringer i media	12
Bygdebøker, stedsanalyser og skjønnlitteratur	14
Fotografi som kilde	14
Egenproduserte data	16
Kapittel 3. Perspektiver og tidligere forskning	16
Stedet som prosess eller statisk struktur?	16
Kulturlandskap og naturlandskap	21
Tettstedet	23
Materielt miljø som bærer av mening	24
Det moderne	25
Det urbane	29
Den moderne stedsidentiteten	31
 Del 2: Hoveddel	 33
Kapittel 4. Et nytt sted. 1857-1906	33
Nyvegen	33
Krambua	35
Sosial magnet	37
Et nytt sted i en ny stil	41
Som ledd i kultiveringen	44
Helsebringende luft og romantiske omgivelser	46
Men Fagernes var ikke sentrum	49

Et nytt sted	50
Kapittel 5. ”Så var snart bygdesentrumet der”. 1906-1945	52
Trafikknutepunktet	52
”Paa rad etter vegen som ved ei bygata”	55
Forretningsgård med mange funksjoner	58
Bolig utenfor sentrum	60
Sveitserstil i full utfoldelse	62
Uten historisk grunn?	63
En ny modernitet	65
Å skape noe tradisjonelt	68
Mer fritid – nye møtesteder	69
Ungdomslaget	71
Kulturkonflikter i foreningslivet	73
Fortetningsfasen	75
Kapittel 6. Andre generasjon fagernesinger. 1945-1980	79
Rutebil og jernbane	80
Før og etter bilen	81
Fra funksjonsblanding til differensiering	83
Den gammeldagse sveitserstilen	87
En Fagernes-identitet?	88
Kapittel 7. Det senmoderne Fagernes – slutt på veksten? 1980-2007	92
Stasjonsby uten tog	92
Noe moderne blir tradisjonelt	94
En livløs by?	99
Jakten på Fagernes-sjela	101
Merkevaren Valdres	104
Bystatus – best å være by?	105
Et spørsmål om tilhørighet	108

Del 3. Avslutning	111
Kapittel 8. Avslutning	111
Kilder	114
Litteratur	114
Avisa Valdres	117
Internettkilder	118
Informanter	119
Andre kilder	119
Sammendrag	121

Del 1: Innledning

Kapittel 1

Tema og problemstilling

Valdres er ett av flere dalstrøk i Sør-Norge som har fått tildelt en rolle som representant for det ”ekte og opprinnelige” norske, som et av stedene som har beholdt elementer fra førindustriell tid lengst. I tradisjonell kulturforskning er det ofte den stolte fjellbonden som blir trukket fram, ikke de urbane elementene som etter hvert fikk fotfeste blant annet på Fagernes – ikke småindustrien som vokste fram på begynnelsen av 1900-tallet, ikke jernbanen, funkishus fra mellomkrigstida eller Kaffebaren. Men ”den nye tida” kom også til Valdres. Fagernes ga Valdres et snev av urbanitet, allerede med hoteller og landhandlerier mot slutten av 1800-tallet, men spesielt etter at jernbanen ble bygget ferdig i 1906. I denne undersøkelsen vil jeg rette søkelyset mot en del av bygde-Norge som ikke bare representerer tradisjonell bondekultur, men som også er uttrykk for noe moderne og urbant. Tettstedene som vokste fram i Norge er både bygd og by på én gang, og har vært lite fokusert på fra kulturhistorisk hold.

Fagernes ligger omtrent midt i Valdres, der dalen deler seg mot Øystre og Vestre Slidre. Kommer du sørfra, er det her du må avgjøre om du vil til Beitostølen eller Filefjell – og videre til Bergen om du vil. Den lille byen kan være et vakkert skue særlig på sommerstid, omkranset av innsjøen Strandefjorden og bratte åssider med skog og jordbrukslandskap. Om vinteren er den kalde snoa fra elva et sikkert kjennetegn.

Fagernes er kommunesenter i Nord-Aurdal, der jeg selv har hatt oppveksten min, så det er ikke tilfeldig at valg av tema til masteroppgaven falt på noe i Valdres. Jeg har vokst opp omtrent to mil fra kommunesenteret, og da jeg begynte på ungdomsskolen i 1998 var det hit jeg tok turen hver dag. Fagernes er det tettstedet av en viss størrelse som jeg kjenner aller best, og etter et par års kulturhistoriestudier begynte jeg å la meg fascinere av hvordan man nettopp her kan ”lese” historiske prosesser i landskapet. Jo mer kunnskaper jeg fikk, jo mer fikk jeg øye på av fortiden i omgivelsene, i tillegg til at jeg oppdaget hvordan historien i

landskapet kunne settes inn i en større sammenheng. Tettsteder som Fagernes er en viktig del av Norges moderne historie.

At Fagernes er et ungt sted, skjønner vi når vi vet at stedet feiret 150 år som handelssted høsten 2007. I bursdagspresang spanderte kommunen bystatus. Før 1857 var området der Neselva renner ut i Strandefjorden dekket av skog og eid av bonden på eiendommen Tveit. Men dette året tok gründeren Otto Stuve fra Biri med seg handelsbevilling til gården Øvre Nes, der han startet et lite landhandleri, før han bygget opp Fagernes hotell noen år seinere. Virkelig fart på utviklingen ble det ikke før utover på 1900-tallet, da Fagernes ble endestasjon på Valdresbanen. Det viktige poenget er at stedet ikke fantes i førmoderne tid, men har sitt utgangspunkt i noe moderne.

Oppgaven deles opp i tre deler, en innledende del, en hoveddel og en kort avslutning. I første del presenteres tema, metoder og kilder, samt det teoretiske utgangspunktet for drøftingen. Hoveddelen er kronologisk oppbygd, der fire historiske faser utgjør kapittelinnstillingen. Som siste fase, får kapittel 7 også noe karakter av oppsummering, og dermed blir avslutningen kort, men den brukes til å samle trådene.

Problemstilling

Kontraster og samspill mellom tradisjon og modernitet, mellom det lokale, det nasjonale og det globale, i tillegg til spenninger mellom bygd og by, er sentrale i analysen. Tettstedet som fenomen skal knyttes til moderniseringsprosessene, og jeg vil sette fokus på tettstedet som et urbant innslag på landsbygda. Det framstår annerledes enn bygda forøvrig, men har likevel sitt utspring i et bygdemiljø. Eksempler på moderne og tradisjonelle verdier som flettes sammen og danner nye kulturer, utgjør en rød tråd. Dessuten gjøres drøftingen konsekvent med utgangspunkt i materielt miljø, som videre settes i sammenheng med sosiale og kognitive strukturer.

Min hovedproblemstilling består i å undersøke hvilke urbane impulser som har bidratt til å forme Fagernes som et moderne tettsted mellom 1857 og 2007.

For å utdype hovedproblemstillingen, og presisere hvordan moderne og urbane impulser kan avdekkes og drøftes, har jeg her formulert noen underpunkter. De består av mer konkrete spørsmål som kan stilles i samtlige kapitler:

- Samferdsel: Hvordan påvirker moderne samferdsel stedets indre struktur, og på hvilke måter danner de linjer som peker ut av lokalsamfunnet?
- Fysisk miljø: Hvordan gir de fysiske omgivelsene uttrykk for moderne og internasjonal påvirkning, i samspill med en lokal kultur?
- Sosialt miljø: På hvilke måter kan sosiale møtesteder knyttes til urbanitet og modernitet?
- Funksjoner: Hvilke institusjoner, funksjoner og tjenester kan stå som symboler på det moderne samfunnet, og hvilken rolle spiller de for bygdene omkring?
- Stedet: Hvilke oppfatninger, holdninger og tanker kommer til syne om Fagernes som sted?
- Et moderne paradoks: Hvordan kommer tvetydigheten mellom framtidsoptimisme og nostalgi til uttrykk i de fysiske omgivelsene og i verbale ytringer?

Hensikten er ikke å gi en fullstendig historisk oversikt over Fagernes, men å trekke ut de elementene som kan gi verdifulle tolkninger og svar på problemstillingen. Mange har kunnskaper om stedets historie, noe jeg har stor respekt for, og det finnes like mange meninger og opplevelser av Fagernes som det finnes mennesker som har et forhold til stedet.

Kapittel 2:

Metode og kilder

Siden oppgaven min tar for seg en nokså lang historisk periode, er ikke de samme kildekategoriene like relevante i hvert kapittel. Alle kildetypene finnes heller ikke i hver historiske fase. Før 1903 fantes det ingen lokalavis, så perioden fram mot år 1900 er det reisebeskrivelser, fotografier og bygdebøker som best dokumenterer. Med tanke på markedsføring av stedet og dets virksomheter i senmoderne tid, er internett en viktig informasjonskanal som ikke fantes tidligere. Aviser og fotografier har jeg imidlertid tatt i bruk som kilder i samtlige kapitler, noe som gjør dem til sentralt materiale. I tillegg er det fysiske miljøet av vesentlig betydning for å oppnå en forståelse av stedet og dets utvikling. I omgivelsene kan man lese prosesser, og se hvordan de ulike vekstperiodene kommer til uttrykk på flere måter. Ikke bare ulike byggestiler, men strukturen i bebyggelsen og gatenettet, bærer med seg verdifulle vitnesbyrd om skiftende behov og idégrunnlag. Landskapet og de fysiske omgivelsene er historiske kilder som tilfører viktige poenger, i tillegg til å være selve utgangspunktet for studien. Landskapets rolle, og hvordan det studeres, kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Ytringer i media

I lokalavisa ”Valdres”, som startet opp på Fagernes i 1903, kommer den offentlige diskursen i lokalsamfunnet til syne. Fram mot midten av århundret tok den imidlertid ikke bare for seg lokale hendelser og saker, men i stor grad også både nasjonalt og utenriks stoff. Lokalavisa var et av få medier som befolkningen hadde tilgang til, og gjennom avislesning får jeg innsyn i hvordan befolkningen ble opplyst om den store verden, og ikke minst ”oppdratt”. Overskrifter som ”Spyt ikke” og ”Op med vinduerne, ind med sollyset!” viser til kultiveringsprosessen som brakte det moderne samfunnet ut på den norske landsbygda.

Selv om avisa helt siden oppstarten har trykket en god del leserinnlegg, vil det alltid være noen grupper i samfunnet som man ikke får i tale gjennom avisene. Hva mente og tenkte ”vanlige folk”? Var folk flest i det hele tatt engasjert i de sakene og debattene som pågikk i lokalavisa? Det må påpekes at avisas artikler og leserinnlegg favner *en del* av befolkningen, men langt fra alle. I min studie kan dét heller ikke være målsetningen. Men

journalistene og debattantene må ha hatt i tankene at folk skulle interessere seg for det de skrev. Uansett er avisa et forum der ulike stemmer kommer til orde, selv om redaksjonen jo påvirker hvilket innhold den skal ha (Christensen 2007a:12-13). Et annet poeng er at sakene og måten de blir omtalt på i avisene, har stor innvirkning på hvordan befolkningen oppfatter det som beskrives. Media påvirker folks holdninger til og forestillinger om samfunnet de lever i (Hansen 2004:12-13).

For at arbeidet med gjennomgangen av avisene ikke skulle bli alt for omfattende, har jeg valgt ut visse årganger, ofte på bakgrunn av hendelser eller debatter som jeg vet fant sted på spesielle tidspunkter. I 2003 ga AS Valdres og Valdres Trykkeri ut en jubileumsbok, med utklipp fra avisa gjennom 100 år, der jeg fikk noen hint om relevante saker. Enkelte ganger har jeg oppsøkt en spesifikk dato, men ofte skummet gjennom hele eller halve årganger. Noen av de gjennomleste avisårgangene er valgt ut mer tilfeldig. Artiklene som er utgitt etter 1996, kan søkes opp i avisas digitale arkiv, der eksempler på søkeord har vært "bystatus", "150-årsjubileum", "kjøpesenter" og "stedsutvikling". Mitt avismateriale har blitt nokså omfattende, men det er selvsagt likevel en risiko for at jeg har gått glipp av ting som kunne vært relevant. De mest interessante artiklene, notisene og leserinnleggene har nemlig ofte vært de jeg ikke har oppsøkt, men tilfeldig har kommet over.

En av artiklene jeg ved en tilfeldighet oppdaget, førte meg til et annet massemedium. Våren 1950 kan avisa fortelle om et besøk av NRK-journalisten Halfdan Hegtun, som resulterte i et radioprogram om Fagernes. Temaet var bygdebyer med turisme og industri som forutsetning. Programmet er tilgjengelig i NRKs digitale radioarkiv, som blant annet kan benyttes på Nasjonalbiblioteket. Programlederen intervjuer en rekke Fagernes-boere, som med ulike synsvinkler beskriver stasjonsbyen ved midten av århundret. Programmet ga meg med forskjellige innfallsvinkler innblikk i livet på Fagernes, og er verdifull kulturhistorisk dokumentasjon.

I forbindelse med senere års identitetsbygging, har Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) vært en sentral aktør, og deres nettsider ble en innfallsport til studiet av senmoderne stedsprofilering. Sider på internett oppdateres og endres, og har slik sett noe til felles med muntlig tale, sier historikeren Ingar Kaldal. Ytringer kan formuleres annerledes neste dag, og har dermed noe flyktig over seg. I tillegg kan tekster på internett være mindre gjennomarbeidet enn tekster i en bok eller avis, fordi ubegrenset tilgang og lave kostnader senker terskelen for publisering (Kaldal 2003:58). Sidene jeg har brukt som kilder i denne undersøkelsen er profesjonelle, og oppdateres jevnlig. VNKs nyhetsarkiv gjør det likevel

mulig å lete fram tidligere publiserte artikler. Utenom nettsidene til VNK og Statistisk Sentralbyrå, har jeg i liten grad tatt i bruk internett som kilde.

Bygdebøker, stedsanalyser og skjønnlitteratur

I det følgende presenteres et utvalg lokale utgivelser som har hatt betydning for undersøkelsen. Om Valdres finnes en rekke bygdebøker, utgitt i tidsrommet 1914-2004. Kun få av disse tar imidlertid for seg tettstedene, og de fleste har fokus på førmoderne tid. Likevel har en av dem gitt meg mye verdifull informasjon – boka redigert av Knut Hermundstad i 1954 med tittelen *Handel, samvirke og samferdsel*. Den beskriver alle handelsstedene i distriktet, ofte med utfyllende informasjon om de enkelte forretningsdrivende helt opp til i 1950-årene. Hermundstad tar med sin dialektnære nynorsk også for seg sosiale og kulturelle aspekter, ofte på en litt hverdagslig, men likevel reflektert måte.

Noe annen lokalhistorie har også blitt utgitt. Viktigst er kanskje de to Fagernes-bøkene utgitt i 1982 og 2002 av Fagernes Handelsstands Forening, skrevet av henholdsvis Ingolf Iversen og Kai Svensson. Begge bøkene har undertittelen ”en minnebok”, og er ikke fullstendige historiske oversikter. De inneholder en mengde fotografier og andre konkrete historiske opplysninger, og er nyttige som inngangsport til Fagernes’ historie.

En reisebok skrevet av G. Th. Windingstad i 1902 formidler verdifulle og interessante tolkninger av Valdres og Fagernes ved århundreskiftet, som jeg har fått stor nytte av i hoveddelens første kapittel. Senere, henholdsvis i 1930- og 1950-årene, har det blitt utgitt reisebeskrivelser både av NSB og Jotunheimen og Valdresruten bilselskap (JVB). I 1998 ble det utarbeidet en stedsanalyse for Fagernes sentrum, først og fremst med tanke på å skulle velge trasévalg for E16, men som sier mye om synet på de fysiske omgivelsene, og stedet generelt, i senmoderne tid. En utgivelse som tar oss nærmere menneskene og det sosiale livet, er Ole Jørgen Braathens *Brystkarameller* (1996), som er en samling epistler trykket i avisa Valdres gjennom flere år. Mange av tekstene reflekterer rundt forfatterens oppvekst på Fagernes ved midten av 1900-tallet.

Fotografi som kilde

Ifølge etnologen Oddlaug Reiakvam er fotografiet som kulturelt fenomen et av modernitetens viktigste medium (Reiakvam 1997:43). I min undersøkelse av Fagernes, viste det seg at fotografier ble en mer sentral kilde enn jeg i utgangspunktet hadde sett for meg, fordi de kan

leses på så mange måter, og bidra på flere plan i analysen. Et lite utvalg forholder jeg meg aktivt til i teksten, selv om mange flere bilder på ulike måter har bidratt i min forståelse av Fagernes. Bildene er hentet fra Valdresmuseas arkiv, i tillegg til databasen Galleri NOR, der Norsk Folkemuseum står som eier av de aktuelle bildene, samt Nasjonalbibliotekets samling av postkort. Avisa Valdres hadde gjennom jubileumsåret 2007 en bildeserie med gamle Fagernes-motiver som jeg har gått gjennom, og ett av fotografiene er lånt av en privatperson. Siden mange av fotografiene i de to nevnte Fagernes-bøkene ikke er merket med eier eller fotograf, velger jeg å gjengi noen av disse bildene ved å referere til den aktuelle boka, i de tilfellene der jeg ikke har kunnet oppspore originalbildet.

Fotografier brukes her ikke bare som passive illustrasjoner, men aktiveres som kilder. Reiakvams doktoravhandling tar for seg bruk av bilder som kulturelle uttrykk. Hun karakteriserer fotografiet som ”vår tids mest utbreidde folkekunst, med ”folket” som både produsent og konsument” (Reiakvam 1997:17). Likevel har ikke etnologien jobbet systematisk med fotografiet som kilde, hevder hun, da det stort sett blir brukt passivt, som illustrasjoner og dokumentasjon. Reiakvam ivrer for aktivisering av det hun kaller visuell kulturarv, og tror at årsaken til den manglende interessen nettopp bunner i bildenes status som folkekunst. Fotografiet befinner seg i skjæringspunktet mellom kunst- og kulturhistorie, der ingen har tradisjon for å behandle det som visuelt kulturprodukt. De fleste fotografier faller utenfor rammene for kunstsferen, fordi de vurderes i lys av visse kvalitative og estetiske kriterier, der innhold, kommunikasjon og funksjon får en underordnet betydning. Tradisjonell etnologi har på sin side vært mest rettet mot førindustrielle kulturer (Reiakvam 1997:17-19,44).

Også den britiske kulturhistorikeren Peter Burke, i boka *Eyewitnessing*, setter søkelys på bruk av bilder i historiske studier. Bilder brukes oftest til å illustrere konklusjoner som allerede har blitt trukket på annet grunnlag, og ikke fordi de gir nye svar eller gjør at man stiller andre spørsmål, hevder han. Tekst blir ansett som den mest betydningsfulle kilden til historisk kunnskap, og generelt mer betydningsfull enn bildet i vårt samfunn. Siden renessansen har det gradvis utviklet seg en forestilling om at bilders funksjon er estetisk, noe som har gått på bekostning av andre funksjoner bilder kan tillegges. Alle typer bilder kan tjene som historiske kilder, ifølge Burke, uavhengig av dets estetiske kvaliteter (Burke 2001:10,16).

Reiakvam formulerer to polariserende myter om fotografiet, som hindrer en i tolkningene av dem. Den ene går ut på en oppfatning om at bildet gir et objektivt – og dermed sant – utsnitt av virkeligheten, mens den andre myten hevder at det fullt og helt er konstruert,

og derfor upålitelig. Tolkningen og kildekritikken blir slik et spørsmål om sant og usant. Fotografiet må behandles som tolkning og bearbeiding av virkeligheten, ikke som et utsnitt av den, da det på én gang er både sannhetsvitne og virkelighetsforfalskning, konstruksjon og naturlig spor. Selv om fotografiet avbilder noe reelt, er fotografering en kulturell praksis som utgjør resultatet av en rekke valg. Det er en ytring som alltid representerer tolkning av virkeligheten (Reiakvam 1997:25-30). Selv om et bilde, enten det er snakk om malerier, fotografier eller andre typer bilder, ikke alltid er så ”realistisk” som det gir seg ut for å være, er nettopp *det* en verdifull observasjon i et kulturhistorisk perspektiv (Burke 2001:30).

I denne analysen brukes fotografier på forskjellige måter, med forskjellige mål. For det første bidrar illustrasjonene underveis til at leseren får et bilde av Fagernes-byen – dens bygninger, gatemiljø og plassering i landskapet. For det andre brukes de for å tidfeste og tolke endringer stedet har vært gjennom rent fysisk. Hvordan framsto Fagernes i ulike faser, når ble bygninger bygget og endret på, hvordan har sentrumsstrukturen utviklet seg? Ved hjelp av avbildinger av fysisk miljø, kan tettstedets utvikling studeres i et bredere perspektiv og settes i sammenheng med mer overordnede samfunnsstrukturer. Men like viktig, og mer krevende, er det å tolke selve fotografiene i et kulturelt lys. Hvorfor har noen valgt ut nettopp dette motivet? Hva har bildets funksjon vært? Hvordan er mennesker og rekvisitter oppstilt, og hvilke konklusjoner kan trekkes om kulturelle mønstre og sosiale relasjoner? Slik forstår jeg bildene som både avtrykk og uttrykk. Bildet er en mekanisk avspeiling, eller et avtrykk, av noe reelt, og samtidig kulturelt uttrykk. For å kunne avlese bildets *uttrykk*, må det analyseres i lys av kunnskap som ligger utenfor selve bildet (Reiakvam [1986] 1997). Det er ikke mulig for meg å gå inn på alle fotografenes oppdrag og målsetninger med det de gjør, men tanken om at bildene ikke er tilfeldige utsnitt, må være til stede. I noen bilder har jeg gått grundigere inn på dette aspektet enn i andre. Som Burke påpeker, må fotografiet settes inn i en kontekst. I en kulturhistorisk analyse tolkes bildet annerledes enn i andre sammenhenger av andre mennesker, og deres opprinnelige funksjon var ikke å fungere som historisk kilde (Burke 2001:22,40,185).

Egenproduserte data

Empirisk materiale er alltid ”skapt” av forskeren, på den måten at den som forsker velger hva som skal være kildene til analysen, og får det til å si noe om den tematikken man jobber med (se bl.a. Öhlander 1999:20). Likevel stilles intervjuer i en egen kategori, fordi de blir ”produsert” med tanke på den enkelte undersøkelsen.

Mange sitter inne med kunnskaper og erfaringer som ikke kommer fram i bøker, aviser og fotografier. Privatpersoners opplevelser er av minst like stor verdi som boklig lærdom og en avisredaksjons interessefelt. Men rammene for en masteroppgave ville sprenges om jeg i tillegg til de omtalte kildene skulle utarbeidet et rikt og bredt materiale med dybdeintervjuer, og derfor må personlige erfaringer og individuelle liv få en underordnet rolle i undersøkelsen. De intervjuene jeg har gjennomført, må forstås som et supplement til de øvrige kildekategoriene, og er ikke den mest sentrale empirien. Intervjuene og samtalene jeg har hatt med ulike personer, bidrar imidlertid sammen med andre kilder til det helhetlige bildet – de kan åpne for andre innfallsvinkler og gi svar på andre spørsmål enn de skriftlige kildene.

Den første gruppen informanter består av representanter i arbeidsgruppa som jobbet med stedsutvikling i forbindelse med Fagernes' 150-årsjubileum. Hvilke tanker og meninger har museumsdirektøren og handelsstandslederen om Fagernes i framtid og fortid? Å gjøre disse intervjuene var en fin start på arbeidet, siden jeg både fikk skaffet meg noen kontakter og fortalt om prosjektet mitt, i tillegg til å få innhentet informasjon fra dem om tendenser som gjorde seg gjeldende akkurat da. Utenom det som kommer fram i media, foreligger det nemlig lite skriftlig materiale rundt stedsutviklingsgruppas arbeid. Intervjuene kan brukes til å si noe om senmoderne tendenser, og om betydninger og virkninger av arbeidet med jubileum og bystatus. Samtlige er tatt opp på bånd. Denne kategorien informanter uttalte seg først og fremst i kraft av sin posisjon i stedsutviklingsprosjektet på Fagernes. Mest vanlig i kulturhistorisk feltarbeid er imidlertid intervjuer der menneskenes "indre verden" skal kunne trekkes fram, og der forståelse av individets liv er målet. Menneskenes tanker, funderinger, ideer og forestillinger er det som ofte skal tolkes og settes inn i en større sammenheng (Fägerborg 1999:61-62). Informantene tilknyttet stedsutviklingsprosjektet hadde en mer profesjonell enn personlig tilnærming til intervjuene.

Den andre kategorien informanter består av to menn og en kvinne som bor på Fagernes, alle mellom 70 og 80 år gamle. Også de ble intervjuet mye på grunn av deres kunnskaper om Fagernes, og derfor ikke med individuelle liv som hovedfokus. Men de sitter også inne med erfaringer og opplevelser knyttet til stedet i et lengre tidsrom, og intervjuene fikk i større grad et personlig preg. Møteplasser, sosialt liv og reisevaner er temaer jeg har innhentet informasjon om fra denne gruppen informanter, både på et konkret og "faktabasert" plan, og opplysninger av mer personlig og erfaringsbasert art. Ett av disse intervjuene ble det gjort lydopptak av, mens de øvrige er notatintervjuer, og en av informantene snakket jeg med to ganger. Også andre samtaler, som ikke nødvendigvis har blitt definert som intervjuer, har

gitt meg opplysninger og innspill. Summen av de ulike samtalene har bidratt til min forståelse av Fagernes, og noe har blitt ”en del av meg”, uten at jeg alltid er bevisst på hvordan jeg har fått greie på ulike opplysninger. Kulturhistorikeren Line Esborg snakker om de mange uformelle samtalene som er med på å forme forståelsen av temaet en studerer. Selv om ikke alle refereres til i teksten, eller er noe jeg aktivt forholder meg til, preger de den samlede forståelsen (Esborg 2005:97-98).

Kapittel 3:

Perspektiver og tidligere forskning

Mitt mål er å rette søkelyset mot tettstedet som moderne fenomen, og som et innslag av urbanitet på landsbygda. Jeg vil vise at framveksten av tettsteder henger nøye sammen med det moderne samfunnet og at de tilførte og tilfører moderne elementer til bygde-Norge. For å gjøre det må jeg, med utgangspunkt i primærkildene omtalt i forrige kapittel, støtte argumentasjonen på relevant forskning. Urbanitet og modernitet er sentrale begreper som må redegjøres for innledningsvis, før de tas i bruk som verktøy i analysen. Studien preges dessuten av en kulturhistorisk fagtradisjon, og et prosessuelt perspektiv, noe som også er nødvendig å presisere i det følgende kapitlet. Fagernes omtales i ulike sammenhenger som et sted med spesifikke egenskaper og kvaliteter, og det har blitt vanlig å snakke om stedsidentitet. Hva innebærer det å være et sted? Hvordan kan et fysisk sted ha identitet? Kapitlet gjør rede for min innfallsvinkel til temaet Fagernes som moderne sted.

Stedet som prosess eller statisk struktur?

Et sted er noe en har sammen med andre, hevder Christian Norberg-Schulz. Stedet legger grunnlaget for fellesskapet og identiteten, fordi det har en ånd, som han kaller "genius loci". Arkitekten Norberg-Schulz ser på sett og vis steder og landskap som noe absolutt. Stedets ånd er lagt en gang for alle, og legger premissene for stedsidentiteten. Bebyggelsen må tilpasse seg, understreke og spille på lag med stedets *karakter*, og finne sin plass i landskapet. Stabile fenomener som ikke endrer seg over tid, det være seg dalfører, sletter, fjorder, elver, innsjøer og lysforhold, legger premissene for stedets grunnidentitet, som bebyggelsen i sin tur må utdype (Norberg-Schulz 1992:12,30,36-37).

Norberg-Schulz oppfatter tetthet som en viktig kvalitet ved "et godt sted", og slår fast at "fortidens bosetninger... alltid [var] klart definerte, samlede enheter" (Norberg-Schulz 1992:37). Steder bør bestå av tett bebyggelse som er klart og tydelig avgrenset fra landskapet omkring, og som ligger "naturlig" i rommet. Dessuten er det altså i *fortidens* bebyggelse vi finner slike kvaliteter. Men hvilken fortid sikter han til? Motsetningen finner han i moderne tid, da stedenes iboende karakter ikke erkjennes og forstås. Resultatet blir det arkitekten kaller stedstap. Steder mister sin egenart og sin tydelige identitet, og den moderne følelsen av

rotløshet og fremmedgjøring forsterkes. Stedene blir utflytende og usammenhengende, og lar ikke det naturgitte landskapet legge premissene for seg (Norberg-Schulz 1992:12,16,30,36-37; Miljøverndepartementet 1993b:8,26). På Norberg-Schulz kan det virke som om det førmoderne står for noe ”naturlig”, mens det moderne er synonymt med hensynsløshet.

Noen gitte strukturer finnes selvsagt i et hvert landskap. Men er det bare disse som legger premissene for ”karakteren”? Og er det mulig for et sted ikke å ha noen karakter, eller å miste den? Hvordan skal man i så fall kunne vurdere hvorvidt bebyggelsen tar hensyn til steds karakteren eller ikke? Vil ikke det variere i forhold til øyet som ser, og ikke framstå som en opplagt sannhet? Min undersøkelse blir formet ut fra et prosessperspektiv. Å lese landskapet som en prosess, innebærer en forestilling om at det er i stadig forandring. I motsetning til Norberg-Schulz, leser jeg landskapet i et kulturelt perspektiv, der ulike historiske faser kan avleses, og det sees i sammenheng med samfunnet for øvrig. Som de svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgren poengterer, kan ikke kulturen studeres uten å bli satt inn i en samfunnskontekst. Samfunnet er også en prosess mer enn en fast struktur, som kulturen virker og endrer seg innenfor (Ehn og Löfgren [1982] 1994:69).

Ordet sted kan i dagligtalen betegne nesten hva som helst, men et sted blir oppfattet som et sted fordi det på en eller annen måte har betydning for noen. Et sted oppfattes også ofte som noe mer avgrenset og konkret enn et landskap. Stedsbegrepet forholder seg til flere geografiske nivåer, ved at det like fullt kan dreie seg om et gatehjørne, som en bygd, en by eller store områder betegnet som ”Østen” eller ”Syden” (Berg og Dale 2004:39). Når det snakkes om stedsidentitet, eller et steds egenart, er det ofte i forbindelse med nettopp tettsteder, bygder eller byer, altså steder som flere mennesker har felles, slik Norberg-Schulz også hevder. Et sted framkaller en spontan opplevelse av egenart, og et inntrykk av dets karakter. Men i mine øyne vil det verken være ønskelig eller mulig, for å sette det litt på spissen, å skille mellom steder med og uten karakter, slik Norberg-Schulz synes å gjøre, eller å se stedet utelukkende på grunnlag av en naturgitt struktur.

I innledningen til boka *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur* poengterer kulturviteren Torunn Selberg at steder skapes og formes gjennom menneskelig aktivitet. Steder *skjer* – omvurderes, omskapes og gjenskapes i stadige prosesser, og er ikke en statisk og uforanderlig enhet. Forestillinger om steds begynnelse og slutt formes også i menneskenes bevissthet, samtidig som stedet og landskapet former menneskenes aktiviteter (Selberg 2007:9). Også for meg er stedet en prosess – dynamisk og flertydig.

Fagernes’ fysiske miljø endrer seg hele tiden, men viser også kontinuitet. Først var det den nye veien fra 1857 og elva som la føringer for utformingen av stedet, mens

jernbanestasjonen seinere ble en viktig magnet i landskapet. Da bilen gjorde sitt inntog i etterkrigstida, og jernbanen i sin tur ble lagt ned i 1989, ble strukturen i tettstedet igjen forandret. Mange av disse prosessene kan avleses i landskapet. Flere fagdisipliner fikk i 1960-årene øynene opp for prosessperspektivet i måten å tenke byutvikling på, da noen arkitekter og kulturforskere begynte å verdsette mangfoldet av funksjoner og ulike tidsuttrykk i omgivelsene. Nytt og gammelt kunne fungere side om side, og enhetlige områder planlagt under ett ble ikke lenger det eneste rette (Hansen 2004:82). Både et slikt mangfoldig miljø, og totalplanlagte områder, har på ulike måter innvirkning på innbyggernes liv, og er interessante i et kulturhistorisk perspektiv. Omgivelsene er spor fra fortidens mennesker, og derfor en viktig kilde til historisk kunnskap og forståelse. I alle typer landskap kan vi studere hvordan mennesker har både tilpasset seg og endret på omgivelsene (Christensen 2002:10).

Kulturlandskap og naturlandskap

Den skandinaviske bruken av ordet landskap skriver seg helt tilbake til førkristen tid, og knytter seg til den gruppen mennesker som lever i og bruker et spesielt område. "Land" kan ha hatt noe av den samme betydningen, fra den tiden da Norge besto av flere land eller riker. Ifølge kulturhistorikeren Arne Lie Christensen knytter den tradisjonelle betydningen av landskap seg først og fremst til *menneskene*, og dermed utnyttelsen og bruken av landet, og det kan derfor ligge underforstått en forestilling om landskapet som en prosess, et område som alltid endrer seg. Men den moderne forståelsen av ordet landskap finner vi røttene til i landskapsmaleriene utviklet i Italia og Nederland i renessansen. De første landskapsmaleriene blir ofte kalt prospekter, og hensikten med dem var gjerne å dokumentere et sted og en eiendom. Romantikken, som fikk sitt gjennombrudd i Norge i første halvdel av 1800-tallet, gjorde imidlertid landskapsmalerier til visuelle opplevelser. Landskapet ble et panorama, som motivet i et maleri (Christensen 2002:195-197). Landskapsmotivene var landlige, og kunne knyttes til noe "naturlig".

Betegnelsen kulturlandskap blir brukt om landskap som er påvirket og forandret av menneskene. Begrepet har sin opprinnelse i ulike fagmiljøer på begynnelsen av 1900-tallet, aller først blant tyske geografer. Begrepets popularitet fikk imidlertid en oppblomstring i 1960-årene, parallelt med økende sivilisasjonskritikk, i en verden som endret seg raskere enn noen gang tidligere. Men skulle et kulturlandskap kun omfatte landskap som fysisk var påvirket og tydelig endret på av mennesker, eller kunne det også være snakk om landskap som har eller har hatt betydning for mennesker på andre måter? Enten de betegnes som natur-

eller kulturlandskap har de en plass i menneskenes bevissthet. I dag er det vanlig blant etnologer og kulturhistorikere å se landskapet som en helhet, uavhengig av i hvor stor grad det er fysisk påvirket av mennesker (Christensen 2002:197-205).

Et lite paradoks er det at kulturlandskap ofte i dagligtalen i større grad blir forbundet med jordbrukslandskap enn med mer urbane landskap. Sistnevnte landskapstype er jo mer tydelig påvirket av mennesker, og burde i en oppdeling av natur- og kulturlandskap komme inn under betegnelsen kulturlandskap. Ingen kan være uenige i at Fagernes som tettbygd strøk er kulturelt påvirket, men det er i prinsippet umulig å skille mellom menneskepåvirket landskap og såkalt naturlandskap, fordi alle landskap i realiteten er preget av menneskelig virksomhet. Det er forholdet mellom mennesker og omgivelser som er viktig, og jeg anvender derfor først og fremst ordet landskap, som en samlebetegnelse på menneskenes omgivelser. Dermed forstår jeg landskapsbegrepet slik Löfgren formulerer det, som ”et stykke natur, som er blevet imprægneret med kultur” (Löfgren 1992:111). Ifølge Löfgren er all natur kulturlandskap, fordi den finnes i menneskenes bevissthet. Det er ikke bare det fysiske landskapet som endrer seg, men også menneskenes holdninger til landskapet: ”Bjerget, blomsterengen eller skovbrynet behøver ikke at have forandret sig nævneværdigt, men 1400-tallets bonde, 1700-tallets landmåler og 1800-tallets pionérturist ser ikke det samme landskab” (Löfgren 1992:111). Jonas Frykman og Orvar Löfgren snakker i klassikeren *Det kultiverte mennesket* om det de kaller landskapet i mennesket, heller enn mennesket i landskapet (Frykman og Löfgren [1979] 1994:44). Med et slikt syn blir mennesket det sentrale. Christensen skiller mellom *den fysiske virkeligheten* og *menneskenes forståelse av den*, men påpeker at det ikke er mulig å sette noen klar grense mellom de to fenomenene. ”... søker vi det ene, må vi alltid gå via det andre” (Christensen 2002: 44). Også Löfgren er opptatt av at det materielle og det mentale ikke er atskilte kategorier, men derimot vevet inn i hverandre (Löfgren 1995:157-158).

Det vesentlige i et kulturhistorisk perspektiv er hele tiden forholdet mellom mennesket og landskapet – landskapet får mening i kraft av dets betydning for menneskene. De fysiske omgivelsene har ingen betydning i seg selv, men i samspill med menneskene, som samfunnsgeografen John Pløger formulerer det, i et ”gjensidighetsforhold, hvor de materielle og romlige omgivelsene setter muligheter og begrensninger for det sosiale, men nettopp ikke får virkning annet enn gjennom det sosiale” (Pløger 2001:13). For å trekke en mening ut av det materielle miljøet, som i denne undersøkelsen omfatter både bygningsmiljø og landskapet for øvrig, må det forstås i sammenheng med sosiale og kognitive strukturer. Det sosiale aspektet viser til menneskenes bevegelser og møtesteder i det fysiske miljøet, mens det

kognitive handler om ulike oppfatninger av og forhold til landskapet, ”landskapet i våre hoder” (Christensen 2002:10).

Tettstedet

Et sted som Fagernes kan ha mange betegnelser. Tettsted, stasjonsby, bygdeby og kommune- eller regionsenter blir brukt, i tillegg til by. Også lenge før bystatusen, finnes mange eksempler på at Fagernes omtales som ”byen”, riktignok ofte med anførselstegn. Etter den formelle definisjonen til Statistisk sentralbyrå (SSB) er Fagernes et tettsted – det har minst 200 innbyggere, og husavstanden er normalt mindre enn 50 meter. Også landets byer inngår i denne gruppen, slik at antall tettsteder i Norge nå nærmer seg 1000, og at 79 prosent av landets befolkning bor i tettsteder. Andelen øker stadig. I overkant av 200 000 bor på steder med mellom 1000 og 2000 innbyggere, som Fagernes¹. Tallene viser at et stort flertall av Norges befolkning bor i tettbygd strøk, selv om det må påpekes at forskjellen mellom et sted som Fagernes og de største byene må sies å være ganske stor.

Vanligvis tenker vi på tettsteder som noe annet enn byer. Det kan være små industristeder, handelssentra eller gamle fiskevær. Det er disse stedene sivilarkitekten Tarald Lundevall har i tankene når han hevder at ”*Tettstedene er kraftfulle uttrykk for folkelig kultur*” (Lundevall 1991:279), og kritiserer arkitektenes estetiske begrepsapparat for tradisjonelt å ha vært trangt og fordomsfullt. Arkitektenes fokus har vært på storbyen, og tettstedene har i stor grad utviklet en byggekultur uten innblanding fra fagfolk (Lundevall 1991:279-280). Nettopp dét gjør tettstedene til et interessant studieobjekt. Arkitekten Karl Otto Ellefsens hefte *Stedskarakter. Teori og metode. Sett i lys av det nye norske tettstedet* ([1985] 1986) omtaler tettstedene nærmest som et problem som må løses, blant annet ved å hevde at bygdebyen er et produkt av etterkrigstidas idealer, og dermed ”historieløs” (Ellefsen 1986:41). I min undersøkelse ser jeg tettstedet som uttrykk for kulturelle, samfunnsmessige og sosiale strømninger, uten noe ønske om å vurdere Fagernes som et godt eller dårlig sted.

I min analyse skiller jeg mellom to ulike typer tettsteder. Selvsagt fantes det både byer og andre tettbygde strøk før den store moderniseringsbølgen skyldte over landet på 1800-tallet. Ofte var kirka trekkplaster i de eldre tettstedene. På disse stedene utviklet også handelen seg utover i det nevnte århundret, uten at handelen var det som la grunnlaget for stedet. Men i samme periode oppsto noen nye sentra, der nettopp handel, industri og nye

¹ Statistisk sentralbyrå, ”Fortsatt sterk vekst i tettstedene”, URL: <http://www.ssb.no/befsett/> (lesedato 22.8.2008)

kommunikasjoner var utgangspunktet for framveksten. Fagernes tjener som eksempel på de tettstedene som oppsto og vokste fram med det moderne. Navnet Fagernes er skapt i moderne tid, av en hotelleier. På 1850-tallet var det få tegn til bosetning i området der Fagernes sentrum ligger i dag, da de fleste gårdene lå oppe i dalsidene. Det var urbane elementer – hoteller, butikker, veier, jernbane og stasjonsbygning – som gjorde Fagernes til et sted – og til et moderne tettsted.

Materielt miljø som bærer av mening

Ifølge etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgren er det fysiske miljøet ofte en mer tydelig og effektfull kulturbærer enn ordet, fordi det eksisterer som noe selvsagt og ureflektert (Ehn og Löfgren 1994:92). De to forfatterne framhever også menneskenes rolle som kulturbærere, at ”vad människor säger och gör ofta har andra, och kulturellt mer intressanta, innebörder än vad de själva är medvetna om” (Ehn og Löfgren 1994:15). Grunnleggende forestillinger og virkelighetsbilder uttrykkes, gjerne ubevisst, gjennom menneskenes handlinger, klær, gjenstander og fysiske omgivelser. Gjennom kulturanalytisk tolkning kan slike elementer avdekke budskaper om mer allmenne prinsipper i kulturen, som synet på mennesket, naturen og tiden, med andre ord, deres verdensbilde (Ehn og Löfgren 1994:15).

Bygningsmiljø er en del av våre omgivelser, og en viktig bestanddel i landskapet, selv om byggeskikk og kulturlandskap ofte behandles som atskilte emner innenfor kulturhistorien. Hus og byggeskikk kan, som en del av landskapet som helhet, studeres for å kaste lys på kulturell påvirkning, og på den dialektiske prosessen som skaper nye kulturuttrykk. De kan tolkes som uttrykk for endringsprosesser, impulser, mentaliteter og holdninger i ulike historiske faser, kort og godt ulike livsformer. En og samme bygning bærer nesten alltid preg av flere stiler og historiske kontekster, fordi heller ikke nye hus vanligvis rendyrker én enkelt stil. På lik linje med resten av landskapet, kan hus studeres som prosesser. Siden tettstedenes utvikling ikke før de siste tiårene har blitt nevneverdig styrt av det offentlige, har steder som Fagernes vokst og endret seg mer ”fritt”. Med arkitekten Odd Brochmanns ord, er stasjonsbyene ”... klynger som ingen umaket seg med å holde styr på før det var for sent” (Brochmann [1979] 2003:205). I hans øyne var kanskje ”slaget tapt”, men med et kulturhistorisk blikk kan husene fortelle mange interessante historier.

Ehn og Löfgren påpeker imidlertid at en gjenstand eller et hus kan signalisere vidt forskjellige innhold til ulike tider og i forskjellige sosiale sammenhenger (Ehn og Löfgren 1994:15-16), noe de eksemplifiserer i følgende utsagn: ”Arbetarna blir inte borgerliga bara

därför att de skaffar sig finrum, hatt och protokollböcker” (Ehn og Löfgren 1994:79). Et eksempel i min undersøkelse kan være sveitserstilen. Da de første sveitserstilshusene ble bygget på Fagernes mot slutten av 1800-tallet, var de symboler på noe urbant og moderne, og de brøt markant med den tradisjonelle måten å bygge på. Samtidig med stilens stadige spredning på landsbygda, begynte imidlertid fagfolk og byborgere å ta avstand fra den, fordi den ble folkelig, overdådig og umoderne, og et symbol på masseproduksjon. Utover på 1900-tallet utviklet sveitserstilen seg til å bli den ”vanlige” byggestilen på landsbygda, og etter hvert ble den assosiert med noe gammeldags som hadde gått av moten, og noe man, særlig i 1950- og 1960-årene, helst skulle kvitte seg med. På 1980- og 1990-tallet hadde byggestilen igjen fått et annet meningsinnhold, da den ble representant for noe gammeldags, hyggelig og nostalgisk. Den fikk knyttet positive assosiasjoner til seg, men ikke de samme som rundt forrige århundreskifte. Den var verken urban eller spesielt nyskapende, men har fått sette sitt preg på både nye og gamle hus de siste par tiårene. For Fagernes’ vedkommende ble sveitserstilen selve varemerket på stedets særegenheter, selv om den i sin tid hadde bidratt til å gjøre stedet ”likt” alle andre stasjonsbyer. I skrivende stund har den hyggelige, nostalgiske stilen på nytt fått noe folkelig over seg, og andre stiluttrykk, som den enkle funksjonalismen, blir oppfattet som mer moderne. Fortellingen om sveitserstilen viser at innholdet ikke nødvendigvis følger formen. Oppfatningen av sveitserstilen som hygienisk, praktisk og ”dannet” har ikke fulgt den fram til i dag, ei heller dens nyskapende karakter.

Det moderne

I innledningen av boka *Modernitetens konsekvenser* slår den britiske sosiologen Anthony Giddens fast følgende: ””Modernitet” viser til samfunnsmessige livs- og organisasjonsformer som oppstod i Europa anslagsvis fra 1600-tallet og fremover, og som senere fikk mer eller mindre global betydning” (Giddens [1990] 1997:11). Giddens omtaler overgangen fra det tradisjonelle til det moderne samfunnet som mer dyptgripende enn de fleste andre endringsprosesser som menneskene har vært gjennom tidligere, og trekker blant annet fram endringshastigheten som gjør bruddet så tydelig, spesielt innenfor teknologien. Det kan hevdes at tradisjon gjennom det moderne samfunnets framvekst har blitt erstattet av fornuft og vitenskap, da hverdagens rutiner ikke lenger begrunnes med en forankring i fortida og tradisjonen, men i lys av rasjonell viten (Giddens 1997:13-14,34-35).

Litteraturviteren og modernitetsteoretikeren Marshall Berman, i boken som i svensk oversettelse har fått navnet *Allt som är fast förflyktigas*, deler moderniteten inn i tre faser. I

den første fasen, fra begynnelsen av 1500-tallet og fram til slutten av 1700-tallet, førte tekniske og vitenskapelige framskritt verden et lite steg mot noe nytt. Etter 1790-tallets revolusjonære strømninger kommer de virkelige omveltningene, som i Norge ekspanderer på midten av 1800-tallet, der også det personlige og sosiale livet i stor grad blir berørt. I den siste fasen, 1900-tallet, omfatter moderniseringsprosessene hele verden. Den moderne tiden, skriver Berman, har i dag mistet kontakten med røttene til sin egen modernitet (Berman [1982] 1990:14-15). Studien av Fagernes berører Bermans to siste faser, der bruddet med tradisjonen var tydelig også på den norske landsbygda.

Hvilke begreper som brukes for å beskrive endringsprosessene, varierer. Industrialisering og modernisering peker aller mest mot det materielle, gjerne i form av maskiner eller andre nyvinninger og moderne hjelpemidler, men henger videre sammen med sosiale og kulturelle strømninger. Kommunikasjoner, turisme og handel er blant faktorene som har bidratt i utviklingen av Fagernes, og som kan knyttes til endrede livsformer og tankemønstre. Selv om vi kanskje først tenker på fabrikker og industri når vi hører ord som industrialisering, påpeker historikeren Jan Eivind Myhre i sitt bidrag til *Norsk byhistorie* at industrialiseringen påvirket mange ulike samfunnsforhold, ikke bare med fabrikkbyer som resultat. Alle byer og tettsteder, skriver Myhre – jeg ville nesten tilføyd alle bygder – ble preget av den industrielle teknologien, som blant annet utviklet kommunikasjonene (Myhre 2006:294-295).

Berman hevder at mange modernitetsteoretikere deler moderniteten i to, og ser de materielle strukturene og prosessene som noe atskilt fra modernitetens ”åndelige” sider. Denne dualiteten hindrer oss i å se sammenhengen mellom det materielle og det jeg kaller det sosiale og kognitive. Det er et viktig poeng at de strukturelle endringene spiller sammen med menneskene selv og deres erfaringsverden. Med et slikt syn oppdager man ”den intima enheten mellan modernt jag och modern miljö” (Berman 1990:124). Slik kan moderniteten studeres som et kulturelt og sosialt fenomen, og ikke bare materielt og strukturelt.

”Det store hamskiftet” er forfatteren Inge Krokanns betegnelse på omveltningene i bondesamfunnet, som skjøt fart på midten av 1800-tallet. I artikkelen fra 1942 beskriver han endringene den norske landsbygda hadde vært gjennom de siste hundre årene, og han legger ikke skjul på at effektiviseringen gikk på bekostning av noe. Omlegging av gårdsdrifta hadde stor innvirkning på bondebefolkningens sjel og mentalitet, går det fram av Krokanns tekst. Bånd til forfedrene ble brutt, noe nye hus og driftsmåter ble påminnelser om. Krokann snakker om ”kjensla av heimløyse” i tida rundt århundreskiftet, som et resultat av de store endringene (Krokann [1942] 1976:50,65,83). Noe av det mest sentrale i det gamle

bondesamfunnet var i følge Krokann roa, men med industrialismen ble roa brutt. ”Med den store uro vart folk heimlause inne i seg sjølv, og dermed i sine eigne bygder óg” (Krokann 1976:118). Med hamskiftet ble bonden avhengig av storsamfunnet, og i denne prosessen gikk noe tapt.

Kokanns framstilling inneholder verdifulle opplysninger og betraktninger om både strukturelle endringer, og folks forhold til omskiftningene, men er samtidig en nostalgisk framstilling preget av antimodernistiske holdninger. Likevel kan hamskifte-begrepet brukes på en mer verdinøytral måte. Det store hamskiftet er landsbygdas svar på industrialisering og modernisering, og refererer til både fysiske endringer i landskapet, innføring av nye redskaper og endringer i menneskenes måte å oppfatte verden på. Arne Lie Christensen opererer med to hamskifteperioder, det første og det andre hamskiftet. Prosessene som Krokann beskriver hører til det første hamskiftet, tiden mellom 1850 og 1950, mens det andre hamskiftets gjennombrudd kom på 1960-tallet, og omfatter blant annet bilens og traktorens landskapsformer (Christensen 2002). Tiden etter 1980 omtales i min undersøkelse som senmoderne.

Jernbanestasjonen og landhandelen kan anses som sentre for landsbygdas modernisering gjennom det første hamskiftet, men det nye ble også tilpasset lokale forhold (Christensen 2002:63,288). En slik dynamikk, mellom det lokale og det som er mer løsrevet fra konkrete steder, kom til å kjennetegne moderniteten. Fenomener som kan virke velkjent og trygt forankret i lokalmiljøet, kan i virkeligheten være uttrykk for noe fjernt som har utviklet idealene sine helt andre steder, men omformet til noe lokalt. Ifølge Giddens har det lokale og det globale blitt uløselig sammenfiltret. Giddens uttrykker en sterk kobling mellom modernitet og globalisering, på den måten at fjerne steder blir knyttet sammen og påvirker hverandre. Det er altså ikke en enveisprosess, men en *dialektisk* prosess mellom de ulike stedene og begivenhetene, der endringer i det lokale miljøet er en del av globaliseringen. Her er *utleiring* et viktig begrep, da det viser til hvordan sosiale relasjoner i moderne tid ikke primært avhenger av det lokale (Giddens 1997:24,52,81,102-103). Allerede gjennom det første hamskiftet ble linjene trukket mer ut av bygda, noe som helt konkret kom til uttrykk blant annet i jernbaneutbyggingen. Etter andre verdenskrig ble tendensen tydeligere, og stedenes topografi, klima og naturressurser fikk en underordnet rolle. Christensen sier det har foregått en ”tømming” av stedene, i den forstand at stedegne trekk har blitt svekket, mens båndene utad er blitt styrket (Christensen 2002:67,327-329).

Modernitetsteoriene kan kritiseres for det sterke fokuset som ofte rettes mot bruddet mellom det gamle og det nye, og for å overse kontinuitet. Det moderne formes i den enkelte

kulturen på grunnlag av det som gikk forut, av den såkalte tradisjonen, hevder den svenske sosiologen Håkan Thörn. Ut fra en slik forståelse er moderniteten ikke universell, men får ulike uttrykk i ulike historiske og kulturelle kontekster. Derfor har den ”vestlige” moderniteten blitt oppfattet som selve moderniteten, normen for det moderne, fordi man har oversett hvordan det moderne Europa ble bygget opp i samspill med førmoderne europeiske kulturer. I andre deler av verden, og i andre historiske kontekster, vil moderniteten ta andre former, noe som også er tilfelle *innenfor* det vestlige Europa. Thörn knytter moderniseringen først og fremst til forandring, bevegelse og motsetninger, uten at prosessene skal ende med et bestemt utfall, eller følge en ”logisk” eller ”naturlig” retning. Forholdet til tid er vesentlig for å kunne få grep om motsetningene mellom tradisjonelle og moderne kulturer. For etter midten av 1700-talet har verden vært gjennom en strukturell omvandling med gjennomgripende endringer på et økonomisk, teknologisk, politisk og kulturelt plan. Den lineære tidsoppfatningen er et grunnleggende kjennetegn ved det moderne samfunnet. Selv om tradisjon eksisterer i det moderne, preges moderne kulturer av et framtidsrettet blikk, i motsetning til den førmoderne orienteringen mot fortida. Tradisjonelle sosiale institusjoner kan fortsette å eksistere i det moderne, men det må legitimeres i lys av rasjonell viten og en refleksiv holdning til situasjonen. En slik tidsoppfatning innebærer også troen på gjennom egne handlinger å kunne påvirke sin framtid (Thörn 1992). Thörns argumentasjon er nyttig i forståelsen av samspillet mellom det lokale og det globale, og for hvordan moderne elementer tilpasses, og oppstår, i ulike kulturer.

Men moderne mennesker ser ikke bare framover. Det er i det moderne samfunnet at tradisjon har blitt ”oppdaget”. Det moderne bringer med seg en *bevissthet* rundt fortida, som ifølge kulturhistorikerne Anne Eriksen og Torunn Selberg nettopp kan brukes i legitimeringen av ulike praksiser i moderne samfunn: ”Med henvisning til kontinuitet og sammenheng kan ulike produkter selges, handlinger kan forsvares og fortolkninger bli gitt autoritet” (Eriksen og Selberg 2006:216). De to viser til den svenske historikeren Svante Beckman, som hevder at graden av usikkerhet rundt fortida er bestemmende for hvor stort fokus som blir rettet mot tradisjon og fortid. Gjennom modernisering, industrialisering, rasjonalisering og individualisering har tradisjon fått verdi, som symbol på stabilitet og fastsatte normer, noe som oppleves som mangelvare i det vestlige moderne samfunnet. Modernitet og tradisjon står for kontrasterende verdier, men forutsetter likevel hverandre (Eriksen og Selberg 2006:270-271). Helt siden andre halvdel av 1800-tallet, viser mitt empiriske materiale at tradisjon på ulike måter aktualiseres, og at fortida oppleves som noe annet enn det som er nå.

Det urbane

Modernitet knyttes ofte til urbanitet, fordi det nye formes i byen. Men det urbane livet leves ikke bare i storbyene. Urbaniseringstendenser resulterer ikke alltid i det vi definerer som byer, sier historikeren Knut Helle i innledningen til *Norsk byhistorie*, men bidrar også til å skape andre typer lokaliteter, som markedsplasser, havneplasser, kirkesteder og andre mindre tettsteder. Hva som skal til for å kalle noe en by, avhenger av tid og rom (Helle 2006:11). Urbaniseringen gjennom 1800- og 1900-tallet bidro til å skape nye landskap, karakterisert av særegne kulturelle og sosiale strukturer, også utenfor de sterkt voksende storbyene. Byene ble både flere, større og mer tilgjengelige, noe som bidro til en økende gjensidig påvirkning mellom by og land.

Men hva innebærer urbanisering? Urbanisering kan spores tilbake til byenes opprinnelse, og oppsto ikke på 1800-tallet. Industrialiseringen har imidlertid hatt stor innvirkning på eldre byer, samtidig som den har hatt en vesentlig evne til å skape helt nye urbane strukturer. Helle kaller byen ”urbaniseringens endelige resultat”, og det kan derfor være greit å ta en titt på hva som kjennetegner en by, uavhengig av sted eller tid. Bykriteriene kan deles inn i to kategorier, der den første omfatter byens funksjon som sentralsted og knutepunkt for et omland, altså dens rolle i forhold til de øvrige omgivelsene. I denne kategorien inngår for det første rollen som økonomisk sentrum, med en samling av handel, håndverk, industri og økonomisk tjenesteyting. For det andre er byer ofte styringssentrum – politisk, militært, administrativt og rettslig. I mange tilfeller fungerer byen dessuten som religiøst sentrum, som blir det tredje kriteriet for urban sentralitet. I moderne samfunn kan det religiøse imidlertid komme i skyggen av en *kulturell* sentralfunksjon, der undervisning, massemedier, åndsliv og kunst er sentrale ingredienser. Som sentralt punkt for kulturell aktivitet, er byen ofte stedet der hjemlige tradisjoner smelter sammen med impulser utenfra. Minst to av de fire sentralfunksjonene er vanligvis til stede i en by, ifølge Helle (Helle 2006:11-18).

Kjennetegnene som hører til den andre gruppen bykriterier handler om byens interne struktur, og hva som er karakteristisk for dens livsformer, virksomheter og oppbygging. Også her deler Helle inn i fire hovedaspekter: Det første handler om fysisk struktur – at byen består av en tettere konsentrasjon mennesker og bygninger enn områdene rundt. Neste punkt handler om økonomisk struktur, som også skiller seg fra landdistriktene omkring, med en spesialisering av ulike virksomheter innenfor handel, håndverk, industri og tjenesteyting. Som følge av sammensetningen av de ulike spesialistene, blir den sosiale strukturen mer dynamisk

enn i omlandet. Til slutt kjennetegnes byer i mange tilfeller av en egen rettslig-administrativ struktur som ikke gjelder for det øvrige distriktet. I hvilken grad de urbane strukturene må være utviklet for at vi kan kalle et område for by, avhenger av tid og rom, men siden 1997 har en kommune kunnet kalle seg by om den har over 5000 innbyggere, og består av ett eller flere tettsteder. Alternativt, som for Fagernes' vedkommende, kan kommunen velge å kalle sitt sentralsted for by (Helle 2006:16-17).

Historikeren oppsummerer: ”En urbaniseringsprosess kan sies å være i gang der det foregår en utvikling av steder med en alminnelig, flersidig sentral- og/eller knutepunktsfunksjon og samtidig en intern struktur som skiller dem ut fra landet omkring” (Helle 2006:17). Et slikt teoretisk rammeverk kan gjøre oss i stand til å definere og forstå urbanitet, men en svakhet som forfatteren gjør oppmerksom på, er at det ikke direkte fanger opp den urbane livsformen, menneskers opplevelse av å bo i by, som blant annet kan beskrives som ”å leve blant mange” (Helle 2006:18). Slike aspekter av byen og det urbane er det imidlertid andre som har forsøkt å gi en forståelse av, og i min studie er det av vesentlig betydning å se det ytre og strukturelle i sammenheng med sosiale og kulturelle aspekter.

Selv om John Pløger understreker at byen gir grunnlag for ”andre erfaringer, andre sosiale former, tenkemåter og sosiale attityder” enn landsbygda eller tettstedet (Pløger 2001:10), holder jeg fast ved oppfatningen av tettstedet som noe halvurbant. Det er viktig å påpeke at teorier om byen ikke uten forbehold kan overføres til en studie av et mindre tettsted, men det kan ikke benektes at et tettsted som Fagernes har urbane trekk. Derfor er perspektiver som har blitt utarbeidet om bylivet relevant i mange sammenhenger. Pløger ser i boka *Byens språk* på sammenhengen mellom det materielle og det sosiale i byrommet, og hevder blant annet at det urbane livet preges av å leve blant fremmede – i uformelle fellesskaper (Pløger 2001:88-90). Man må i byen forholde seg til en mengde ulike mennesker som man ikke har noe personlig forhold til, men likevel må leve sammen med. På Fagernes er ikke slike uformelle fellesskaper like framtrædende som i en større by, men likevel mer enn i en liten bygd.

Et aspekt ved det urbane – og også det moderne – som bør nevnes, er differensiering. Som nevnt, preges byen av en rekke ”spesialister”, og dermed blir den et bilde på den moderne spesialiseringen. På en mengde områder er begrepet differensiering aktuelt i studien av Fagernes – i boligen, i bybildet og i det sosiale livet.

Den moderne stedsidentiteten

Parallelt med framveksten av det moderne, utvikles bevisstheten rundt individet og tanken om en egen identitet, sier den svenske etnologen Gunnar Alsmark. Identitet forstås som en prosess, og skapes i møtet med andre (Alsmark 1997:11,13). Forestillingen om identitet knyttes her til det moderne, og sentralt i de følgende kapitlene står forholdet mellom, og bevisstheten rundt, identitet og fysiske omgivelser. Tilhørighet til steder springer ut fra et ønske om kontinuitet i tilværelsen, og knyttes dermed til tid. Stedet blir en link til fortida, noe sosialantropologen Trond Thuen blant annet diskuterer i antologien *Sted og tilhørighet* (2003). Førmoderne kulturer beregnet vanligvis tiden på en upresis og skiftende måte, og knyttet til konkrete steder (Giddens 1997:21). Tiden var forbundet med arbeidet, hadde en fast rytme med regelmessige hendelser, og kalles ofte syklisk. Den moderne tidsoppfatningen omtales derimot som lineær. Tid ble knyttet til endring, ikke til en repeterende syklus, og jernbanen og dampbåten ble bærere av den nye måten å forstå tid på (Christensen 2002:285-287). Avgjørende for modernitetens framvekst er atskillelsen av tid og rom, der en standardisert tidsregning gjør det mulig å tenke seg en felles fortid på tvers av tidligere kulturelle og geografiske avstander (Giddens 1997:23).

De stedegne trekkene i omgivelsene har blitt stadig mindre framtrædende i løpet av modernitetens framvekst. Men selv om Giddens hevder at stedstilhørighet har forsvunnet i det moderne samfunnet (Giddens 1997:87), blir også dagens mennesker knyttet til steder, bare på andre måter enn tidligere. I førindustrielle kulturer var tradisjonen og fortiden en selvfølgelig del av hverdagen, og folk følte ikke behov for å understreke særegne trekk ved et sted. I det moderne samfunnet har det stedlige blitt mer visket ut, og for å "reparere" stedet og opprettholde eller skape en stedsidentitet, må stedets særegenheter "oppdages, dokumenteres, tilrettelegges, omdefineres og langt på vei konstrueres", sier Christensen (2002:329-333). Den franske historikeren Pierre Nora beskriver det moderne identitetsspørsmålet på en liknende måte. Vår moderne identitet konstrueres ved hjelp av museer, arkiver, jubileer, festivaler og monumenter, fordi erindring ikke lenger er "naturlig", hevder han. På grunn av det moderne menneskets redsel for å glemme sin historie, for å miste sin identitet, gis arkiver og museer ansvaret for å bevare, og for å huske. Historien blir intellektualisert. Tradisjonen er ikke lenger spontan og organisk, den er ikke innebygd i menneskenes erfaringsverden, og gjøres derfor håndgripelig som fysiske steder (Nora 1989).

Anne Eriksen kritiserer Nora og andre modernitetsteoretikere for å ha et for svart-hvitt bilde av kontrasten mellom moderne og førmoderne samfunn. Ifølge Eriksen hevder Nora nærmest at den intellektuelle historien har erstattet menneskenes evne til å minnes, noe som

vil være å frata oss noe av vår fysiologi. Kulturer uten erindring er ikke mulig, enten det er snakk om moderne eller førmoderne samfunn (Eriksen 1999:88-89). Parallelt med en aktiv identitetskonstruksjon, skaper også hverdagene identitet, gjennom sosial omgang med andre mennesker, noe etnologen Anne Louise Gjesdal Christensen er opptatt av. Artikkelsamlingen *Livet i og mellom husene* (1991) inneholder ulike arbeider av Christensen, der forholdet mellom menneskene og fysisk miljø står sentralt. Også John Pløger drøfter denne problematikken, blant annet med fokus på fysiske steders ulike roller i identitetskonstruksjonen. Steder har forskjellige funksjoner i moderne og i førmoderne samfunn, uten at deres betydning nødvendigvis svekkes (Pløger 2001).

Ønsker om å ”ta vare på det gamle”, har røtter i 1800-tallets borgerskap, og er en viktig del av et moderne samfunn. Noe hadde gått tapt midt i all framskrittssiveren. Fortida gjentar seg ikke lenger, men forsvinner hele tiden, og nostalgien blir en reaksjon på de store endringene samfunnet går gjennom, en måte å føle trygghet på, og et forsvar mot det fremmede i en verden der rotløsheten øker. Kulturhistorikeren Inger Johanne Lyngø omtaler nostalgien som en dyp lengsel etter en tapt helhet, en virkelighetsflukt som viser til mangler ved situasjonen her og nå (Lyngø 1992:40-41). Gjennom hele perioden som denne studien omhandler, gjør det seg gjeldende et ønske om identitet og faste holdepunkter i tilværelsen, som kommer til uttrykk både som verbale ytringer og i fysiske omgivelser. Et lokalt eksempel på identitetskonstruksjon knyttet til fysisk miljø, er Ole Aastad Bråtens hovedoppgave (2006) i kulturhistorie, som tar for seg diskusjonen rundt nytt administrasjonsbygg på Valdres Folkemuseum. Hvilken byggestil skal representere Valdres-identiteten?

I hoveddelen skal teoriene om modernitet og urbanitet drøftes i sammenheng med det konkrete stedet Fagernes. De urbane og moderne trekkene løftes fram, for å belyse en annen side av Valdres enn den som ofte oppfattes som typisk. Slik kan undersøkelsen bidra til nyansering i synet på landsbygd og tettsteder generelt, og Valdres og Fagernes spesielt.

Del 2: Hoveddel

Kapittel 4:

Et nytt sted

1857-1906

1857 regnes som året da Fagernes ble grunnlagt. Men ennå skulle det gå nærmere femti år før stedet fikk jernbanestasjon, selv om jernbanen kom stadig nærmere, spesielt etter århundreskiftet. I disse femti årene var det imidlertid også andre faktorer som spilte sammen og gjorde at det etter hvert dannet seg et lite bygdesentrum. Grunnlaget for tettstedets struktur og plassering nede ved Strandefjorden var lagt før jernbanen ble bygget fram til Fagernes i 1906. Menneskenes møteplasser og bevegelser i landskapet endret seg gjennom hele perioden, i takt med ”det moderne” som gjorde seg gjeldende i form av blant annet handel, turisme og ikke minst ny vei. Men likevel var ikke perioden mellom 1857 og 1906 annet enn en sped begynnelse.

Nyvegen

Veien gjennom Valdres og over Filefjell hadde allerede på 1800-tallet lange tradisjoner som gjennomfartsåre mellom øst og vest. I 1793 ble det bygget noe Knut Hermundstad beskriver som ”ein slag køyreveg” (Hermundstad 1939:74) over Filefjell, noe som gjorde det mulig å bevege seg på hjul. I løpet av 1800-tallet gjennomgikk veiene i Valdres stadig forbedringer. Veien nede langs fjorden og nordover mot Fagernes skal ha blitt ferdig i 1858 (Aars 1971:48), året etter at gründeren Otto Stuve hadde fått løyve til å drive handelsvirksomhet på vestsida av Neselva, der han leide rom på gården Øvre Nes. Veien hadde tidligere gått høyere opp i dalsida, men fra nå av ville det bli mer trafikk nede ved fjorden og utløpet av elva, noe Stuve forutså og utnyttet. I begynnelsen sto veiarbeiderne for mye av handelen i Stuves krambod.

Veibygging på midten av 1800-tallet var ikke noe enestående for Valdres. Moderne anleggsarbeid gjorde at bygder og dalfører fikk nye veier som skulle binde Norge sammen.

For det var en vesentlig forskjell mellom den nye og den gamle veien, noe Inge Krokann påpeker: ”Eit og anna med nyvegen måtte ein undre seg over: at han ikkje skulle gå der folket var; for slik såg det verkeleg ut mange stader” (Krokann 1976:18). Moderne veier svingte seg ikke innom de mange grendene, men skulle korte ned avstanden til byen. ”Vegen skulle ikkje fyrst og fremst vera ein lokaltenar for bygda, men ei livåre for landet” (Krokann 1976:18). Den moderne samferdselen skulle binde sammen landsdelene, ikke nabogårdene. Veiene ble ofte lagt nede i dalbunnen, utenom det eldre tyngdepunktet i bebyggelsen som lå oppe i dalsidene. Trafikken økte, og dermed ble impulsene og varene utenfra flere. Landhandleriene, som dukket opp langs veiene, var begynnelsen på mange av de tettstedene vi kjenner i dag (Christensen 2002:311).

I 1861, da Stuve kjøpte tomt nede ved fjorden på østsida av elva, ble grunnlaget for tettstedet Fagernes lagt. Da startet han oppføringen av det som skulle bli Fagernes hotell (bilde neste side), en toetasjes panelkledd tømmerbygning omgitt av skog, men med utsikt til Strandefjorden. Bygningen huset både landhandel og overnattingsmuligheter for reisende, og ble raskt anerkjent som skysstasjon (Iversen 1982:7-8). I begynnelsen undret folk seg kanskje både over plasseringen av veien og Stuves valg av tomt. Landhandelen og hotellet lå nærmest midt i svarte skogen, og veien gikk der det ikke bodde folk. Som vi forstår, var det ikke bygdefolket som ivret for utbyggingen av kommunikasjoner på 1800-tallet, men krefter fra mer sentralt hold. Kulturhistorikeren Bjarne Rogan ser velstående byborgere, turister og ikke minst embetsstanden, som drivkraften til endringene. Embetsfamiliene var de på landsbygda som hadde mest behov for å foreta lange reiser, blant annet fordi selskapelighet var en vesentlig del av deres kultur (Rogan 1998:26,28). I Valdres var embetsstanden liten, og for å treffe andre i samme miljø, var reising nødvendig.

Den nye veien gjorde at landskapet endret seg, ble organisert på andre måter, og fikk nye meninger. Rommet er noe vi skaper gjennom våre bevegelser, hevder Orvar Löfgren. Det er våre aktiviteter som bestemmer hvordan vi opplever det som er rundt oss. Å reise med hest og vogn innebærer i stor grad å inngå som en del av landskapet, mens å reise med bil eller tog gir andre sanseopplevelser. Gjennom våre opplevelser, bruk og handlinger blir det fysiske landskapet til et sosialt og kulturelt rom (Löfgren 1992:188-189).

I tiden før jernbanens og bilens inntog var hest og båt vanlige framkomstmidler – aller mest vanlig var det dessuten å bevege seg i landskapet til fots. Med dette i tankene kan man forsøke å forestille seg hvilket prosjekt det var for folk i Valdres å for eksempel ta turen til Christiania, eller hvordan reisen mellom hovedstaden og Bergen kunne arte seg. Byen må ha blitt oppfattet som noe uendelig langt borte, selv om kontakten mellom by og land absolutt

eksisterte. Mange bønder gjorde én eller kun få lange reiser i løpet av året, og det var til markedet. For valdrisene kunne det være i Christiania, Lærdalsøyri eller Grundsetmarkedet ved Elverum. Det årlige markedet var en del av tidsregningen til bøndene, en begivenhet som gjentok seg til samme tid hvert år, akkurat som høytidene. Alle markedene fant sted om vinteren, fordi bare vinterføret ga gode nok reiseforhold til å få med seg varelass til markedene. Mot slutten av 1800-tallet ble de fleste markedene avviklet, noe som hadde flere grunner. En av årsakene var nye handelslover i 1842 og 1857, som gjorde at handelen på landsbygda til slutt ble helt frigitt, og at byene mistet sine handelsprivilegier. I samme periode bidro forbedringen av veinettet til at varer ble enklere å frakte hele året, ikke bare vinterstid, og etter hvert gjorde jernbanen varetransport enklere. Kombinasjonen bedre veier og flere hjulkjøretøyer bidro også til økende sommerturisme, og at trafikken på veiene jevnet seg ut mellom årstidene. Fram til i 1840- og 1850-årene foregikk mesteparten av vare- og persontransporten på vinterstid (Rogan 1998:256-261,265). Jernbane og nye sommerveier var forutsetninger for endrede reisemønstre, og dermed for folks forhold til omgivelsene.

Etter at Otto Stuve kjøpte tomt i 1861, bygget han hotell og landhandleri nede ved Strandefjorden. Bildet er fra Ingolf Iversens bok *Fagernes – en minnebok*

Krambua

Kjøpmennene grunnla ofte eit bygdesentrum når dei tok til med landhandleriet sitt. Det var så lett vint å bu nær landhandlaren. Difor vart det bygging rundt krambui hans. Ofte sette det seg ned forretningsdrivande av ymse slag, såleis snikkarar, smedar, skreddarar, skomakarar, andre arbeidrarar osv. Jamt vart det og bygd hotell nære ved. Så var snart bygdesentrumet der (Hermundstad 1954:285).

Slik beskriver lokalhistoriker og bygdebokforfatter Knut Hermundstad starten på et tettsted i andre halvdel av 1800-tallet. Fagernes er blant stedene han nevner som eksempler. Den nye

handelen trakk til seg folk, for som Hermundstad skriver, det var ”lettvint å bu nær landhandlaren”. De som slo seg ned her, hadde andre mål for øye enn gårdsdrift, etter som det mot slutten av 1800-tallet ble stadig enklere å livnære seg av for eksempel handel. Det samlet seg ”forretningsdrivande av ymse slag”, som Hermundstad karakteriserer det.

Skysstasjonene, der de reisende med jevne mellomrom fikk byttet hest og kjøretøy, var et kjent innslag langs veiene, men at handels- og gjestgiverstedene ikke var tilknyttet bøndernes gårder, var nytt. Fagernes utgjorde fra 1860-årene et kryss (ved Fagerlund) i den nye veitraseen, noe som gjorde stedet spesielt godt egnet til handelsvirksomhet. Hovedveien var fortsatt den som gikk til Bergen, men nå fikk i tillegg veien mot Skrautvål (og Øystre Slidre) sitt utgangspunkt på Fagernes.

Otto Stuves bygning ved Strandefjorden (bilde forrige side) kan minne noe om våningshuset på en storgård eller embetsgård ved midten av 1800-tallet, da det på Østlandet var det såkalte midtgangshuset som var vanlig på større gårder (Christensen 1995:138). Handels- og skysstedet Fagernes ser ut til å være umalt og kledd med stående panel, med et parti liggende panel nederst på veggen. På dette bildet er imidlertid ikke huset helt nytt, da det var vanlig å la nye laftede hus stå upanelt en tid, før de ble panelkledd (Christensen 1995:275). Altså kan bildet være fra slutten av 1860-årene eller fra 1870-tallet, og at bygningen er panelkledd, gir et hint om at den industrialiserte verden nærmer seg Valdres.

Fagerlund hotell ca. 1875. Den ellers tradisjonelle tømmerbygningen har fått sveitserstilens pynt og store vinduer. Bildet er gjengitt fra boka *Fagernes – en minnebok*, skrevet av Ingolf Iversen.

Midt i 1870-årene fikk Fagernes, som er navnet Stuve ga sitt handelssted, sin første virkelige konkurrent. Litt lengre inn i skogen ble en ny bygning reist, også den en toetasjes

tømmerbygning, men den ble i tillegg prydet med den moderne sveitserstilens ornamentikk. Det var det første Fagerlund hotell som så dagens lys (bilde over). På fotografiet, som skal være tatt rundt 1875 (Hermundstad 1954:157), har flere mennesker stilt opp. På gårdsplassen er to hester spent for en vogn med tre personer, antagelig turister eller andre gjennomreisende. Utenfor inngangen, på verandaen i første etasje, står og sitter barn og voksne rundt et lite bord som er dekket med blant annet en hvit porselenskanne. Også på den lille verandaen i andre etasje ser vi to skikkelser, antagelig et barn og en voksen mann. Det er vanskelig å si hvem personene på bildet er, men det er nærliggende å anta at ekteparet Jonsrud, som bygde og drev hotellet, er blant dem. Ifølge Knut Hermundstad hadde Jonsrud i tillegg stadig enten en eller to ”krampusveiner” hos seg (Hermundstad 1954:157). De to i andre etasje kan kanskje være gjester ved hotellet? Det er vanskelig å se om de ulike personene skiller seg ut i forhold til klesdrakt, da alle tilsynelatende har mørke kjoler eller dresser.

Også Fagerlund var kombinert landhandleri og hotell, før det etter hvert ble bygget flere hus på hotelltomta. Gjennom vinduene i første etasje i den nordre enden av bygningen ser vi noe som likner parafinlamper, porselenskanner og -skåler, nye kjøpevarer som folk tidligere ikke hadde hatt eller som de hadde laget på gårdene i andre materialer. Parafin og parafinlamper måtte kjøpes, og derfor representerer lampene, sammen med andre modernitetssymboler, noe moderne i dette fotografiet. Parafinlampene begynte å bli vanlige nettopp i løpet av 1870-årene (Christensen 1995:177). Selv om vinduene på Fagerlund ikke kan kalles utstillingsvinduer etter nåtidens ideal, ser vi tydelig fra utsiden at her er det en kjøpmann som holder til. Ifølge kulturhistorikeren Brita Brenna var det mer en tilfeldighet hvis butikkvarene på denne tiden kunne skimtes innenfor vinduene, for de var ikke laget for utstilling. Og all plassen måtte utnyttes etter som vareutvalget økte (Brenna 2004:57). Landhandelen var først og fremst beregnet på bygdefolket, som selvsagt visste hvor de to handelsmennene holdt til, utstillingsvinduer eller ikke. Men det kan vel ikke ha vært noen ulempe at varene kunne ses utenfra?

Sosial magnet

Med landhandleriene ble nye varer brakt ut på landsbygda, noe man blant annet kunne se på innredningen av hjemmene. Stadig flere varer var kjøpt, og færre hjemmelaget (Brenna 2004:73). Også noen bygningsartikler kunne man få tak i hos den lokale landhandleren. Slik ble de nye impulsene konkret til stede i omgivelsene. Men landhandelen, ”krambui” som Hermundstad omtaler den i Valdres Bygdebok, fikk også en annen funksjon. Den ble et

sosialt møtested, ikke minst for mannfolka. Mange steder var det til krambua folk gikk, ikke bare for å handle, men for å treffe folk og høre nyheter:

[...] mest over heile Valdres var [krambuene] meir eller mindre *samlingsstader* og "*klubblokale*". Sume kom åt krambui og skulle handle og vart ståande. Andre ville høyre nytt. Nokre ville "slå i hel tidi" med eit slag kort. [...] Hende det noko ute i verdi eller i landet, så fekk ein jamnast fyrst høyre det i krambui. [...] Dei prata, røykte, togg tobakk, sputta og banna og jamt var det ordskifte og høgsmålt skråll (Hermundstad 1954:255).

De to hotellanleggene står for så godt som all bebyggelsen i Fagernes "sentrum" i 1892. Lengst bort, midt i bildet, ser vi Fagernes hotell, mens Fagerlunds bygninger er de mest synlige fra denne vinkelen. Axel Lindahl, Norsk Folkemuseum

Ofte ble kundene på butikken hele dagen, gjerne til midnatt, skriver Hermundstad. Da hendte det at landhandleren måtte be dem gå. Kundene, som kom tilreisende fra bygder omkring, ventet på hverandre, slik at de kunne ta følge hjem (Hermundstad 1954:256).

Landhandleriene og skysstedene ble også utgangspunkt for møter mellom ulike sosiale grupper. På et oversiktsfotografi datert i 1892 (over) ser vi hvordan området nede ved vannet tydelig skiller seg fra gårdsbebyggelsen høyt oppe i åssidene. Ennå har det ikke kommet opp bebyggelse utenom de to hotelltomtene Fagernes og Fagerlund, men de består til gjengjeld av flere prektige bygninger. Mellom dem slynger veien seg elegant langs

Strandefjorden og over brua. Fagerlund hotell er lokalisert midt i et veikryss, mellom veien østover mot Skrautvål og Øystre Slidre og vestover mot Vang og Filefjell. Landskapet i tilknytning til gårdsbebyggelsen bærer preg av intens drift, og er omtrent blottet for skog, i motsetning til de lite utnyttede områdene langs fjorden. Det tydelige skillet representerer både kontrasten og samspillet mellom det moderne og det tradisjonelle, med dalsidenes åkrer og jorder i motsetning til de store hvite bygningene omgitt av hager og skog i dalbunnen. Langs veien ligger de reisendes sfærer, det er her folk utenfra ferdes. Oppi bygda derimot, der sola tar godt om sommeren og frostrøyken fra vannet ikke når opp, har bøndene sine dagligliv. Men selv om dalbunnen med hoteller og landhandlerier ikke først og fremst var bygdefolkets sfære, var området åsted for møter mellom turister og gjennomreisende, bygdefolk, borgerskap og handelsfolk. I møter mellom de ulike kulturene oppsto nye kulturer.

Som Brita Brenna peker på i artikkelen ”Kapitalismens fortropper”, har både landhandleriene på bygdene og stormagasinerne i byene blitt beskyldt for å bringe med seg umoral, blant annet med begrunnelse i den nye grådigheten som fulgte med et gryende forbrukersamfunn (Brenna 2004). Men som en viktig sosial magnet brakte landhandleriene også med seg andre ”umoralske” elementer, tilhørende en tradisjonell mannskultur. Om ikke kortspill, dans og brennevinsdriking var ille nok, trekker Hermundstad fram spyttingen som et stort problem på krambuene: ”Golviet var jamt i ein søledam med papir og sputt” (Hermundstad 1954:256). Videre omtales spyttingen som noe ”svineri” som man etter hvert fikk bukt med. Men å vende bondebefolkningen av med den gamle spytteskikken var ikke gjort i en håndvending: ”Ikr. 1900 kom dei så langt i kultur at det vart sputtebakkar. Men jamt vart dei ”skyteskive” for sputtarane, så rundt der dei stod, var det mest like mykje sputt som i dei” (Hermundstad 1954:256). Spyttbakker var høyst uvanlig på landsbygda, kan sosiolog og kulturforskningsspionér Eilert Sundt fortelle i utgivelsen fra 1869, *Om renligheds-stellet i Norge*. Selv om han selv forsøkte å innføre den nye skikken flere steder, konstateres mot slutten av kapittelet at nordmenn er ”*nogle store spytttere*”. Videre refererer Sundt til England, der spytting skulle være synonymt med mangelfull oppdragelse (Sundt [1869] 1975:188-189). Ifølge Bjarne Rogan ble nordmenns uvane med å spytte også bemerket av utenlandske turister (Rogan 1999:39).

Også i lokalavisa på begynnelsen av 1900-tallet, ser det ut til at spyttingen var til plage for mange. I oktober 1906 oppfordrer en innsender sterkt til ikke å spytte ”paa gulvet, væggen, gelændere, toget [...]”, og videre beskrives flere scenarier: ”Man ser ofte plakater ’spyt ikke på gulvet’ og en spyttbakke kanskje ved siden av, men alligevel kan folk sidde som om de havde mistet forstanden – og spytter” (”Valdres” 13.10.1906). Av samme

innsender blir også tyggingen bemerket: ”Munden gaar, som når koen tygger drøv, og snart er der en ’paamindelse’ til venstre, snart en til høire, [...] snart en saa langt, som ”tryteskafte” har magt og mod til at føre det” (”Valdres” 13.10.1906).

Den sosiale aktiviteten på landhandleriene, og spesielt spyttingen, var det helst mennene som sto for. I avisa Valdres oppfordres kvinnene til å ”bekjempe mennenes spytting”, og det var vel utenkelig at kvinner kunne tillate seg å bli værende på krambua langt utover kvelden. Sundt viser medlidenhet overfor kvinnene, som spyttingen til syvende og sist gikk ut over: ”[...] hvorledes kvinderne om lørdagen lagde sig på knæ og vaskede og skurede sit stuegulv, og hvorledes mænderne, såsnart søndagshelgen var over, uden tanke om barmhjærtighet spyttede udover og gjorde stygt igjen” (Sundt 1975:185).

Avviklingen av dette gamle fenomenet, var ledd i ”kultiveringen” av folket, slik Hermundstad med et moderne blikk beskriver det. Om varehandelen og selve varene var moderne innslag på landsbygda, og bygningene inspirert av byens sveitserstilsvillaer, var kulturen i krambuene ikke nødvendigvis forenlig med det kultiverte urbane livet. Selv om landhandleriene har blitt oppfattet som elementer av bykultur på landet, hevder Brenna at de snarere var steder for utvikling av en egen lokal kultur (Brenna 2004:56).

Rugmel,
bedste Mærke

Grynmel Do.
Sigtemel Do.
Sammalet Bygmel
Æavre
Salt og Stenful.
Alt efter Tidens
rimeligste Priser!
Merk!
Kun mod
kontant!
N. Haavelsrud.

Kjøpmann Haavelsrud, som drev landhandel på Fagernes fra midten av 1890-årene, ville kreditthandelen til livs. Annonse fra avisa Valdres 18. mars 1905.

Ifølge Hermundstad var ikke alle kjøpmenn like begeistret for landhandlerienes funksjon som samlingsplass, særlig ikke i ”sentrale strøk”, som blant annet Fagernes. Kanskje var det hit de ”finere” skikkene kom først, der det ofte var byfolk innom. Men om ikke alle landhandlerne var like positive til at folk samlet seg hos dem, måtte de holde seg inne med kundene i bygda. Da var det viktig å vise velvilje i flere sammenhenger, ikke bare når det gjaldt sosiale sammenkomster, men også ved pruting og kreditthandel. Muligheten for å krite var positivt for omdømmet, noe som var viktig for kjøpmennene, som etter hvert kunne få hard konkurranse. Men på den måten måtte også mange gi opp

butikkvirksomheten. Mot århundreskiftet ble det stadig gjort forsøk på å operere med faste priser og begrenset kreditthandel (Brenna 2004:59). En annonse fra 1905 for N. Haavelsrud, som startet butikk på Fagernes (forrige side) er tydelig på at kreditthandel er uønsket.

Da dette bildet, som er tegnet etter et fotografi tatt av M. Selmer, sto på trykk i *Illustreret Nyhedsblad* i 1863, var skysstedet Fagernes bare et par år gammelt. Her gjengis et utsnitt av tegningen. Nasjonalbiblioteket.

Et nytt sted i en ny stil

Utformingen av de første bygningene på Fagernes, sier også noe om et samfunn i endring. På fotografiet av den første hotellbygningen (side 32), ser vi få tegn til en moderne byggestil, men vinduene, som er mange og høye og slipper inn mye lys, vitner om at sveitserstilperioden er i anmarsj. Krysspостvinduene med den ekstra sprossen nederst kan imidlertid både knyttes til empire og sveitserstil, og noen karakteristisk sveitserstilsornamentikk er heller ikke å spore i tegningen fra 1863 (over), som avbilder skysstedet Fagernes fra inngangssiden. Fotografiet på side 32 viser imidlertid andre tegn på urbane impulser. Både de hvite gardinene innenfor vinduene, og et hvitt stakittgjerde som skimtes til venstre for bygningen, er elementer som kan knyttes til en borgerlig bykultur.

På det eldste fotografiet av Fagerlund (side 33) ser vi de hvite blondegardinene ennå tydeligere i andre etasje, der gjesteværelsene er. Bruk av gardiner ble stadig mer vanlig utover på 1800-tallet, men var lenge forbundet med sosial status. Eilert Sundt har i boken *Om bygnings-skikken på landet i Norge* gjengitt et eksempel fra Lom i 1850-årene, der det kun var én gård i bygda som hadde gardiner. Skikken med å henge opp gardiner omtales i

sammenheng med ”nystuen” eller ”storstuen”, som ofte var innredet ”på mere nymodens, bymæssig måde” enn tilfellet var i de tradisjonelle stueene (Sundt [1862] 1976:64). De lette og hvite blondegardinene som vi så tydelig skimter i vinduene på Fagerlund hotell kan, ifølge Fortidsminneforeningens hefte om gardiner, knyttes til tiden mellom 1835 og 1870, da enkle og lette gardinoppheng ble vanlig. Etter at sveitserstilen og historismen fikk sitt virkelige gjennombrudd, ble gardinene mer overdådige (Fortidsminneforeningen 2008:7,14-16).

Fagerlund-bygningen fra ca. 1875 er ellers et tydelig vitnesbyrd om sveitserstilens inntog i Valdres, med den strenge, men likevel ”smykkeaktige”, serieproduserte ornamentikken. Utsmykningen utspiller seg først og fremst i inngangspartiet, med verandaer i begge etasjene, og står i kontrast til de trauste og uregelmessige tømmerveggene. Sammensetningen av høvlet materiale og den laftede bygningskroppen, viser hvordan moderne elementer kunne bli tilpasset tradisjonen. Nye impulser spilte sammen med den lokale byggemåten. Et viktig poeng i den sammenhengen er at tømmerhus var varmere enn moderne bindingsverkshus, noe som gjorde at laftede hus fortsatt kunne være aktuelt helt til glassvatt og steinull ble tatt i bruk som isolasjonsmateriale på 1950-tallet (Christensen 1995:276).

Fagerlund hotell er tidlig på 1900-tallet panelkledd og hvitmalt og har vokst til tre etasjer. Den søndre kortveggen har fått en staselig svalgang med hint av jugend og dragestil, og i bakgrunnen ser vi anneksets gotikkinspirerte svalgang. Berg & Høeg, Nasjonalbiblioteket.

På Fagerlund ble det på slutten av 1800-tallet oppført flere bygninger, blant annet et anneks i to etasjer (bilde forrige side). Det ble bygget i 1885, og skal i dag være det eldste bevarte huset på Fagernes. På flere fotografier ser vi anneksets fasade mot gårdsplassen, med svalgang og gotikkinspirerte buer. Tidlig i 1890-årene (Hermundstad 1954:156) ble hovedbygningen utvidet og påbygget til tre etasjer, og fotografier viser at den nå også var panelkledd og hvitmalt i stil med annekset. Sveitserstilspreget ble forsterket, men samtidig har husets framtoning blitt ”strammet opp” ved at tømmerveggene skjules. Dekoren i tilknytning til inngangspartiet ser også ut til å ha blitt strengere, med mer rette linjer og vinkler. På fotografiet tatt tidlig på 1900-tallet, som viser hotellanlegget fra gårdsplassen, ser vi en alt annet enn sparsommelig utsmykket svalgang på den ene kortveggen, med noe som likner dragehoder i gavlen. Dette påbygget må bygningen ha fått en gang rundt århundreskiftet. Den delvis glassinnbygde svalgangen har elementer fra flere stilarter i tillegg til sveitserstilen, som nygotikk, jugend og dragestil. Både jugend- og dragestil hentet inspirasjon fra middelalderen, og er på den måten beslektet med sveitserstilen. I svalgangen på Fagerlund er små glassruter en del av dekoren, selv om det nå var mulig å få tak i store glassflater. At elementer av internasjonale stilarter som jugend viste seg i Valdres ved århundreskiftet, både i nye hus og ved endringer som ble gjort, peker mot storsamfunnets stadig sterkere innvirkning på lokalsamfunnene. Fagernes er et sted i verden.

Fagernes hotell, antagelig i slutten av 1880-årene, før hovedbygningen fikk et påbygg tidlig på 1890-tallet. Birken, huset til høyre, ble bygget i 1888. Axel Lindahl, Norsk Folkemuseum

Fagernes hotell rundt 1890 (bilde bilde forrige side) kan ved første øyekast lett forveksles med et bolighus. I løpet av 1880-årene hadde sveitserstilen fått utfolde seg for fullt. Også på dette bildet er flere mennesker oppstilt til ære for fotografen, og sammen med sveitserstilen kan de tolkes som uttrykk for borgerlige idealer. Samtlige ser ut til å være arbeidsfolk. Til høyre står to menn, den fremste med en trillebår foran seg og den bakerste tydelig med arbeidsklær. På andre sida av gårdplassen, inntil husveggen, ser vi to kvinner, den ene sittende på en krakk eller stol. Sistnevnte har forkle, og det er tydelig at hun har noe i hendene som hun driver med. Trolig er det kjøkkeninngangen som er bak dem, og det er på originalbildet mulig å se konturene av en person innenfor vinduene som kan se ut som sitter og spiser, slik at kvinnene forbindes med kjøkkenet og gjøremål innendørs, mens mennene er knyttet til utendørsarbeid. Men selv om kvinnene antageligvis arbeider ved hotellet, er de pent kledd med mørke kjoler. De er stedets ansikt utad, og sørger for at gjestene har det hyggelig og komfortabelt. En slik arbeidsdeling henger sammen med den moderne tiden og et borgerlig ideal.

På landsbygda kan de sveitserstilspregede hotellene og stasjonsbygningene stå som selve symbolene på den nye tida, og på nye livsformer og sosiale relasjoner. De utstrålte noe moderne, og representerte et markant brudd med tradisjonell byggeskikk. Sveitserstilen, med den karakteristiske serieproduserte utsmykningen, representerte noe nytt og urbant, og var den stilen som preget de nye tettstedene som vokste fram i siste halvdel av 1800-tallet. Ikke bare dekoren, men den nye fargebruken gjorde at det norske landskapet endret seg fra å ha vært preget av hus i tjørebrunt og jordfarger til et landskap med bygninger i lyse farger, særlig hvitt (Brekke m.fl. 2003:227). Det var villa- og løkkebebyggelsen rundt byene som gjennom andre halvdel av 1800-tallet var inspirasjonskilden ved utformingen av nye handels- og stasjonsbygninger på landsbygda. Landhandlerier og hoteller ble kopier av byvillaer, ikke av byenes forretningshus (Brenna 2004:57).

Som ledd i kultiveringen

På slutten av 1800-tallet tiltok interessen for sunnhet og hygiene, og det ble et nytt ideal å holde kropp, klær og hjem rent. Renslighet ble koblet sammen med moral, og ”urenlige og uordentlige hjem fører til slette tilbøjeligheter – ikke mindst alkoholisme – og den virker nedbrydende på den almindelige moralske sans”, slik en lege formulerte det i 1867 (Mellemgaard 1998:272-273).

Bøndenes og allmuens boliger ble oppfattet som uhygieniske, og sveitserstilen kan ses som del av et sosialt boligprogram for å bedre tilstanden på landsbygda. Ifølge opplysningslitteratur fra den aktuelle perioden, bidro dekoren til økt trivsel, og den skulle ha en oppdragende effekt. Sveitserstilen hadde en moralsk og helsemessig begrunnelse. Lys og luft var forutsetningene for en sunn tilværelse, og derfor skulle husene bli større, kjellerne høyere, og vinduene slippe inn mer lys (Christensen 1994:134,139; Brekke m.fl. 2003:269). Også lokalavisa fronter en slik oppfatning, ved blant annet å trykke et utdrag fra ”For hus og hjem” den 15.juli 1905. Oppfordringen er: ”Op med vinduerne, ind med sollyset!” Solen bør få fri adgang til hver en krok, kan vi lese i dette stykket, og frisk luft skal være av avgjørende betydning for liv og helse: ”Der er en trykkende fornemmelse ved at opholde sig i et værelse, hvor luften føles at være indaandet og udaandet i længere tid. Man blir svimmel og syg, ja, det hænder jo ofte, at man besvimer af mangel paa frisk luft” (”Valdres” 15.7.1905). På de fleste hotellfotografiene som blir omtalt her, er både ett og flere vinduer åpnet, antagelig for lufting, om enn kanskje mest for fotografens skyld. Også Eilert Sundt vier et kapittel i boka si til luftesaken. Med vestlandske bygder i tankene forteller han hvordan lærerne klager over dårlig lufting i folks stuer. Vinduene er som oftest spikret igjen, og kan dermed heller ikke åpnes. ”Når skolelæreren kommer fra møde i sundhedskommissionen og taler om vigtigheden af at have frisk luft, så skal det kunne høres på bøndernes bemærkninger, at de holde det bare for naragtighed” (Sundt 1975:183), kan Sundt fortelle. Betydningen som lys, luft og hygiene blir tillagt er et trekk ved moderniteten, som altså gir seg utslag i arkitekturen. Det fysiske miljøet blir satt i nær sammenheng med både helse og moral. Som det står skrevet i den nevnte notisen i lokalavisa, ”alt stygt trives i mørket”.

Sveitserhusene skulle trekke trearkitekturen, og dermed allmuen, opp til et høyere dannelsesnivå. Men selv om dekoren var en viktig og framtreddende del av sveitserstilen, skulle husene også være funksjonelle og ”ærlige” med hensyn til materialet. I stedet for å etterlikne mur, skulle trehusene stå for det de var, og utformes på grunnlag av sine egenskaper, noe dekoren og utskjæringene er eksempel på. Til langt ut på 1900-tallet var det vanlig at bygningskjernen ble laftet for hånd, mens industrien gjorde det mulig å få tak i spiker og ferdige dører og vinduer, samt høvlet materiale som kunne skjæres ut til dekorative elementer. Arbeidet ble mer effektivt enn tidligere ved at ornamentikken kunne skjæres ut i serier (Christensen 1994:137-139). Likevel formidler ikke sveitserstilen et entydig budskap om framtidsoptimisme og moderniseringsiver.

Den repeterende dekoren kan knyttes til tanker om regelmessighet, effektivitet og rasjonalitet, men sveitserstilen har også røtter i en romantisk lengsel bort fra det moderne, til

noe opprinnelig og ekte. Christensen kaller den ”et ektefødt barn av romantikken” (Christensen 1994:130), og gir Tyskland æren for å ha fostret det, til tross for navnet. Sveitserstilen uttrykker en nostalgisk lengsel til stabilitet og trygghet, som oppsto parallelt med moderniseringen. Forbildene til den nye byggestilen ble hentet i ”tradisjonen”, fortrinnsvis på den tyske og sveitsiske landsbygda. Men også middelalderen og den gotiske stilen var inspirasjonskilder for arkitektene som skapte den nye stilen (Christensen 1994:133).

Det er vel heller tvilsomt om den folkelige utgaven av sveitserstilen, den som gjorde seg gjeldende på Fagernes, uttrykte nostalgiske lengsler eller ønsker om å heve folks moral. Først og fremst var sveitserstilen for bygdefolket i begynnelsen noe nytt og moderne med røtter i en mer høyverdig kultur, og ikke et uttrykk for nostalgi. Som Ehn og Löfgren poengterer, kan en bygning eller gjenstand signalisere vidt forskjellige meninger, ikke bare i ulike tider, men for mennesker med ulike referanserammer (Ehn og Löfgren 1994:15-16). Selv om det ble bygget sveitserstilshus i Valdres, overtok ikke bygdefolket nødvendigvis idealene som stilen ble skapt i samspill med. Men det ideologiske grunnlaget som denne arkitekturen har sitt utspring fra, kan forstås i sammenheng med nostalgiske og romantiske strømninger, og også med et nytt syn på hygiene og helse som vokste fram med det moderne.

Helsebringende luft og romantiske omgivelser

Ofte forstås det europeiske adels- og borgerskapets dannelsesreiser på 1600- og 1700-tallet som utgangspunktet for den moderne turismen. En av forutsetningene for turisme, er skillet mellom arbeid og fritid, skriver Oddlaug Reiakvam og henviser til sosiologen John Urry. Turiststeder skal gi opplevelsen av det ordinæres motsetning. Det som skiller seg fra hverdagen, finner turistene i det mest unike og særpregede ved det aktuelle stedet. Ifølge Urry ligger forklaringen bak turistens søken etter autentisitet, nettopp i ønsket om ekstraordinære opplevelser, som kontrast til det ordinære. Det ”autentiske” er noe annet enn hverdagserfaringene (Reiakvam [1993] 1997:21-25). I førmoderne kulturer blir ikke tiden delt inn i arbeidstid og fritid, og i en slik kontekst er turisme utenkelig. Borgerskapet var de første som organiserte tiden på en slik måte, og det var de som først så verdien i fjellturene. Turistnæringen ble formet av byens borgerskap, og tilpasset gruppens behov for kontraster til byhverdagen, og autentiske opplevelser.

Allerede tidlig på 1800-tallet tok de første fotturistene turen opp i norske fjell, i begynnelsen med vitenskapen som drivkraft. Vitenskapsmennene hadde som mål å kartlegge ukjente områder, eller å få økt kunnskap om plante- og dyrelivet i fjellområdene (Nedrelid

1993:38). Når to studenter fra Bergen reiste til Valdres i 1820, var målet å gjøre geologiske observasjoner, ikke å beskue ville fjell (Lyngø 1993:29-30). Og da professor i botanikk, Christen Smith, reiste rundt i fjellene i Valdres, Gudbrandsdalen og på Hardangervidda i 1812 og 1813 opplevdes utsikten ”ingenlunde behagelig”, da det eneste man så var nakne fjellkjeder og snø (Nedrelid 1993:40). Som Lyngø formulerer det, ”estetikken [hadde] ikke nådd så langt som opp til høyfjellet” (Lyngø 1993:30).

Etter hvert begynte kunstnere og diktere å la seg inspirere av det frie og friske fjellet. For dem var det den sublime naturen som ble dyrket, og gjerne festet til et lerret eller til skrivepapiret. Gjennom andre halvdel av 1800-tallet begynte det øvrige borgerskapet å oppdage norske fjell. Den Norske Turistforening ble stiftet i 1868, og Jotunheimen ble raskt foreningens viktigste område (Lyngø 1993). Til Jotunheimen kom man via Valdres, og på reisen kunne Fagernes være en mellomstasjon. I pionertiden ble de reisende innkvartert hos bøndene, enten på gårder eller på skysstasjoner og landhandlerier, noe som ga reisen et eksotisk preg. I 1880-årene kom gjennombruddet for masseturismen, der hotellinnkvartering og gruppereiser ble vanlig (Rogan 1999:37). Nå ble også Fagernes et turistmål i seg selv. Visstnok var Fagernes-området kjent for å ha spesielt godt klima, og ble derfor ansett som et passende sted for rekreasjon (Iversen 1982:11).

På det tidligste fotografiet av Fagernes hotell (side 32) kan vi finne flere hint om påvirkning fra en borgerlig kultur, i tillegg til stakittgjerder og hvite gardiner. Innimellom furutrærne er det plassert benker der turistene kan nyte den friske og ”helsebringende” lufta, og turistene som er ute og ror på det blikkstilte vannet til ære for fotografen, kan stå som representanter for den borgerlige fritidskulturen. Benkene og robåten er der for turistenes skyld, ikke for bøndene i Valdres.

Mens valdrisen Gullik Thollefson Windingstad arbeidet i avisa Samhold på Gjøvik, ga han i 1902 ut boka *Illustreret Reisehaandbog over Valdres og Land*. Her blir den sunne og friske lufta igjen trukket inn som en viktig ingrediens ved Fagernes hotell: ”Den helsebringende deilige Luft fra Gran, Furu- og Løvskog kommer en her styrkende imøde. Det ser ud som det hele smiler mod dig og ønsker dig hjertelig velkommen” (Windingstad [1902] 1983:74). Den ”deilige luft” har sitt utspring fra skogen som vi på flere fotografier ser omkranser Fagernes hotell. Sitatet gir oss en forståelse av hvor viktig naturen var for stedets popularitet, og vi legger merke til at den lokale skribenten tar i bruk turistenes språkbruk for å appellere til dem.

Mange av de reisende var riktignok på vei lengre inn i fjellheimen, til Jotunheimen, men for andre var turen til Fagernes lang nok. Når reisen fra Kristiania, gjennom Hadeland og

Land til Valdres, omtales i Windingstads reisehåndbok, beskriver han overgangen til en ny type natur allerede på grensa mellom Nordre Land og Valdres. Her ”erfarer [man] straks, at nu begynder den storslagne Natur ligesom at komme den fremmede Reisende imøde. Omgivelserne blir romantiske og stadig vekslende” (Windingstad 1983:49), er forfatterens opplevelse. Omgivelsene blir romantiske! Videre i reiseveilederen blir Fagernes’ første hotellvert Otto Stuve beskrevet i positive vendinger, selv om han døde allerede i 1871, nesten tretti år før utgivelsen. ”Han [Stuve] forskjønnede ogsaa i betydelig Udstrækning Stedets Omgivelser og lod det kalde ”*Fagernæs*”, hvilket Navn det fuldstændig var værdigt at bære” (Windingstad 1983:75-76), kan vi lese i Windingstads reisehåndbok. Han beskriver videre hvordan det allerede de første ti årene av stedets eksistens ”udspandt sig en saa livlig Trafik paa Fagernæs, at man kunde føle sig som hensat i Nærheden af en By” (Windingstad 1983:76). Slike beskrivelser tyder på at Fagernes raskt ble et populært sted, både for reisende som ville overnatte og for bygdefolk som ville handle og kanskje møte kjentfolk på ”krambua”. Utsikten var så ”henrivende poetisk” at utlendinger på reise vanligvis ble værende lengre på Fagernes enn de i utgangspunktet hadde planlagt, fordi de likte seg så godt, hevder han.

Men som nevnt fikk Fagernes en konkurrent i det nye Fagerlund hotell noen år etter Stuves død. Ifølge Ingolf Iversens bok om Fagernes, ble Fagerlund et populært sted å være, og både utlendinger og kongelige besøkte visstnok hotellet (Iversen 1982:10-11). For Fagernes’ vedkommende hadde Stuves død ført til at ”Stedets Trivelighed og Ry hurtig forsvandt” (Windingstad 1983:77), skal vi tro Windingstads formulering i den nevnte reisehåndboka. Fagerlund overtok skysstasjonsbevillingen, og kanskje også de fleste kundene.

I 1880-årene ble det igjen sving på Fagernes hotell, da Lage Fosheim utbedret bygningen og bygget flere hus på hotelltomta. Blant annet kom det opp ”en gammel Peisestue, der er bygget i gammel valdresk stil, tømret og tækket med Næver og Torv” (Windingstad 1983:77-78). Sammen med naturen og den helsebringende friske lufta, fikk turistene slik oppleve ”valdreskulturen”. En reiseskildring trykket i avisa Valdres sommeren 1905 med overskriften ”På gjestereise gjennom Valdres”, snakker varmt om både stedet Fagernes og den lille laftede peisestua. Gjestene lot seg her inne begeistre av det vedkommende omtaler som ”nasjonalt felespil”, og det ”i omgivelser, hvor denne kunstart naturligvis hører hjemme, – vi bortser fra, at der på langbordet ikke stod kander og krus med sterkt hjemmebrygget øl, men derimot små, fine curacao- og likørglas” (”Valdres” 25.7.1905). Her er moderne komfort og luksus blandet med tradisjonsrike elementer. Felemusikken blir omtalt som ”nasjonal”, og har fått en bevisst symbolverdi, med tradisjonen

som legitimeringsgrunnlag. Men de moderne elementene, her representert ved ”små, fine curacao- og likørglass”, er en forutsetning for denne typen nostalgi og virkelighetsflukt. De er påminnelser om at tidene endrer seg, og framkaller ønsker om å dempe endringene.

I den lille tømmerstua gis moderne nostalgi et annet uttrykk enn i sveitserhusene. Den symboliserte noe gammeldags som var i ferd med å gå tapt, og sto i sterk kontrast til bygningene i sveitserstil, der de med sin hvitmalte panel utstrålte noe moderne og urbant. På kort tid hadde Fagernes utviklet seg til ”hva det nu er: et af Valdres`s vakreste Hoteller” (Windingstad 1983:75), skriver Windingstad.

For å nyansere det hittil udelt positive bildet av Fagernes og stedets to hoteller, tar jeg med beskrivelsen av en overnatting på Fagernes hotell i 1883: ”[det] lyktes [...] en av oss i løpet av en lidelsesfull natt å knekke ryggen på en mengde grådige best (lopper), som om morgenen blev presentert på nattbordet i rad og rekke” (Raabe 1928:92). Slik husket turisten Jens Raabe, hvis mål var fottur i Jotunheimen, oppholdet ved hotellet. Artikkelen ble trykket i Den Norske Turistforenings årbok i 1928, altså flere tiår etter hendelsen. Den relativt ferske hotelleieren Lage Fosheim må altså ha brukt noe tid på å få skikk på hotellet igjen, som skal ha vært i elendig forfatning da han overtok tidlig i 1880-årene (Iversen 1982:11). Hygienen ved norske hoteller og skystasjoner var blant tingene som oftest ble klaget på, særlig av utenlandske turister. Mindre delikate utedoer samt mangelen på baderom, var noe det europeiske borgerskapet ikke var komfortable med (Rogan 1999:38-39). Selv om naturen var både vakker og helsebringende, nådde ikke alltid komforten opp til den standarden turistene var vant til. I sine forsøk på å komme turistene i møte, lyktes lokalbefolkningen altså bare delvis.

Men Fagernes var ikke sentrum

En mil lengre nedover i dalen holdt ”øvrigheten” til. Fogden, sorenskriveren, distriktslegen og flere sakførere hadde tilhold i Aurdalsbyen, der også Valdres Middelskole befant seg. I tillegg lå apoteket der, samt flere forretninger, landhandlerier og håndverksbedrifter (Windingstad 1983:69). I motsetning til Fagernes hadde også Aurdal kirke, og dermed sokneprest og kapellan. I begynnelsen av 1890-årene var innbyggertallet på Fagernes rundt 100, mens det til sammenlikning bodde omtrent 600 mennesker i Aurdalsbyen. Befolkningstettheten var et av argumentene da lokaliseringen av apoteket i Valdres skulle avgjøres. Tilhengerne av apotek på Fagernes argumenterte med den sentrale plasseringa i dalen, men det var i Aurdal det bodde flest folk, og det var der distriktslegen holdt til. Så Fagernes tapte kampen om apoteket,

da det i 1892 ble besluttet å legge det til Aurdal, nær skysstasjonen Frydenlund (Hvattum 2004:139,225).

At valget falt på Aurdal, viser at dette fortsatt var det viktigste tettstedet i Valdres, selv om Fagernes riktignok ble trukket fram som alternativ. Aurdal hadde lengre tradisjoner som sted enn Fagernes, og er ikke blant tettstedene som hadde den nye handelsvirksomheten som utgangspunkt. Etter den nye loven i 1842, var det her Valdres' første landhandleri åpnet (Hermundstad 1954:139), og handelen forsterket stedets betydning gjennom andre halvdel av 1800-tallet. Men Aurdal var et "sted" før handelen gjorde sitt inntog, og hadde en annen opprinnelse enn de nye handelsstedene. Kirka lå her, og bygda hadde en viss embetsstand. Aurdal kirke skal ha stått ferdig i 1737, og før den tid sto det en stavkirke i nærheten. Den gamle kongeveien gikk også gjennom Aurdal, og tyngdepunktet i bebyggelsen har her blitt liggende oppe i dalsida helt fram til i dag. Selv om også Aurdal fikk jernbanestasjon, var det endestasjonen Fagernes som etter hvert ble det nye knutepunktet.

At noen tettsteder fikk redusert betydning som følge av jernbanen er ikke noe enestående fenomen i de skandinaviske landene. Löfgren peker på denne tendensen: "De gamle kirkebyer måtte ofte se sig selv udkonkurrerede af de nye knudepunkter, som trak handel og håndværk til sig" (Löfgren 1992:176-177). Da Fagernes ble jernbanens endestasjon i 1906, endret de to tettstedenes status seg gradvis utover århundret.

Et nytt sted

På tampen av kapitlet må navnet Fagernes nevnes, fordi det så tydelig viser til stedets moderne opphav. I utgangspunktet var navnet betegnelsen på Stuves skysstasjon og landhandleri, og det hadde turistene som klar målgruppe. I boka om Valdresbanens historie siteres en hørt formulering om navnet som seinere ble gjeldende for en hel by og skolekrets: "Fagernes e kji noko navdn, det e noko dei har sett på" (Aars 2006:33). Av sitatets opphavsmann (eller -kvinne), ble Fagernes-navnet oppfattet som "kunstig", noe påsatt, med sin tydelige moderne og "reklamerende" klang. Lenge var det vanlig å omtale deler av det som seinere ble byen Fagernes, som Nes.

I Jonas Lies roman *Familien på Gilje* var gården Hjelle i Vestre Slidre i Valdres inspirasjonskilden. Den ble utgitt i 1883, men handlingen er i hovedsak lagt til en fjellgård i 1840-årene, like før hamskiftet satte inn. Helt til slutt i boka er det lagt til et lite kapittel som skildrer bygda "oppimot et snes år" seinere, på 1860-tallet, da nye impulser begynte å bli synlige i dalen. I epilogen beskrives noen av de viktigste endringene bygda hadde vært

gjennom de siste tjue årene: ”Trafikken nede på landhandler- og gjestgiverstedet viste en hel annen tidsmessighet både med bygninger og varer. Det var også begynt å bli en rute for reisende og turister om sommeren opp igjennom dalen” (Lie 1983:188).

De to setningene oppsummerer kort og godt de prosessene som karakteriserer store deler av perioden jeg forsøker å gi et bilde av i dette kapittelet. Dessuten kan vi tenke oss at ”landhandler- og gjestgiverstedet” som omtales her nettopp kan være Fagernes, da i alle fall ingen *nærmere* steder kunne bli omtalt på samme måten på dette tidspunktet². Selvsagt kan det også ha vært Aurdalsbyen forfatteren hadde i tankene, men det er Fagernes som ligger nærmest gården Hjelle. Selv om den virkelig utpregede sveitserstilen ikke var spesielt framtrедende på Fagernes i 1860-årene, begynte den så smått å gjøre seg gjeldende, og nye kjøpevarer hadde definitivt gjort sitt inntog. Turismen, og da dreide det seg først og fremst om sommerturisme, var noe ganske nytt som begynte å utvikle seg rundt midten av århundret. Persontrafikken generelt gikk over fra å ha vært noe som pågikk vinterstid, til i tillegg å bli en sommergeskjeft, noe som hang sammen med at utbredelsen av hjulkjøretøyer ble stadig større (Rogan 1998:265). Vi kan merke oss at romanens handling tydeligvis foregår et annet sted enn *nede* på landhandler- og gjestgiverstedet. Fortellerstemmen omtaler stedet som ”der nede”. Det er ikke nede i dalen Lies karakterer beveger seg i 1840-årene, men på gården oppe i dalsida. Tjue år senere har folks bevegelsesmønster endret seg.

Fire fenomener kan oppsummere de viktigste endringene som karakteriserte tiden mellom 1857 og 1906, som i sin tur hang sammen med og førte med seg nye livsformer og sosiale relasjoner: Ny vei med ny trasé, nye landhandlerier med nye varer, nye byggemåter og en ny turiststrøm.

² Etter bygdeboka (Hermundstad 1954) å dømme fantes det ikke noe sted i Vestre Slidre som kunne omtales som kombinert handels- og gjestgiversted på 1860-tallet.

Kapittel 5:

”Så var snart bygdesentrumet der”³

1906-1945

Høsten 1906 var det stor folkefest på Fagernes. Ingen ringere enn Norges ferske konge kom på besøk, sammen med flere andre viktige personligheter. Anledningen var åpning av Valdresbanen, som nå var ferdig helt fram til døra ved Fagernes hotell, etter at arbeidet med jernbanen mellom Eina og Fagernes hadde pågått i seks år. Nå kunne det endelig feires. Som om ikke det var nok, ble det nye forsamlingshuset Folkvang innviet samme dag, med selveste Kong Håkon som gjest! Begivenhetene illustrerer innledningen av en ny fase i Fagernes' historie, der nye møtesteder og nye kommunikasjonsmåter endret bygdesamfunnet og ga det nye kjennetegn. Det var gjennom første halvdel av 1900-tallet at Fagernes utviklet seg til å bli et tettsted, og til å spille en viktig rolle for Valdres-befolkningen, selv om grunnlaget hadde blitt lagt i løpet av den foregående femtiårsperioden. Endringene som hører til det første hamskiftet, fortsatte nå å gjøre seg gjeldende for stadig større deler av befolkningen. Noen vil si at det var nå Fagernes utviklet sin *karakter*. Hvilke urbane elementer var det som gjorde Fagernes til en moderne stasjonsby? Hvordan kom de moderne impulsene til uttrykk?

Trafikkknutepunktet

Jernbanen ble en forutsetning for stedet som nå vokste fram. Fagernes ble endestasjon, noe som førte til at rollen som trafikkknutepunkt ble forsterket. Jernbanestasjonen på Fagernes ble et sted der ulike transportmidler møttes, og i dette knutepunktet vokste det fram en liten stasjonsby. Kom man med toget og skulle videre oppover i dalen, måtte man bytte kjøretøy her. Hit kom varer med banen, og herfra ble bøndenes landbruksvarer sendt til byen. Fra skiferbruddene i Øystre Slidre kom lasskjørere med skifer som skulle sendes med jernbanen.

Fram til på 1920-tallet lå reisetiden mellom Kristiania og Fagernes på mellom åtte og ti timer, og kveldstoget rullet inn på perrongen på Fagernes kl 22. Da overnattet turistene vanligvis på hotell på Fagernes, før de kunne reise videre neste dag. Ifølge boka *I hundre. Valdresbanens historie* var det helst på Fagernes hotell, stasjonens nærmeste nabo, de

³ Sitat fra Hermundstad 1954:285. Også gjengitt i forrige kapittel, side 32

innlosjerte seg. Derfor ble toget visstnok kalt ”Lagetoget”, etter innehaveren Lage Fosheim (Aars 2007:37-38). I tillegg til å være et feriemål i seg selv, ble det viktig med overnattingsmuligheter for gjennomreisende, og antall hoteller steg raskt i årene etter 1906. For skiferkjørerne ble den nye skysstasjonen Lykstad et viktig overnattingssted (Iversen 1982:16).

Historikeren Trond Bergh peker på urbaniseringsprosessen som fulgte jernbaneutbyggingen. Ikke bare de større byene ble urbanisert – nye stasjonsbyer og tettsteder sørget for urbane innslag også på landsbygda. Mellom 1865 og 1920 så 57 tettsteder i umiddelbar nærhet til en jernbanestasjon dagens lys. Det var ingen automatikk i at tettsteder vokste fram rundt alle jernbanestasjoner, men mange steder var det sammenfall i tid mellom jernbanen og utvikling av tettstedet. Også andre faktorer var med på å avgjøre hvor tettstedene utviklet seg. Fagernes var allerede et veikryss, men jernbanen fikk fart på utviklingen. Et viktig poeng er at det var varene som reiste mer, ikke nødvendigvis bøndene. Varene kom til bygda, og egne produkter ble sendt med jernbanen, så det var heller mindre behov for byturer nå enn tidligere. Lokale meierier tok mange steder imot melka, slik at de ikke var avhengig av transport til byen for å få solgt melkeprodukter (Bergh 2004:361-363). Valdres hadde flere lokale meierier, og i perioden mellom 1923 og 1938 var det drift ved Fagerlund meieri på Fagernes. Stadig flere oppgaver kunne nå utføres innenfor Valdres, blant annet på Fagernes, og slik ble også landsbygda urbanisert.

Historikeren Jan Eivind Myhre snakker om to ulike urbaniseringsuttrykk i tiden mellom 1880 og 1940. De etablerte byene ble større, men samtidig vokste det fram en rekke små og mellomstore tettsteder. Noen baserte seg på én spesiell industrigren, men størst var veksten blant såkalte sentralsteder og kommunikasjonssteder, der jernbanestasjonen ofte var en forutsetning. Innbyggertallet behøvde ikke være spesielt høyt for at stedene skulle få et bypreg, fordi Norge ikke hadde landsbyer. Selv steder med helt ned til 200 innbyggere, drev med urbane virksomheter. Rent fysisk skilte småstedene seg fra jordbrukslandskapet med sin tette bebyggelse, selv om det var vanlig med en jordfleck i tilknytning til boligen (Myhre 2006:375-378).

Jernbanen revolusjonerte måten å bevege seg på i landskapet, og omformet samtidig omgivelsene og oppfatningen av fjernt og nært. Som Löfgren poengterer, var jernbanen ”et kraftfullt symbol på nasjonens fremskritt, modernitet og videnskap” (Löfgren 1992:173), etter som den banet seg vei til stadig flere bygder og byer gjennom andre halvdel av 1800- og utover på 1900-tallet. Han hevder at jernbanen rett og slett etablerte et nytt tidsrom, ved at steder og land kom nærmere hverandre. Punktlighet i moderne forstand var noe

bondebefolkningen ikke hadde erfaring med. Hvorfor reiste toget uten å vente på alle som ville være med? Med jernbanen kom den lineære tidsoppfatningen, og folk måtte lære seg å følge klokka. Togets ankomst og avgang, sammen med lyden av dampfløyta, ble nye elementer i dagsrytmen (Löfgren 1992:173-175).

Selv om den første bilen kronglet seg gjennom Valdres-bygdene allerede i 1901, skulle det ta lang tid før privatbilen ble et vanlig syn. Bilene ble flere fram mot andre verdenskrig, men det var rutebilen som sammen med jernbanen fikk størst betydning som framkomstmiddel. Löfgren hevder at det var bussen, og ikke bilen, som ble det folkelige transportmiddelet, både i løpet av første halvdel av 1900-tallet og utover på 1950-tallet (Löfgren 1992:180). Da Bergensbanen åpnet gjennom Hallingdal og helt til Bergen i 1909, ble ferdselen over Filefjell truet, noe Valdres og Sogn måtte bøte på ved hjelp av bilruter med Fagernes som utgangspunkt (Losnegård 2008:51). Forløperen til selskapet Jotunheimen og Valdresruten Bilselskap (JVB)⁴ startet opp i 1910 (JVB 1955:9), og ble en viktig aktør på transportmarkedet, sammen med flere andre private bilruter (Iversen 1982:90). Ingen andre steder i landet hadde like mye rutebiltrafikk sommeren 1910, da elleve biler hadde Fagernes som endeholdeplass (Losnegård 2008:51). Selv om det har blitt hevdet at rutebilene tok passasjerer fra jernbanen, påpeker Trond Bergh at rutebilene først og fremst fungerte som en forlengelse av jernbanen, og at de stort sett holdt seg til korte strekninger på et lokalt plan (Bergh 2004:384). Det var skyssing med hest som aller mest fikk merke bilens inntog. Turistruter med hest ble raskt utkonkurrert, og allerede i 1910 kunne ”Valdres” melde om at halvparten av vognmennene i Valdres hadde måttet legge ned skyssvirksomheten (Losnegård 2008:50-51).

De første rutebilene både i Valdres og andre steder var åpne biler med sju seter, og sin første buss, med plass til 13, kjøpte JVB i 1934 (JVB 1955:9-11). Til langt inn på 1920-tallet var det også vanlig å bruke lastebiler til skyssvirksomhet, og da ble varer og mennesker ofte plassert om hverandre på lasteplanet. Rutebilsjåførene kunne ta på seg mange forskjellige oppdrag for folk i bygdene, som å gjøre forskjellige innkjøp, frakte melkespann til meieriet eller hente medisin på apoteket (Losnegård 2008:60,70,108). Selv om bilkjøring lenge var forbeholdt sommerhalvåret, ble det stadig brøytet lenger inn i fjellheimen, og vinteren 1936-1937 var den første med hele veien over Filefjell brøytet det meste av sesongen (Losnegård 2008:100).

⁴ Selskapet gikk under det nåværende navnet Jotunheimen og Valdresruten Bilselskap (JVB) fra 1919

I tillegg til hest, bil og jernbane kom også andre framkomstmidler på banen gjennom første halvdel av 1900-tallet. Utenfor hotellinngangen i ekteparet Lundsteins forretningsgård (bilde s. 55), står det en hvit benk på hver side, og bak den ene er det parkert flere sykler inntil muren. Ifølge Bjarne Rogan ble ikke sykkelene noe folkelig framkomstmiddel før i mellomkrigstida (Rogan 1998:327). I 1920-årene var sykkelene et vanlig syn, men fotografiet må ha blitt tatt tidlig i sykkelens karriere i Norge, antagelig rundt 1915. I 1917 (og kanskje tidligere) reklameres det i avisa for sykler i Lundsteins maskinforretning. Også spark og ski må nevnes i sammenheng med framkomstmidler i denne perioden. Sameksistensen av alle de ulike kommunikasjonsmidlene gjorde noe med menneskenes bevegelsesmønster, og bidro til å forme Fagernes som stasjonsby og tettsted.

”Paa rad etter vegen som ved ei bygata”

Som trafikkknutepunkt gjennomgikk Fagernes en gradvis, og tidvis kraftig, vekst gjennom 1900-tallets første halvdel, noe stedets fysiske utforming må forstås i lys av. Funksjonen som kommunikasjonsentrum bidro til å forme den bykarakteren som flere i samtiden oppfattet som karakteristisk for Fagernes.

Selv om jernbanestasjonen ble en magnet i landskapet, var det ikke i selve stasjonsområdet at sentrum først vokste fram. Før jernbanen ble ferdigstilt, besto sentrum av de to hotellanleggene Fagernes og Fagerlund, begge bestående av flere bygninger og hager, i tillegg til noen få forretningsgårder og bolighus. Før 1906 var det ingen tett bebyggelsesstruktur i området som snart kunne omtales som et sentrum. Da stasjonen ble bygget som nærmeste nabo til Fagernes hotell, altså på østsida av Neselva, ble den liggende et stykke unna brua og elva, der flere forretninger var i ferd med å etablere seg. At sentrum ikke utviklet seg nærmere stasjonen, kan det være flere årsaker til. Stasjonsområdet og de to hotellene gjorde krav på et nokså betydelig areal, så kanskje var det ikke plass og mulighet til så mye utbygging i umiddelbar nærhet til stasjonen. De viktigste årsakene til bebyggelsens tyngdepunkt må ha vært at veikrysset ble oppfattet som mer attraktivt for handel enn stasjonsområdet, og dessuten mulighetene det ga å holde til i nærheten av elva.

Allerede i 1903 så den første forretningsgården ved brua dagens lys (Skarpsno nedre – Håvelsrud), men det var fra og med året 1906 at utviklingen skjøt fart, og et tydelig sentrum begynte å markere seg. Ser vi på et oversiktsfotografi som er tatt i 1913 (neste side), har det blitt oppført flere nye bygninger, mange av dem forholdsvis store. Av forretningsvirksomhet kunne man nå finne en rekke overnattingssteder (Fagerlund, Fagernes, Skarpsno, Elvely,

Lykstad, M. Bagge) og landhandlerier, samt gullsmed, maskinforretning, skredderverksted og mote- og manufakturforretning. I tillegg besto Fagernes av forsamlingshuset Folkvang, Fagernes bad, stasjonsbygningen og flere store og små bygninger på stasjonsområdet. De fleste nye bygningene befant seg i det voksende handelsområdet nær brua som fikk navnet Skarpsno, men jernbanestasjonen og de to store hotellanleggene Fagernes og Fagerlund, med hver sine landhandlerier i egne gårder, utvidet sentrumsområdet ytterligere. Villabebyggelse begynte også så smått å bli en del av landskapet. I årene som fulgte kom det stadig opp nye bygninger langs veien mellom brua og stasjonen, og jo lengre ut i perioden vi kommer, jo nærmere stasjonen har bebyggelsen krøpet. Likevel fortsatte tyngdepunktet i bebyggelsen å ligge i området nær brua.

I 1913 er det området ved Fagernes-brua som har fått merke den største utbyggingen. Fra venstre ser vi Elvely hotell, gullhagens gullsmedforretning og Lundsteins forretningsgård. På motsatt side av elva finner vi blant annet forretningsgårdene øvre og nedre Skarpsno. Forsamlingshuset Folkvang titter fram i høyre billedkant, mens folkebadet holdt til i de små husene nedenfor. Bildet er hentet fra Ingolf Iversens bok fra 1982.

At Fagernes raskt utviklet seg til noe som kontrasterte seg mot resten av bygdene i Valdres går tydelig fram av en artikkel i lokalavisa fra 1917. Teksten er undertegnet ”Docent Oluf Kolsrud”, som seinere ble professor i kirkehistorie, og som i artikkelen poengterer sin tilknytning til dalen gjennom farens slekt. ”Det gjeng aar imillom kvar gong eg fær høve til aa sjaa dalen” skriver han, og ved siste Valdres-besøk kan det virke som om endringene har vært større enn forventet. Slik skildres møtet med Fagernes:

Her tømde jarnbana utor seg alle turistane og kuffertane, her møtte bilen og skjussen, her laag digre kvitmaala hotelkassar og ruvde so gildt med pinneverandaer og store glasrutor; her fekk ferdamannen kva han vilde, berre ikkje Valdres-stell; her hadde kræmar, skreddar, skomakar, tannlækjar, fotograf og alle moderne spesialistar sankast ihop og lagt seg paa rad etter vegen som ved ei bygata

(”Valdres” 3.3.1917).

Fagernes beskrives som et sted med moderne og bymessige funksjoner og kvaliteter, der husradene langs veien med forretninger, håndverkere og ”specialistar” ga assosiasjoner til et bymiljø. De store hvitmalte hotellene var fortsatt preget av den etter hvert utskjelte sveitserstilen, med store vinduer og ”pinneverandaer”. Teksten preges av en kritisk undertone som jeg senere kommer tilbake til.

I tiden da Kolsruds tekst sto på trykk, begynte man å se konturene av en gatestruktur, noe vi ser tegn til på fotografiet av Lundsteins forretningsgård (neste side). Naboen har satt opp et hvitt stakittgjerde ut mot veien, og det er tydelig at kjøpmennene (og -kvinnene) har etablert seg side om side, uten store rom i mellom. Altså er det handelen, og ikke landbruk og dyrehold, som er hovedgeskjeften for folk på Fagernes. Uthus i bakgårdene var imidlertid vanlig, noe som blant annet kommer fram i avisomtalen av en brann i 1922. Et pakkhus brant ned til grunnen, nettopp i denne forretningsgården, da det ble reddet ut ”en hest og ett par griser – de eneste levende væsener som hadde sitt tilhold der” (”Valdres” 16.3.1922). Ved å holde noen husdyr kunne det spes på inntekten med en liten egen matproduksjon. En bil gikk også med i brannen, noe som viser sameksistensen av det tradisjonelle og det moderne – hesten og bilen. Privatbilen var riktignok fortsatt en sjeldenhet, og hesten dekket deler av transportbehovet. I 1930 annonseres et hus på Fagernes til salgs, der stall, fôrhus, bu og vedskjul oppgis som en del av eiendommen (”Valdres” 10.4.1930).

I reiseboka utgitt av NSB i 1935 blir Fagernes omtalt som et viktig knutepunkt for trafikken, og et vakkert og tiltalende sted, men fortsatt karakteriseres Aurdal som ”Nord-Aurdals hovedbygd” (NSB 1935:12-13). Fagernes hadde ennå ikke erobret tittelen som region- eller kommunesenter, skal vi dømme etter formuleringene i denne utgivelsen. Men det er Fagernes som får den fyldigste omtalen, både av natur, hoteller og selve tettstedet. Riktignok var det fortsatt i Aurdal at lensmann, prest og sorenskriver holdt til, så kanskje hang det igjen en gammel oppfatning om at Aurdal var den gjeveste bygda. Ifølge den nevnte reiseboka ligger Fagernes vakkert til, med Strandefjorden og dyrkede dalsider som innramming – ”[...] et landskap typisk for Valdres, åpent og smilende. Der ligger knutepunktet Fagernes herlig til, så det svarer til navnet sitt. Med livlig trafikk, mange forretninger og lange husrekker har Fagernes ellers ikke lite av bykarakter” (NSB 1935:14). Fagernes var tuftet på handel og turisme, mer enn på lange og dype bygdetradisjoner, og igjen ser vi hvordan stedet ble assosiert med det urbane.

Sommeren 1922 trykkes en avisartikkel med overskriften ”Fagernes i vekst”, der det fortelles om stor byggevirksomhet de siste årene. Nye forretningsgårder og bolighus er

oppført, og flere hus har vært gjennom oppussinger og utvidelser. Det konstateres at det har vokst fram ”en hel liten by paa begge sider av Neselven”, men at det har blitt klaget på at utbyggingen ikke har vært underlagt plan og regulering. Avisas journalist er enig i at ”ikke alle huseiere har satt sin ære i aa skape en stilfuld og harmonisk bebyggelse”, men roser de siste utbyggingene, som nok brøt med sveitserstilen. Ifølge journalistens estetiske syn, bidro disse til stedets forskjønnelse (”Valdres” 1.7.1922). I stor grad var det kommersielle krefter som formet små tettsteder før andre verdenskrig, da det offentlige hadde liten innflytelse. Kanskje ble forretningsgårdene i sentrum dermed uttrykk for folkelig smak, i motsetning til villabebyggelsen? Den første reguleringsplanen for Fagernes ble utarbeidet i 1944 (*Stedsanalyse for Fagernes sentrum* 1998:7).

Ekteparet Lundsteins rikt utsmykkede forretningsgård fra 1912 huset maskinforretning i delen til venstre, og kolonialforretning og hotell i den nærmeste delen. Fotografiet er utlånt av Lage Kvissel. Ukjent fotograf.

Forretningsgård med mange funksjoner

I 1912 sto Nikolei og Nekoline Lundstein for byggingen av en helt ny forretningsgård rett på østsida av brua, som jeg allerede har referert til. Bygningen huset både postordeforretning, hotellvirksomhet og en avdeling for salg av landbruksmaskiner, i tillegg til bolig for eierne. Maskinforretningen lå i delen lengst bort til venstre (bilde over), med inngang til butikk ved siden av, i den nærmeste delen. Det rikt utsmykkede inngangspartiet til høyre må være

hotelldelen. Maskinforretningen vitner om et samspill mellom handelsstedet Fagernes og bygdene omkring, der moderne landbruksredskaper nå ikke bare kunne kjøpes i de større byene, men var å få tak i også i Valdres. Både selve maskinene som solgtes, og det faktum at bøndene i Valdres kjøpte slike industriprodukter, inngår i moderniseringen som jordbruket gikk gjennom mellom 1850 og 1950. Det er tydelig at Fagernes hadde blitt et sentralt handelssted for store deler av Valdres' befolkning, som jo fortsatt bestod av mest bønder.

På fotografiet ser vi at Lundstein-ekteparet har tatt flere grep for å gjøre butikken attraktiv. I butikkfasaden legger vi merke til de store utstillingsvinduerne, og det er nesten så vi kan skimte varene innenfor. Butikkinngangen er på gateplan, og med store vinduer skal det være lett å la seg friste til å ta en tur innom. Langs samme gate har det nå blitt flere butikker å velge mellom, slik at en god varepresentasjon er avgjørende. Forlokkende vindusutstillinger og inngangsdører i høyde med gaten hadde begynt å bli vanlig i de større byene på slutten av 1800-tallet (Brenna 2004:64-70), og Lundsteins forretningsgård viser at også mindre tettsteder fikk sine versjoner av moderne forretninger.

Utsnitt av reklameannonse for maskinforretningen fra 1912. Selv om det er landbruksmaskiner det reklameres for, er det den kvinnelige delen av bedriften som navngis.

En av bygningstypene som karakteriserer et urbant miljø, tettstedet så vel som storbyen, er nettopp forretningsgården. Arkitekten Odd Brochmann definerer forretningsgården som en bygning utelukkende forbeholdt handels- og kontorvirksomhet (Brochmann 2003:132). Slike fantes knapt på Fagernes mellom 1906 og 1945, da det vanlige var at de som drev butikken hadde bolig i etasjen over, slik det var hos Lundstein. Også håndverksbedrifter hadde vanligvis verksted og bolig på samme sted. Etter en brann hos en håndverker på Fagernes i 1929 omtales bygningen som gikk tapt: "I kjellarhøgdi var det smie, i fyrste høgdi snekkarverkstad, og i andre høgdi budde Kristiansen og huslyden" ("Valdres" 13.7.1929). Ole Jørgen Braathen, som gjennom en årrekke serverte avisa Valdres små epistler blant annet om sin oppvekst på Fagernes i 1930- og 1940-årene, minnes "[...] duren fra tjukkilshøvlen nede i verkstedet. Knut som banket, gradet og sinket. Mor som banket i golvet med skaftet på en bordkniv for å varsle at nå er det frokost, middag og kvelds. Lettvint

jobbveg” (Braathen 1996:58). Braathen skildrer også det sosiale aspektet ved å ha arbeidsplass og hjem på ett sted. Besøket hos snekkeren handlet ikke bare om arbeidet en skulle ha utført: ”Skikken var ei tid at når kunden kom med bestilling, skulle det være traktering. Mor serverte småbrød med smør og sukker, eller det kunne være rislapper og sirupsdulper. Når sakene var ferdige og skulle hentes, var det traktering da óg” (Braathen 1996:58).

Selv om butikkene ble stadig mer tallrike og mer spesialiserte i løpet av perioden, var det også mange som kombinerte hjem og butikk med hotelldrift, noe som hadde vært vanlig på Fagernes siden de første virksomhetene på midten av 1800-tallet. Slike kombinerte forretningsgårder, med både butikkvirksomhet, bolig og overnattingsmuligheter for turister og reisende, skiller seg fra storbyenes sentrumsgårder, som særlig fra slutten av 1800-tallet ble stadig mer spesialisert mot forretningsvirksomhet. Utenfor sentrumskjernen utviklet boligområdene seg i form av villa- og leiegårdsbebyggelse (Brochmann 2003:96-100). På et tettsted som Fagernes kom den tydelige differensieringen seinere, og ble først virkelig framtrepende i tiden etter andre verdenskrig. Forretningsgårdene i Fagernes representerer likevel ”et snev av urbanitet”, som landsbygdas varianter av byenes mer spesialiserte sentrumsgårder. Også bygninger som apoteket (bygget 1925) og telegrafan (bygget 1922) hadde bolig i andre etasje. Apotekeran disponerte fem rom, kjøkken og bad, kan lokalavisa fortelle (”Valdres” 4.3.1922 og 25.4.1925). En slik måte å bo på, peker tilbake mot den førindustrielle gården, der arbeidet ikke var skilt fra hjemmet. Med 1900-tallets fokus på familie, hjem og fritid – i kontrast til arbeidet, endret boligforholdene seg (Christensen 1991:111⁵). Før andre verdenskrig var det funksjonsblanding som kjennetegnet bygdebyen, både innad i de enkelte bygningene, og i sentrum som helhet. Villabebyggelsen, som kan forstås som forløperen til etterkrigstidas enhetlige boligområder, begynte likevel så smått å vokse fram på Fagernes ved begynnelsen av 1900-tallet.

Bolig utenfor sentrum

Bygningen som går for å være det første rene bolighuset på Fagernes ble bygget i 1901, og kalles Strømnes-villaen. Likevel viser det seg at det også her var butikkvirksomhet, i alle fall fra da huset var nytt og fram til i 1904, da en av kjøpmennene som seinere etablerte seg på Skarpsno leide lokale her (Hermundstad 1954:163). Om det ble drevet butikk her etter den tid

⁵ Artikkelen det refereres til ble utgitt første gang i 1979

kommer ikke fram i bygdeboka. Strømnes fungerte en gang i uka som doktorkontor, med venterom på kjøkkenet, skriver Ingolf Iversen. Eieren av huset, Erik Strand, var vognmann og lagerbestyrer ved avdelingen av Valdres Skiferbrudd som hadde tilhold på Fagernes (Iversen 1982:28). Utover i perioden kom det opp flere villaer langs innfartsårene, både i området rundt Strømnes på vestsida av elva, og langs jernbanetraseen på motsatt side av stasjonen. Men hvem var det som bodde i villa på Fagernes i tida før andre verdenskrig?

At noen bodde i villa i utkanten av sentrum tyder på at de hadde lønnet arbeid eller drev en virksomhet utenfor hjemmet. Når byggingen av en rekke nye villaer omtales i avisa Valdres i mai 1939, er det ”kommisjonær Kristoffersen”, ”stasjonsbetjent Bakke”, ”sagmeister Møller” og ”dr. Robøle” som bygger seg ny bolig (”Valdres” 2.5.1939b). Stasjonsmesteren bodde også i villa like ved stasjonen, og det samme gjorde distriktslegen (fra 1939). I Iversens Fagernes-bok nevnes blant annet ”lokomotivfører Sagsveen” (Iversen 1982:101) som eier av en annen villa, og i en avisartikkel fra 1922 meldes det om oppførelse av ”lensmand Sørensens villa” like sør for jernbanestasjonen (”Valdres” 1.7.1922). Det kan virke som om villaen var forbeholdt jernbane- og statsansatte eller et slags lokalt borgerskap, og at leiligheter og småhus kombinert med verksted eller butikk var det vanlige for den øvrige befolkningen. Noen såkalte leiegårder har det også vært.

Villaen er et moderne fenomen, og kan nettopp forbindes med nye klasseskiller som oppsto på 1800-tallet, først i byene. Det ble vanlig at borgerskapet inntok egne boligområder utenfor sentrum av byen. I Norge viste denne tendensen seg først i Christiania i 1850-årene – i Homannsbyen bak slottet. Her bodde man sentrumsnært, men likevel ”på landet”, og med hage omkring. De første villaene var staselige, og forbeholdt et velstående borgerskap (Brekke m.fl. 2003:250-252). Også på landsbygda spredte villabebyggelsen seg, ofte på steder med jernbane i nærheten, og de tidligste villastrøkene besto nesten utelukkende av sveitserstilshus (Brochmann 2003:161,163). Strømnes-villaen på Fagernes hadde et nøkternt sveitserstilspreg, men siden byggingen av denne typen boliger kom i gang nokså seint her, preges de fleste villaene fra tiden før krigen av andre stiluttrykk. Ofte er det nybarokk og jugend som har fått sette sin signatur på bolighusene, men mot slutten av perioden dukket også funkishusene opp. De som fikk bygget seg villa, hørte til i samfunnets øvre sjikt. De fulgte antagelig rimelig godt med i hvordan det til enhver tid ”passet seg” å bo, og benyttet seg ofte av arkitekter. Ved å følge stilutviklingen viste de seg som moderne mennesker.

Sveitserstil i full utfoldelse

Innehaverne av forretnings- og hotellgårdene var mer avhengige av at bygningene tiltrakk seg en bredere gruppe, fordi de i motsetning til villaene hadde en kommersiell funksjon.

Forretningsgårdene måtte henvende seg både til bygdefolk og turister. Vi skal ta en nærmere titt på Lundsteins forretnings- og hotellgård. Man kunne anta at en mer nøktern byggestil enn sveitserstilen ville prege ny bebyggelse så seint som i 1912, men fotografiene av huset (s. 55) viser noe helt annet. Knappt noen andre bygninger på Fagernes hadde vel et mer tydelig sveitserstilspreg enn nettopp denne forretningsgården. Når bildet er tatt er usikkert, men det må være før 1919, da Nikolei Lundstein døde. Bygningen utstråler nesten noe eventyraktig, men også noe sommerlig og lett, med de snirkklende utskjæringene og de svungne linjene. Ornamentikken er strengt repeterende, men ved nærmere ettersyn også organisk og asymmetrisk (bilde under). Slike former kan tyde på at elementer av jugendstilen har sneket seg inn, i tillegg til at utskjæringene kan minne noe om stavkirkedekor og dermed den nasjonale dragestilen. Ornamentikken på de gamle hotellene fra 1800-tallet framstår som ”strengere” og mindre prangende enn på denne forretningsgården fra 1912. Det kan synes som om det var først nå at sveitserstilen virkelig hadde slått ut i full blomst.

Detalj ved Lundsteins butikkinngang. Ornamentikken er svingende og organisk, og kan gi assosiasjoner til både jugend- og dragestil. Lampa over inngangen har påskriften Lundstein.

Nå hadde sveitserstilen for lengst tatt steget fra å være en arkitektstil med europeiske forbilder til å bli en del av den folkelige byggeskikken på landsbygda i Norge. Lokale snekkere og byggmestere fanget opp sveitserstilens grunntanke og utviklet den på en kreativ og håndverksmessig god måte. Arkitekter, kunstnere og intellektuelle hadde vendt ryggen til den nå folkelige sveitserstilen, og omfavnet nye stiler – jugend, nybarokk og nyklassisisme. De nye stilene var eksklusive og intellektuelle, og i mange tilfeller vanskeligere for snekkere å

kopiere. Gjennom hele mellomkrigstida ble det derfor fortsatt med å bygge hus inspirert av sveitserstilen (Christensen 1995:284-286). Lundsteins gård er et seint eksempel på en såpass prangende sveitserstil.

På Fagernes finner vi imidlertid også eksempler på bygninger der de nye og ”finere” stilene er inspirasjonskilden, kanskje først med Gullhagens gård som er bygget i 1907, Lundsteins nærmeste nabo (se bilde s. 53). Sammenliknet med Lundstein-gården var Gullhagens bygning enkel i formspråket. Noen sveitserstilelementer er å spore – som verandarekkverk og krysspostvinduer med enkle utskjæringer rundt – men ellers framstår bygningskroppen som massiv, med en nærmest kvadratisk form og vannrette linjer. Her kan man få assosiasjoner både til nybarokk, jugend og nyklassisisme. Hvorfor holdt Lundstein fast ved den tradisjonelle og folkelige sveitserstilen fem år etter at Gullhagen bygde sin elegante og enkle forretningsgård?

I det rikt utsmykkede inngangspartiet står det to mennesker i første etasje, som eieren av bildet mener er Nikolei og Nekoline. På trappa ligger det en liten hund, som for anledningen har blitt plassert akkurat på midten av det øverste trappetrinnet. Hunden er definitivt et kosedyr, og har ingen praktisk gårds- eller vaktfunksjon. På veggen henger et skilt med påskriften ”M. Bagges hotell”, noe som forteller turistene at det er hotellvirksomhet her. Det er i tilknytning til hotelldelens inngangsparti at sveitserstilen er aller mest framtrædende, noe som kan tyde på at den hadde blitt en typisk ”hotellstil” på den norske landsbygda, da den spektakulære trearkitekturen i seg selv var noe av opplevelsen utlendingene søkte til da de tok turen til Norge (Brekke m.fl. 2003:249). Sveitserstilen hadde blitt et varemerke for norsk turistnæring. Antagelig hadde byggestilen dessuten fortsatt en bred folkelig appell, og trolig passet den fortsatt godt på en bygning med kommersielt formål. Den mer elegante nabobygningen huset gullsmedforretning, kanskje en noe ”finere” næring?

Uten historisk grunn?

Veksten i Fagernes oppfattes ikke bare som positiv – følelsen av å ha mistet noe på veien i all framskrittsiveren er også til stede. Her vil jeg gå tilbake til Kolsruds omtale av møtet med Valdres i 1917. Vi husker hans beskrivelse av Fagernes som et byliknende sted der man fant alt utenom ”Valdres-stell”.

Kolsrud så Valdres i et utenfra-perspektiv, og stedet framsto for ham annerledes enn for en av kjøpmennene på Fagernes. Et landskap kan betraktes gjennom ulike ”kulturelle filtre” av mennesker med ulike erfaringer og forutsetninger. Lokalbefolkningen ser hjemstedet

sitt med et ”hverdagsblikk”, der blant annet praktiske forhold spiller inn. Med sitt utenfrablikk, men også ekspertblikk, betraktet Kolsrud landskapet i et videre perspektiv, som potensielle symboler på den lokale og nasjonale historien, samtidig som han ble følelsesmessig involvert (se Christensen 2002:215-230). Gjennom det første hamskiftet, var det vanligvis ikke lokalbefolkningen som satte spørsmålstegn ved moderniseringen. Jernbanestasjonen, ungdomshuset, nye servicenæringer og moderne byggestiler ble en inkorporert del av bygdemiljøet, og at endringene svekket stedegne trekk, kunne bli oppfattet som problematisk først og fremst for folk utenfra (Christensen 2002:67).

Utgangspunktet for Kolsruds artikkel er skuffelsen over lokaliseringen av museet på Fagernes. Museet for Valdres-bygdene ble etablert i 1901, og hadde helt fra begynnelsen hatt tilhold på Fagernes. Sin endelige lokalisering på ei halvøy i utkanten av sentrum fikk museet nettopp i 1917. For Kolsrud er det i den førindustrielle fortiden man finner det ekte Valdres, ikke i den moderne Fagernes-byen:

Væn er naturi paa Fagernes, og laglegt ligg det til for utbygding og utlending, som gjestar fjellet. Men denne staden er ikkje hjarta til det gamle Valdres. Nytt er alt. For ein mannsalder sidan var her ein ubygd skogmo. Her er liv og rørsla, men her er ingen heilag stad, ingen historisk grunn, og alle gamle minne vert so smaa og graa og burtgløymde (”Valdres” 3.3.1917).

Det er med vemod historikeren konstaterer at stedet ikke er en del av ”hjarta til det gamle Valdres”, og at Fagernes er uten historisk grunn. Etter hans mening burde museet flyttes til Lomen stavkirke i Vestre Slidre, der ”alt er gamalt, ærverdigt – og godt”, i motsetning til på Fagernes, der alt er nytt og moderne.

Ved å trekke fram en av Valdres’ seks stavkirker, viser Kolsrud at det er det førindustrielle, og fortrinnsvis middelalderen, som representerer det høyverdige. Interessen for middelalderen gjorde seg gjeldende i Europa allerede i første halvdel av 1800-tallet, blant annet i form av istandsettinger og restaureringer av monumentale middelalderbygninger. I Norge kom vendingen mot middelalderen ved midten av 1800-tallet, noe som kom til uttrykk på ulike måter, blant annet i en gryende interesse for de særnorske stavkirkene (Lidén 1991:22-26). Opphøyningen av middelalderen henger også sammen med nasjonsbyggingen. Middelalderen var Norges siste storhetstid, og ved å finne ”rester” av denne perioden i landets historie, kunne det argumenteres for kontinuitet gjennom alle årene som dansk undersått. Norge hadde ikke mistet sin særegne kultur. Jo eldre folkekulturen var, jo mer verdifull syntes den å være (Eriksen 1999:72-73). Kolsruds tekst tyder på at en slik tankegang fortsatt gjorde seg gjeldende, og at den hadde fått et oppsving etter unionsoppløsningen med Sverige. Det fortidige og førmoderne knyttes samtidig til noe *hellig*. Interessen for middelalderen og

fortida får dermed religiøse undertoner, og historien har på mange måter overtatt en retorikk som tidligere karakteriserte det religiøse.

Fagernes skildres hos Kolsrud som et sted uten sjel, helt løsrevet fra den gamle Valdres-kulturen. Ingenting er eldre enn en mannsalder, og derfor passer det dårlig med et museum her, mener Kolsrud. En slik innstilling, om at det gamle er mer verdifullt enn det nye, kommer til uttrykk i alle modernitetens faser, på ulike måter til ulike tider.

Anthony Giddens skriver at moderniteten har ført til at helt nye livsformer har sett dagens lys, og at alle tradisjonelle former for sosial orden har blitt ”revet” bort.

Konsekvensene av moderniseringen blir av Giddens omtalt som både omfattende og dramatiske, og endringshastigheten i et moderne samfunn beskrives som ekstrem (Giddens 1997:13-14). Et slikt samfunn, med sine stadige og raske endringer, bidrar til at folk ønsker seg et felles identitetsgrunnlag. Fellesskapsfølelsen gjør seg ofte gjeldende som en nostalgisk lengsel til fortida og tradisjonen, til en tid da alt var stabilt og trygt. For Kolsrud blir konkrete steder oppfattet som bærere av historien. I letingen etter det stedegne og unike tas fortiden i bruk, skriver Arne Lie Christensen, fordi ”... stadig færre faktorer binder folk til nettopp dette stedet” (Christensen 2002:93). Et framtreddende trekk ved første halvdel av 1900-tallet var nettopp at byer og tettsteder mistet mye av sine særpreg, eller – som Fagernes – at de utviklet seg som et hvilket som helst sted, og aldri har hatt et tydelig særpreg.

En ny modernitet

I forrige kapittel ble sveitserstilen tolket som noe moderne og urbant med utspring fra borgerlige verdier. Renslighet, hygiene og rasjonalitet er stikkord som kan nevnes i tilknytning til de tidlige sveitserstilshusene. Utover på 1900-tallet ble sveitserstilen heller uttrykk for noe tradisjonelt og landlig, fortsatt med appell til turistene, og mange bygninger på Fagernes beholdt sitt sveitserstilspreg gjennom mellomkrigstida. En av dem var Fagerlund hotell, som ble fylldig omtalt i forrige kapittel.

21.november 1936 melder avisa Valdres at hovedbygningen på Fagerlund har brent ned til grunnen, etter en sølvrevutstilling. Det var dårlig med slukningsutstyr på Fagernes, og journalisten er opptatt av at det er på tide å få i gang et organisert brannvesen. At en av Fagernes’ eldste bygninger er borte, nevnes ikke. Hvilke tanker gjorde seg gjeldende av Fagernes’ befolkning da Fagerlund brant? Hadde bygningen blitt gammel og umoderne, slik at folk ikke brydde seg så mye? Eller var det vemodig å se at en kjent og kjær bygning

forsvant, selv om journalisten som dekket saken tydeligvis ikke tenkte i de baner? I det hele tatt er det overraskende lite å finne om brannen også i tida etterpå.

Tre år seinere, i 1939, var det en helt annen type bygning som ble reist på den samme tomte, men med samme navn og til samme funksjon (bilde under). Funksjonalismens estetikk hadde beveget seg mot de indre dalbygdene, og det nye Fagerlund fikk tidstypisk lavt pyramidetak og hjørnevinduer. Bygningen er kledd med stående panel og er i to etasjer. Ornamentikken glimrer med sitt fravær, og vinduene er plassert tett inntil hverandre i strenge rader i begge etasjene. Flere balkonger har også denne bygningen, men uten utskjæringer. Ifølge dagens innehavere er bygningen arkitekttegnet, uten at det har lyktes meg å finne tegninger eller navn på arkitekt. Likevel minner bygningen noe om den folkelige funksjonalismen som ga seg utslag i mange bolighus på 1930-tallet.

Fagerlund hotell slik det ble bygget i 1939, antagelig forevige rundt 1940. Nils Neste, Valdresmusea

Funksjonalismen kom til Norge i slutten av 1920-årene, og på 1930-tallet var funksjonalismen forbundet med noe moderne og urbant (Christensen 2007b:6-7). Målet var å bygge enkle, effektive og arealsparende bygninger, uten overflødig dekor og dyre materialer. Terrasser og store vinduer skulle binde sammen interiør og uterom, og husene skulle omgi seg med grønne områder. Funksjonen skulle bestemme formen (Brekke m.fl. 2003:317,319). Nå var det slutt på å kopiere tidligere stilepoker.

Selv om sveitserstilen og funksjonalismen oppsto i ulike tider og med ulike forutsetninger, finnes visse likhetstrekk mellom de to stilretningene, særlig hvis man ser på ideologiene som lå bak. Både sveitser- og funkishusene skulle være praktiske og funksjonelle

i hverdagen, og lys, luft og hygiene ble vektlagt. Tankene om ekthet når det gjelder materialer finner man i begge stiluttrykkene. Både sveitserstilen og funksjonalismen skulle være sunne, lyse og moderne, men måtene å oppnå dette på var høyst ulike (Christensen 1994:141). Ved å se på Fagerlund, kan man faktisk likevel merke seg noen likhetstrekk i den ytre formen. Også nybygget fra 1939 er bygget i tre og malt hvitt. Den hvite fargen bidrar til opplevelsen av det rene og lyse. I tillegg har den gamle sveitserstilsbygningen, så vel som den nye funksjonalistiske, terrasser og mange, relativt store, vinduer, noe som gjør at begge bygningene åpner seg mot utvendige omgivelser.

Selv om den arkitekttegnede funksjonalismen var forbeholdt mennesker av en viss klasse, ble enkelte elementer av stilen kopiert i lavere samfunnslag, og fikk sitt uttrykk i vanlige folks boliger (Kristiansen 2007:74). Den folkelige funkisen har fått navn som ”folkefunkis” og ”byggmesterfunkis” (Kristiansen 2007; Sørby 2007:109). Mange av villaene på Fagernes fra 1930-årene er sterkt preget av funksjonalismen, enten de er arkitekttegnede eller ikke. Parallelt med interessen for de enkle funkishusene ble mange av de gamle sveitserhusene bygget om i mellomkrigstida. Lundstein-gården fikk et mer nøkternt preg allerede tidlig på 1920-tallet, og Fagernes hotell gjennomgikk omfattende ombygginger i årene før 1920 – inspirasjon fra nybarokk, nyklassisisme og jugend formet nå uttrykket. Men det var i 1950- og 1960-årene at den negative innstillingen til sveitserstilen for alvor spredde seg til de fleste samfunnslag over hele landet (Christensen 1994:148), noe vi også finner i etterkrigstidas Fagernes.

Avisa Valdres gir inntrykk av at interessen for byggeskikk var ganske stor i denne perioden, i alle fall sammenliknet med avisene fra det første tiåret av 1900-tallet. Det meldes om stor byggevirksomhet flere ganger i 1930-årene. 28. desember 1937 roses en ny forretningsgård i ”Bagnsbyen” (Bagn), et tettsted lenger sør i Valdres, for en ”særdeles fin leilighet i funkis” (”Valdres” 28.12.1937). Det kvadratiske huset med flatt tak, som de har trykket en tegning av, ”gir et særdeles tiltalende inntrykk” ifølge avisa. I Aurdal reistes også et nytt forretningsbygg, omtalt som ”den flotteste og mest tidsmessige forretningsgård i Valdres” (”Valdres” 14.7.1938), med sine enkle linjer og karakteristiske hjørnevinduer. Sveitserstilen må definitivt ha utspilt sin rolle, også for bygdas snekkere og byggmestere.

Den 20. april 1939 startet forfatteren Knut Hauge fra Vestre Slidre, som påpeker at han ikke er noen fagmann på området, en artikkelserie i tre deler med overskriften ”Byggjестil i Valdres”. Ifølge Hauge går funkisen ”som ein farang gjennom landet”.

Små funkishus spredde utover landsbygda vert så lett kasseaktige, dei ligg der og glør med svære glasglugg og overutvikla peispiper på dei låge taka og bryt harmonien med landskapet. Onnorleis stiller

det seg når det gjeld større hus, hotell, skuler, forretnings- og herskapsbygningar, da er funkisen eit stort og gledeleg framsteg [...] ("Valdres" 2.5.1939a).

Det er tydelig at funksjonalismen for Hauge oppfattes som et klart brudd med det eksisterende bygningsmiljøet på landsbygda. Funkisen bryter harmonien i et gammelt bondelandskap. Men holder den seg i mer urbane strøk, og huser mer moderne funksjoner, så ser det ut til at stilen er en kjærkommen nyvinning. Kritikken mot sveitserstilen ble noen ganske få år tidligere formulert på liknende måter, blant annet av Oluf Kolsrud. Nå var det derimot funksjonalismen som representerte et brudd med det gamle.

Å skape noe tradisjonelt

Hauge gir i sin artikkelserie uttrykk for en tydelig framtidsoptimisme, men med visse forbehold. Hans ønske er å få utviklet en helt ny stil, som er verken funkis, sveitserstil eller den nasjonalromantiske dragestilen, men som bygger på "den gamle stilen vi har" ("Valdres" 2.5.1939a). En av artiklene innledes med en konstatering av at siste generasjon har vært preget av en rivende utvikling på alle områder. Og dette mener han er både rett og rimelig, da man ikke bør

[...] tvihalde på det gamle når det er kome så langt at det hindrar livsførsla. [...] Men i ei slik rivande utvikling går det gjerne så fort med framstega, at det nye velter fram i kaotisk forvirring. Form og stil kan ikkje fylgje med og fastne og skape harmoni. Slik er det og i byggjestilen i dag. Vakkert og stygt, verdfullt og verdlaust er slengt om kvarandre utan plan og mål, og einskilde bygg ser ut som om dei var oppsette einast til skrekk og åtvaring ("Valdres" 2.5.1939a).

Hvilke typer bygninger han har i tankene får vi flere hint om i den følgende teksten. Først omtales noe han kaller stabbursstil, som beskrives som "[...] hus av rundt tømmer utan paneling, brunmåla helst, gjerne med utskot og framskot og fløyer både her og der, og i verste fall med drakehovud på gavlane" ("Valdres" 2.5.1939a). Her er det vel helst snakk om dragestilen, som tydeligvis ikke står særlig høyt i kurs hos artikkelforfatteren. Med sine "utskot og framskot" hadde både sveitserstilen og dragestilen gått av moten. De halvannen etasjes husene av reisverk som videre i innlegget knyttes til småbyer og stasjonsstrøk, omtales også lunkent, og her kan det vel nettopp være snakk om etterlevninger av sveitserstilen, selv om Hauge ikke bruker den betegnelsen.

Lokal kultur skal være inspirasjonskilden til ei ny "Valdres-stogo", og da er ikke utenbygds arkitekter noe tess, da de antagelig ikke vil klare å leve seg nok inn i valdreskulturen ("Valdres" 2.5.1939a). Hauges artikkelserie vitner om en moderne

tvetydighet mellom framtidsoptimisme og fortidslengsel. Noe moderne og stedegeant skulle formes av lokalbefolkningen selv, på basis av den førindustrielle bondekulturen i Valdres.

Selv om Hauges artikkelserie er formulert mer enn tjue år etter Kolsruds tekst, har den i seg noe av den samme moderne grunnholdningen – tvetydigheten mellom framtidsoptimisme på den ene sida, og vemodigheten over det gamle som forsvinner på den andre. Dette er et typisk trekk ved det moderne livet – fullt av paradokser og motsigelser. Alle mulighetene som moderniteten bringer med seg, truer samtidig vår verden med oppløsning og fornyelser, sier Marshall Berman (Berman 1990:11-13). Samtidig som det moderne mennesket ønsker forandring, er det også engstelig for at det trygge og tradisjonelle skal forsvinne, ”at livet skal falle fra hverandre” (Thorsen 1991: 8). Ifølge Hauge finnes det stabile i tradisjonen og i det lokale.

Mer fritid – nye møtesteder

Tankene om å bygge det moderne samfunnet på tradisjonelle verdier kommer også til syne i det nye foreningslivet, som ble materialisert i forsamlingshusene. Moderniteten førte med seg nye sosiale omgangsformer, som igjen hang sammen med fenomenet fritid. I november 1912 vedtok butikkeierne i Nord-Aurdal ”lukningsvedtæker”, der avgjørelsen ble at butikkene i kommunen skulle holdes åpne mellom klokken åtte om morgenen og klokken åtte om kvelden. Selv om fritiden fortsatt var begrenset, tyder et slikt vedtak på at fritid i alle fall hadde blitt et tema – og at det var ønsket om mer faste arbeidstider for de butikkansatte. Fra forrige kapittel husker vi at kundene kunne bli værende på krambua helt til midnatt. I folkloristen Ørnulf Hodnes bok om Noregs Ungdomslag, blir endringene i folks fritidsbruk i mellomkrigstida karakterisert som en fritidsrevolusjon. De fleste deler av befolkningen fikk mer fritid, også på landsbygda. Men den ledige tiden skulle fylles med noe meningsfylt, og flere organisasjoner jobbet med å få i stand ulike fritidsaktiviteter. Ungdomslagene var en av dem, sammen med idrettslag, arbeiderforeninger og frivillige kirkelige organisasjoner (Hodne 1995:9-10;13-14).

Også mer uformelle møtesteder ga kirka og landhandelen konkurranse som samlingspunkter. Det ble et begrep å ”gå på kveldstoget”, for å treffe hverandre og for å følge med på hvem som kom og reiste med toget. På Fagernes kunne folk etter togets ankomst bli bedt inn til mat hos hotelleier Lage Fosheim (Aars 2006:36). Å møte opp på stasjonen når toget kom ble et fast ritual, uansett vær og vind: ”Så fort toget kom, var det å møte opp. En gang under krigen var det 42 grader, men vi fikk likevel med oss kveldstoget”, forteller en

gjennom mange år aktiv og engasjert Fagernes-mann. Togets ankomst og avgang ble nye elementer i dagsrytmen, og kan sees som symbol på en ny punktlighet, hevder Löfgren (Löfgren 1992:175).

Gunnar Alsmark peker i antologien *Modärna tider* (1985) på at å treffes på jernbanestasjonen ikke av alle ble oppfattet som en meningsfylt fritidsaktivitet. Etter Alsmarks formuleringer å dømme kunne de som gikk på stasjonen og de som var med i foreningslivet, deles inn i to ulike grupper, der foreningsmenneskene ble ansett for å være de mest kultiverte (Alsmark 1985:338). En slik inndeling gir neppe et riktig bilde av folks sosiale liv på Fagernes i mellomkrigstida, da de samme menneskene antagelig deltok i flere sosiale sammenhenger. Likevel var det noen som aldri dukket opp på foredrag på samfunnshuset, men brukte fritida til å slå i hjel tid på stasjonen eller butikken eller drikke seg fulle på de ulike danseplassene i friluft rundt i bygdene. I lys av mitt materiale er inntrykket at også slike aktiviteter kunne være sosialt aksepterte, i alle fall for menn.

Fra slutten av 1800-tallet og fram mot andre verdenskrig ble det i stor skala oppført bygninger og dannet institusjoner med sosialt samvær som hovedfunksjon. Verken butikken, kirka eller stasjonen eksisterte primært for at folk skulle treffes, men de fikk roller som møtesteder i tillegg til det som i utgangspunktet var deres funksjon. På butikken skulle man handle varer, stasjonen hadde først og fremst kommunikasjon og transport som funksjon, og i kirka gikk man på gudstjeneste eller til forskjellige høytider. På ungdomshuset derimot, gikk man for å delta i det sosiale fellesskapet, bli opplyst og belest, og dyrke nasjonale verdier.

Like før åpningen av jernbanen, og før stiftingen av ungdomslaget, ble det forsamlingshus ”på Nes”. Som nevnt, ble huset innviet samme dag som åpningen av jernbanen høsten 1906. Forsamlingshuset lå et godt stykke unna stasjonen og Fagernes hotell, på motsatt side av elva oppi en skråning. Det nye handelsstrøket i tilknytning til veien og brua hadde så smått begynt å ta form, og forsamlingshuset ble liggende i samme område.

Høsten 1906 ble huset døpt Folkvang, etter at flere navneforslag hadde blitt lagt fram i lokalavisa. En innsender mener navnet understreker husets funksjon som et folkets hus, der ”alle, høi som lav” kan samles (”Valdres” 6.10.1906). 19 ulike forsamlingslokaler i Norge har hatt samme navn, så det var i godt selskap. Ifølge Grete Swensen, som har skrevet doktoravhandling i etnologi om forsamlingshus, er suffikset -vang knyttet til seterdrift, og dermed til fortidige verdier som framtida skulle bygges på (Swensen 1997:227-232). Folkvang er også navnet på Frøyas bosted i norrøn mytologi⁶. Navnet peker dermed, i flere

⁶Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Folkvang> (lesedato 26.10.2009)

betydninger, mot noe fortidig, samtidig som selve huset og dets funksjon og aktiviteter er del av et moderne samfunn – og et symbol på moderne samværsformer.

Av huset som nytt finnes få bilder, men på noen fotografier (se bilde s. 53) skimtes nøktern dekor, med vage referanser til sveitserstil. Folkvang er ikke et prangende byggverk. Et interiørbilde tatt i anledning et arrangement, med oppdekkede langbord, viser tydelig hvordan de store vinduene slipper inn mye lys, på tross av at lokalet i seg selv framstår nokså mørkt. Av en avisartikkel fra 1907 går det fram at huset har fått dekorasjon på veggene, som hotelleier Fosheim ”med stor elskværdighed har foræret Folkvang”. Veggpryden består av malerier med Jotunheimen som motiv – ”dels naturtro, dels fantasirike prospekter av de mæktige fjeldpartier”. Med slike omgivelser følte man seg som ”et folk mellem fjelde”, skrives det i notisen (”Valdres” 19.3.1907). Fjellmotivene tjener som tydelige symboler på det nasjonale, og på Valdres som representant for det norske.

Også andre forsamlingslokaler kom til etter hvert. Først ute etter Folkvang var Frelsesarmeen i 1911, som lenge leide møtelokale før det ble kjøpt eget hus i 1940. Misjonslaget fikk bygget misjonshus i 1924.

Ungdomslaget

Det var nettopp i 1906 at Kvitvella Ungdomslag ble stiftet på Fagernes. Folkvang ble et sentralt sted for ungdomslaget, selv om huset også ble benyttet av andre foreninger, samt leid ut til ulike arrangementer. Den 4. desember trykkes en omtale av stiftingsmøtet i avisa Valdres, der det konstateres at det ikke mangler på interesse, og at ”en hel del unge [...] fra Strand, vestsiden, Skrutvold, Ranumsbygden, Leira og omkring Fagernes, hvoriblandt elever fra folkehøiskolen” hadde møtt fram. Det er nærliggende å tro at navnet Fagernes først og fremst henviste til området ved Fagernes hotell og den nye stasjonen, der boliger på dette tidspunktet var så godt som fraværende. Det var altså ungdom fra bygdene *omkring*

Ungdomslaget Kvitvella
har
Fest

i Folkvang lørdag 5. januar
førstk. kl. 6 em.

Program:

1. Foredrag af amtsskolelærer Thorstein Høverstad.
2. Opførelse af «Til sæters».
3. Sang af Bergs sangforening.
4. Haandskreven avis.
5. Folkeviseleik.

Beverting med chocolate og kaffe.

Entre: For medlemmer (herrer) kr. 1.00. Ikke medl. kr. 1.25.

Damerne medbringer smørrebrød.

Ikkemedlemmer af damerne maa dertil betale kr. 0.50.

Festkomiteen.

Annonsen sto på trykk 31. desember 1906, kort tid etter stiftingen av ungdomslaget.

Fagernes som hadde møtt fram. Dessuten var Nes fortsatt en vanlig betegnelse på det vi i dag kjenner som Fagernes sentrum. Kvitvella ble vedtatt som navn på laget, med bakgrunn i et fossefall som "fra gammel tid" hadde hatt dette navnet. Det ga laget en lokal tilknytning, og det lå i tillegg "en vakker symbolsk betydning" i navnet, i følge den nevnte omtalen som er undertegnet "Medlem". Oppfordringen til slutt lyder slik: "Alle, som har anledning, burde støtte ungdomslaget, der vil arbeide for at samle de unge til fælles hygge, ved gode foredrag berige aandslivet blandt dem, fremhjælpe sund idræt, husflid o.s.v." ("Valdres" 4.12.1906).

Allerede den første måneden etter stiftingen av ungdomslaget, ble det arrangert flere foredrag, fester og konserter, og på et av møtene i midten av desember meldes det om svært godt oppmøte ("Valdres" 31.12.1906). Annonsen (forrige side) som sto på trykk 31. desember samme år, med program over et av møtene, gir et karakteristisk bilde av ungdomslagets virksomhet. Møtet ble innledet med foredrag av amtsskolelæreren, etterfulgt av teaterforestilling, sang og opplesning av lagsavisa "Fossekallen". Kvelden ble avsluttet med dans og bevertning. Ellers merker vi oss at kvinnelige medlemmer, som en selvfølge, slipper å betale, mot at de medbringer smørbrød til bevertningen.

Ungdomslagene skulle drive med folkeopplysning, der nasjonale verdier sto sentralt, og bygge en kultur som var tuftet på det gamle bondesamfunnet. På de regelmessige møtene ble det holdt kurs, foredrag og diskusjoner, i tillegg til at det ble organisert folkevisedans, studieringer, film- og lysbildeframvisninger, idrettsarrangementer og skogplanting (Hodne 1995:15-16). I den nevnte omtalen av et av Kvitvellas første møter, forsikres det at "Folkeviseleiken gik med liv og lyst" ("Valdres" 18.12.1906). Det beste fra den gamle bygdekulturen skulle videreføres, som for eksempel folkedans, folkediktning, språk, husflid og byggestil. Men noe i bygdene skulle også forbedres, ved samfunnsopplysning, helse- og avholdsarbeid og ulike utdanningstilbud. Ved siden av de nasjonale verdiene, var også religionen en viktig del av idégrunnlaget. Ungdomslagene ble betegnet som frilynte, og på den måten kontrasterte de seg mot den pietistiske kristendommen. Livsutfoldelse og selvrealisering skulle blomstre ut fra et sunt kristent grunnlag, og ikke utelukke religionen. Ungdommen skulle "more seg sømmelig", uten alkoholpåvirkning (Hodne 1995:23-25;31-33;48). I de aller fleste forsamlingslokaler var det alkoholforbud, også på Folkvang. Men alkoholen var vel ofte ikke langt unna når det ble arrangert fest, selv om den ikke ble nytt åpenlyst (Swensen 1997:191-192). På Fagernes kunne aktivitetene på forsamlingshuset være gjenstand for kritikk fra mer konservativt hold.

Kulturkonflikter i foreningslivet

Dans var en vanlig aktivitet på ungdomshuset, selv om foreningenes hovedoppgave var å berike åndslivet. Ikke alle var like begeistret for denne kombinasjonen. I foreningslivet hadde kvinner og menn mulighet til å ha mye kontakt med hverandre, og for noen ble dansen oppfattet som altfor intim. Faren var at den kunne forårsake ukontrollerte situasjoner. Ifølge Swensen var leikarring en danseform som var lettere å få aksept for, fordi den eneste kroppskontakten som oppsto var å holde i hånden (Swensen 1997:192-193).

I Alsmarks svenske materiale avdekkes heftige diskusjoner om dansens plass i foreningslivet. For noen var den uforenlig med foreningenes ideologi, men det var ikke til å stikke under en stol at medlemstallet kunne fordobles med dans som en del av programmet. Dansen kan oppfattes som et lokkemiddel for å få folk til å komme på møtene, og kontrasterer seg mot resten av programmet, der opplysning og utdanning var sentrale elementer. Sagt på en annen måte, kan foredragene og diskusjonene tolkes som finkultur, mens dansen var den folkelige delen som senket terskelen for å engasjere seg i ulik foreningsvirksomhet. Således sto valget mellom å drive en forening for en ensartet gruppe mennesker, ”de redan frälsta”, eller å tiltrekke seg andre grupper ved å arrangere dans i etterkant av foredrag og møter (Alsmark 1985:327-329). Ungdomslag og foreninger hadde tross alt en agenda – de skulle ”lyfta individen upp från råhetens mörker” (Alsmark 1985:338).

At møtene i ungdomslaget av og til var arena for kulturkonflikter kunne vise seg i flere sammenhenger. Selv om skaperne av ”folkeviseleiken” tok utgangspunkt i norsk folkedans, kunne den nettopp av folket bli oppfattet som del av en fremmed ”finkultur”, og annerledes enn lokale dansetradisjoner. Også foredragene kunne bli beskyldt for å være langtekkelige og høytflygende (Hodne 1995:63,74).

Heller ikke på Fagernes var konflikter av denne typen et ukjent fenomen. I avisa Valdres klages det i februar 1907 over dårlig oppførsel blant deler av publikum til en teaterforestilling på Folkvang. En gruppe frammøtte forstyrret stadig forestillingen ”ved høirøstet prat og utækkelig uro”. Videre skrives det: ”Spetaklerne antog til sine tider slike dimensjoner, at man næsten var i tvil om i hva ende av salen skuespillet opførtes” (”Valdres” 5.2.1907). Å sitte rolig og se et teaterstykke uten å komme med kommentarer, var ikke like naturlig for alle. Ungdomslag og andre foreninger hadde som mål å favne mennesker fra ulike sosiale lag, men medlemmer og gjester måtte også vise en viss dannelse, selvkontroll og folkeskikk for å bli en del av fellesskapet. Dette var en del av den nye tidens ideologi, som hadde forplantet seg fra 1800-tallets borgerskap – impulser og følelser skulle temmes, og upassende oppførsel ble lagt merke til:

I arbeidet for at udjævne standsforskjellen i vort selskabelige samkvem, i kampen for at knække alt utækkeligt snobberi, maa urostifterne ikke faa lov til at stanse os. De faar lære folkeskikk eller ogsaa holdes borte ("Valdres" 5.2.1907).

Dansen kunne også møte kritiske røster fra religiøst hold. En artikkel i 1906 formulerer en tydelig misnøye mot prestens kritiske blick på forsamlingshuset. Prosten skal ha vurdert Folkvang som uegnet for konfirmasjonsundervisning, med begrunnelse i at "der til tid og anden holdtes fester i husets store sal, og at disse fester undertiden – eller hyppig – var forbundet med dans". Selv om journalisten påpeker at det ikke vil være andre til stede i huset under konfirmantforberedelsene, har presten angivelig valgt å holde undervisningen i en av handelsgårdene på Fagernes. "Den 70 år gamle prælatus finder, at de uskyldige glæder, som ungdommen av det tyvende aarhundrede har, ikke godt kan pleies i samme hus, som hans ærværdighed holder konfirmantundervisning. [...] Dansen er en forargelse for hans kristelige gjerning" ("Valdres" 22.11.1906). I disse formuleringene merker vi en krass og sarkastisk undertone. Videre i artikkelen blir det gjort oppmerksom på at bladets redaktør "tilfeldigvis ogsaa er formand i A/S Folkvang", så det er ikke vanskelig å tenke seg at prestens avgjørelse satte sinnene i kok hos redaktøren. Om det er redaktøren selv som har forfattet teksten, kommer ikke fram. Formuleringene kan tyde på at presten oppfattes som gammeldags, og ved å påpeke hans alder, blir generasjonkløften tydelig – mellom hans tradisjonelle syn og "ungdommen av det tyvende aarhundrede". Dette vitner om en bevissthet om at tidene forandrer seg, og at datidens ungdom symboliserte nye tanker og omgangsformer.

En innsender til avisa i 1912 får også tydelig uttrykt sin misnøye mot forsamlingshusene som "gror [...] op i hver grænd [...] Der møtes ungdommen til den kaateste og villeste berserkerang. [...] Der dyrkes eros og erotiske vindskipeligheter. Der svæves og der utsvæves til paa morgenkvisten" ("Valdres" 27.4.1912), skrives det i den innsendte teksten. Vedkommende beskriver hvordan jentene og guttene deretter rangler hjem, og sover ut i to dager etterpå. Foreldrene oppfordres til å ta tilbake makten for å bøte på "ungdommens ulydighet".

Selv om ungdomslagenes ideologi i utgangspunktet hadde en streng moral, møtte lagene altså en del motstand. Noe av motviljen bunner i problemet med at begge kjønn tok del i de samme sosiale sammenhengene, og holdninger som kan ha rot i det moderne borgerskapet. I dannede kretser var sosiale omgangsformer kjennetegnet av separate sfærer for kvinner og menn (Hellesund 2003:179), et mønster som i ungdomslagene ble truet. Det moderne fornøyelseslivet utfordret etablerte forestillinger om kjønn, klasse og ungdom (Frykman og Löfgren 1985:75,83).

Ungdomslagene og forsamlingshusene viser på flere måter hvordan en moderne tankegang var i ferd med å gjennomsyre stadig større deler av befolkningen, også på landsbygda. Ungdomslagenes ideologi rettet oppmerksomheten mot fortid, lokal særegenhet og tradisjon, noe som forutsetter en moderne tidsforståelse. Samtidig var selve samværsformene og møtestedene eksempler på nye sosiale omgangsformer, med andre forutsetninger enn sosialt liv i en førindustriell kontekst. Mens tradisjonelle møtesteder ofte var knyttet til arbeid og daglige gjøremål, var forsamlingshusene steder for organiserte aktiviteter utenom arbeidet. De nye samværsformene førte også med seg konflikter mellom det tradisjonelle og det moderne, mellom by og land, og mellom sosiale skiller.

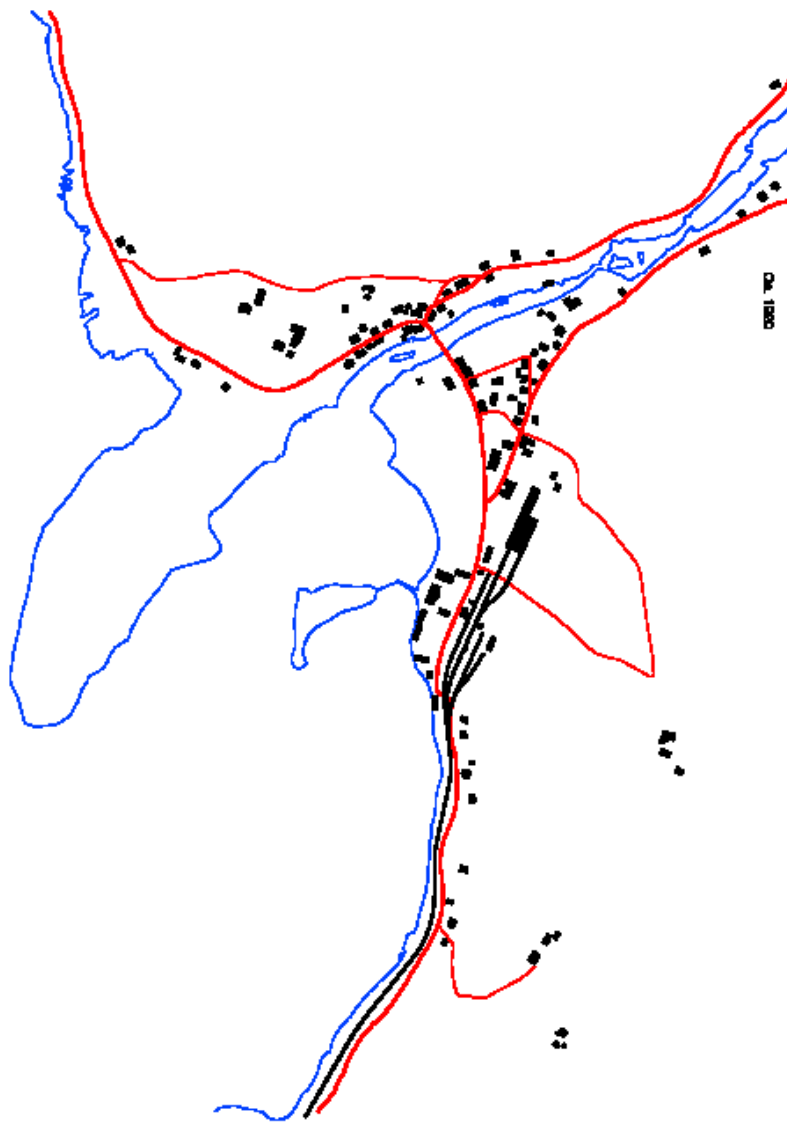

Fagernes er i 1940 et lite, avgrenset sentrum, der både funkis og sveitserstil er representert. Idrettsplassen til høyre kom til på dugnad. Foto: Anders Beer Wilse, Norsk Folkemuseum

Fortetningsfasen

Ifølge folketellingen var det i 1920 54 bebodde hus på Fagernes, med et innbyggertall på 134 (ca 2,5 personer per hus). Nesten alle husene var bygget etter 1906. I 1930 hadde tallet på bebodde hus steget til 80, og innbyggertallet til 553 (6,9 personer per hus). Disse tallene tyder på at folk bodde vesentlig trangere i 1930 enn i 1920, og at en del hus må ha hatt flere

boenheter. Men først og fremst viser de at Fagernes hadde vært gjennom en voldsom vekst både i tiden mellom 1906 og 1920, og gjennom 1920-årene. Til sammenligning hadde den gamle Aurdalsbyen vokst med ett hus og ti mennesker i tiårsperioden fram mot 1930. Går vi videre til året 1946, består Fagernes av 874 innbyggere fordelt på 148 hus. Tallene illustrerer utviklingen som Fagernes gikk gjennom på en ”overfladisk” måte, men den foregående teksten har forhåpentligvis gitt tallene litt kjøtt på beina.

Kartet over bebyggelsen på Fagernes i 1920 viser nokså tett bebyggelse ved brua og i veikrysset, i tillegg til noe bebyggelse langs innfartsårene. Kartet er fått fra Nord-Aurdal kommune.

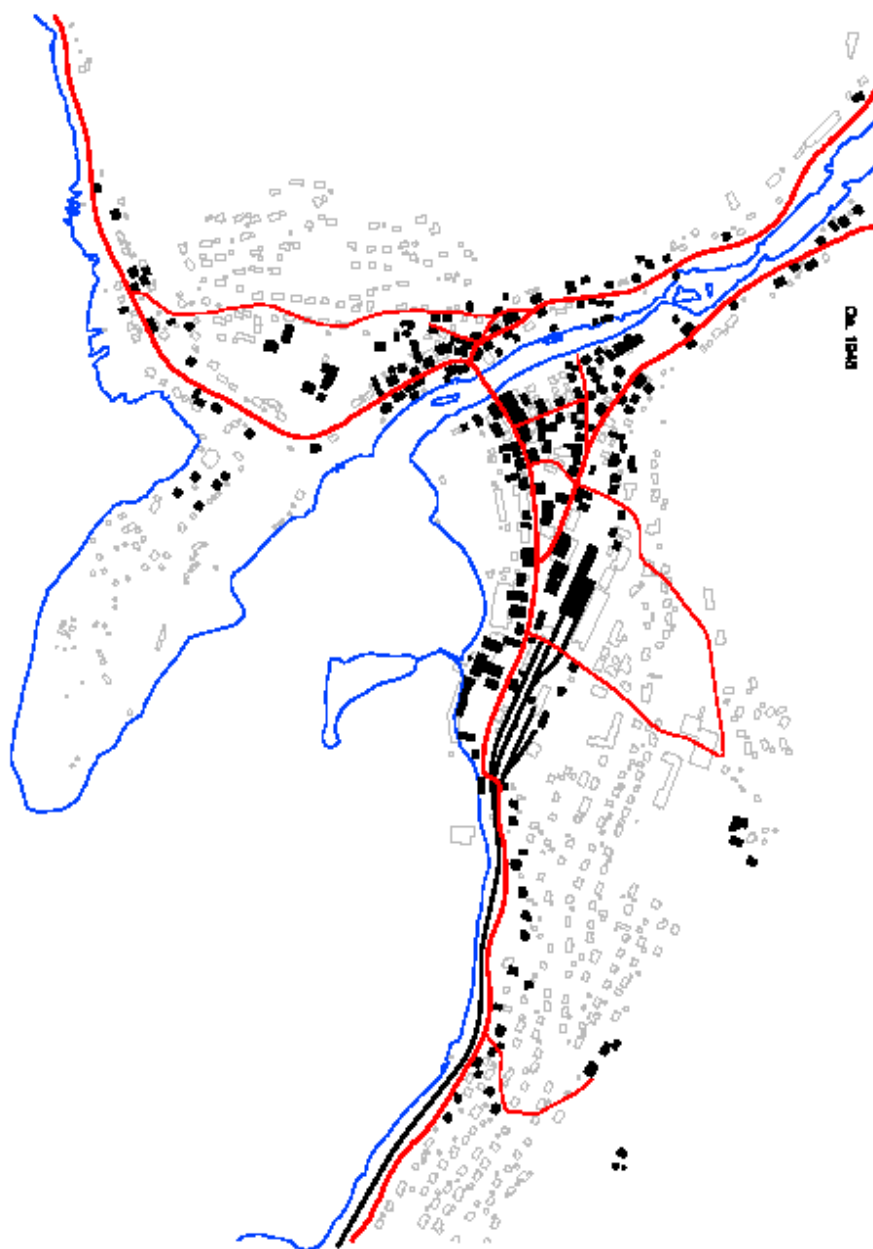
Mer kjøtt på beina kan tallene få om vi studerer oversiktsfotografiet fra 1940 (forrige side) og kartene over bebyggelsen fra 1920 og 1945 (s. 73 og 75). På kartene ser vi at sentrum ikke har utvidet seg nevneverdig i omkrets, men at bebyggelsen har blitt tettere. Området som Fagernes bestod av i 1920, har gjennom de

neste tiårene blitt fylt ut med en mengde bygninger. De fleste, unntatt rekkene av villaer langs innfartsårene, befinner seg innenfor et avgrenset område, der boliger og servicefunksjoner er blandet. På fotografiet ser vi at det er veien som har vært det største trekkplasteret for bebyggelsen, ikke stasjonen som befinner seg i billedkanten oppe til høyre. Opp mot skogen har det blitt oppført noen boliger – de fleste eiendommene med en liten jordflekk, uthus og

ofte en form for håndverksvirksomhet. Men også noen funkisvillaer finnes i Fagernes-landskapet. Fagernes ble gradvis gjennom perioden til noe som skilte seg markant fra Valdres for øvrig, men som samtidig var en viktig del av regionen i samspill med et jordbruksbasert omland.

I løpet av en femtiårsperiode utviklet stedet faktisk mange av de kriteriene som ifølge Knut Helle gjør et sted til en by (Helle 2006). I forhold til området rundt fikk Fagernes en rolle som økonomisk sentralsted – med handel, håndverk, kommunikasjon og noe industri, med betydning for mennesker utenfor selve Fagernes. Likevel manglet Fagernes fortsatt kirke, kommunehus og utdanningsinstitusjoner. Men kulturimpulser utenfra kom ofte først hit, der de igjen kunne gi impulser videre, etter å ha smeltet sammen med en tradisjon med rot i bygdene. Når det gjelder en bys interne struktur – hvordan den fortoner seg innenfor egne grenser – hadde Fagernes nå utviklet en tett bebyggelse som huset spesialister innenfor handel, industri, håndverk og tjenesteyting, noe som kan knyttes til begrepet differensiering. Spesialiseringen viser at det ikke lenger var slik at ”alle gjorde alt”, men at servicetjenester ble satt bort til spesialistene. De ulike funksjonene gjorde det sosiale miljøet mer sammensatt og dynamisk enn det som var tilfelle ellers i Valdres, noe som tydeliggjøres i neste kapittel. Fagernes hadde ved midten av århundret dermed en rekke bymessige kvaliteter, uten å være definert som by.

Gjennom første halvdel av 1900-tallet ble Fagernes et sted – et tettsted, en bygdeby og en stasjonsby. Fagernes har aldri vært et førmoderne sted, men de moderne trekkene ble forsterket gjennom årene mellom 1906 og 1945. De urbane sidene ved stedet ble framtrepende på en måte som gjorde det annerledes enn resten av Valdres. Blant annet viser den internasjonale stilpåvirkningen at verden kom til Fagernes, mens de nye møtestedene vitner om moderne samværsformer der utdanning og opplysning var sentrale elementer. Den tette sentrumsstrukturen fylt av turistvirksomheter, boliger og handelsbygninger, bidro til at Fagernes fikk den bymessige karakteren som flere påpekte i samtiden. Ifølge historikeren Jan Eivind Myhre, var det tettsteder og forsteder utenfor de formelle byene som best karakteriserte urbaniseringen i denne perioden: ”Det var først og fremst her de nye urbane visjonene ble virkeliggjort” (Myhre 2006:380).

I 1945 har ikke sentrum utvidet seg nevneverdig, men bebyggelsen har blitt tettere. Her er også bebyggelsen som kom opp fram mot 1998 tegnet inn (men ikke fylt med svart). Kartet er fått fra Nord-Aurdal kommune.

Kapittel 6:

Andre generasjon fagernesinger

1945-1980

I mai 1950 fikk Fagernes besøk av Norsk Rikskringkasting. Programsekretær Halfdan Hegtun arbeidet med en programserie på radio om bygdebyer med opprinnelse som industri- eller turiststeder ("Valdres" 6.5.1950). NRK tok dermed i 1950 for seg nettopp den typen moderne tettsteder som undersøkes her. Programmet varer i 55 minutter, og blant de medvirkende er en forretningsinnehaver, en rutebileier, distriktslegen, ordføreren, sjåfører for stedets lastebilselskap, samt noen "nøytrale kvinnestemmer"⁷ som først og fremst bidrar med opplesning. Blant annet blir antallet forskjellige forretninger som finnes på Fagernes lest opp. Stedet har mølle, sagbruk og 4-5 snekkerverksteder, men det er turist- og servicebedriftene som kjennetegner bygdebyen: To hoteller, to pensjonater, sju kafeer, fire frisørdamer, tre urmakere, to bilforretninger, tre bensinstasjoner, tre tannleger, tre praktiserende jurister, to bokhandlere og to doktorer er å finne her. Programmet "tar pulsen" på Fagernes ved midten av forrige århundre, og har til dette kapitlet bidratt med viktige innspill. Endringer var i emning, blant annet i form av en større bilferdsel, en stadig økende befolkning – og ikke minst en gryende opplevelse av tilhørighet til Fagernes som sted.

Fagernes var i etterkrigstida og fram mot 1980 gjenstand for en voldsom vekst i areal. Gården Tveit på østsida av elva, og Nes-gårdene på motsatt side, frigjorde stadig mer av sine områder til utbygging, blant annet til skoler og ganske betydelige boligområder utenfor det opprinnelige sentrum. Privatbilen ble en betydningsfull faktor i endringene som landskapet gikk gjennom i denne perioden, blant annet som forutsetning for økt differensiering mellom arbeid og hjem. Bilen ga også jernbanen konkurranse, noe som førte til stadige trusler om nedleggelse av Valdresbanen. I løpet av perioden ble kommuneadministrasjonen samlet på Fagernes – det nye rådhuset sto ferdig i 1979, og nye skoler ble bygget, både på 1950-, 1960- og 1970-tallet. Det foregikk med andre ord en regional sentralisering som styrket Fagernes' rolle som region- og kommunesenter, først og fremst på bekostning av tettstedene Aurdal og Leira.

⁷ Avisas formulering i artikkelen som det refereres til

Rutebil og jernbane

På Fagernes var det et yrende liv både lørdag og søndag. Togene var selvsagt overfylte og en masse busser fra Oslo og andre steder kom fullpakkede med folk og bagasje. Gol – Lærdal – Valdresruten og drosjebilene hadde mer enn nok å gjøre med å få transportert dem alle fram til bestemmelsesstedet. Mange av påskegjestene kommer også med privatbiler ("Valdres" 4.4.1950).

Gjennom 1950-årene meldes det stadig om en voldsom trafikk på Fagernes – først og fremst i forbindelse med turistsesongene, og spesielt ved påske og i sommerferien. Det var ikke lenger tvil om at Fagernes var "hovedstaden i Valdres", som stedet omtales i en utgivelse av JVB i 1955 (JVB 1955:23). Både tog og busser fraktet turister til Valdres, i tillegg til at stadig flere fikk seg egen bil. Fagernes holdt på sin posisjon som trafikkknutepunkt, særlig fordi de reisende med jernbanen byttet kjøretøy her. JVBs hefte gir også uttrykk for at Fagernes kunne være et kaotisk sted, og at selskapet hadde en krevende oppgave: "På Fagernes samles alle tråder i rutebilselskapets hånd, og det blir dets sak å fordele alle disse trette og til dels masete mennesker dit hvor de skal tilbringe ferien" (JVB 1955:29). Videre forsikres det om at sjåføren tar det hele med et smil, og at "alt ender i fryd og gammen".

Person- og godstrafikken på Valdresbanen var betydningsfull for dalføret og for Fagernes, selv om materiellet var nedslitt og ble oppfattet som mangelfullt (Jahnsen 2006:60-72). I etterkant av påsken 1950 forteller "Valdres" at det ble satt inn "både kuvogner og alt det andre materiellet som var for hånden" for å dekke behovet for de hjemreisende turistene andre påskedag ("Valdres" 11.4.1950). Aktiviteten var livlig, men standarden og komforten ikke like bra. Allerede i 1959 kom den første trusselen om å legge ned banen, etter nedgang i trafikken (Jahnsen 2006:72).

I tiden før privatbilene for alvor inntok gater og landeveier, ble busstrafikken stadig mer viktig for samferdselen i dalen. Bussen var både en konkurrent og en samarbeidspartner til jernbanen. Historikeren Gaute Losnegård omtaler tiden rundt 1950 som rutebilismens storhetstid i Norge, da reising med bil i rute gikk forbi reising med jernbanen i antall passasjerkilometer (Losnegård 2008:141-142). Bussmateriellet ble nok også forbedret en del i 1950-årene, skal vi tro en innsendt tekst til avisa Valdres i 1957: "I gamle dagar, får ein seia, tykte me det var stas å få sita på med ein dumbut lastebil når me skulle til Fagernes. I dag set me oss inn i den aller finaste salong utan trekk, dumbe eller dur" ("Valdres" 21.5.1957).

Et vanlig transportmiddel var dessuten en mellomting mellom buss og lastebil, der det var lasterom bak og sitteplasser foran (Losnegård 2008:158). I radioopptaket gjort av NRK i 1950, legger programleder Halfdan Hegtun merke til disse kjøredoningene hos Valdres

Lastebilselskap. Når programlederen spør sjåførene han intervjuer, om hva slags gods de frakter med lastebilene, får han til svar at det kunne være alt mulig – synåler, okser, treskemaskiner og slåmaskiner nevnes som eksempler. Men lastebilene ble også benyttet til persontrafikk. En viktig forskjell som sjåførene nevner, er imidlertid at det er bygdefolk, ikke turister, som sitter på med lastebilene. Turistene tar bussen, hvis de da ikke skal inn i en av ”avkrokene” – da må lastebilene til pers (NRK 4.5.1950). Sjåførenes uttalelser tyder på at det var et skille mellom turister og bygdefolk, der turistene fikk den fineste skyssen, selv om skillet neppe var absolutt. I 1954 ble imidlertid all persontrafikken overtatt av JVB, etter å ha inngått en avtale med lastebilselskapet (Iversen 1982:102).

I radioopptaket tar programlederen også opp skikken med at lastebilsjåførene gjorde ærend for folk i bygdene når de var på Fagernes, blant annet kunne de gjøre ulike innkjøp. Sjåførene svarer bekreftende, og sier igjen at det kunne være ”alle mulige ting” – som apotekvarer, tobakk, brød, synåler og sko. Programlederen omtaler skikken som ”morsom”, og konkluderer med at folk må ha stor tillit til rutene og sjåførene, og at sjåførene må bli godt kjent i forretningene. Skikken med å ha med lister over oppdrag som skulle utføres i ”byen” bekreftes også av flere jeg har snakket med, og det har blitt nevnt at sjåførene var godt kjent for dem som drev forretningsvirksomhet.

Hesten dekket fortsatt en del av transportbehovet i 1950-årene. Så seint som i 1952 ble det bygget nye staller beregnet på hestene som skulle omsettes på Fagernes-marken. Fagernes hadde lange tradisjoner med hestemarkeder både om høsten og vinteren. Vinteren 1964 meldes det om treg hestehandel: ”Skal en dømme etter omsetningen på Fagernes-marken i går, har folk lite bruk for hest lenger” (”Valdres” 1.2.1964). I 1964 var stallene også historie, da lokalene ble gjort om til ungdomsherberge. Ti år seinere konstaterer avisa at hestehandelen på Fagernes-marken er forbi, og at det isteden er traktorer som omsettes. ”I dag er svettedampen fra hesten byttet ut med eksosen fra en støyende traktor” (”Valdres” 26.1.1974). Selv om antall hester i jordbruket nådde en topp rundt 1950, økte traktorbruken raskt det neste tiåret⁸.

Før og etter bilen

Privatbilene var fortsatt få i 1950-årene, da først og fremst busser og lastebiler var de folkelige transportmidlene. Før 1960, da restriksjonene på salg av biler i Norge ble opphevet,

⁸ Lianes, Sigurd 1999. ”Statistikk mot år 2000: 1948-1949. Skjult ledighet i jordbruket”, URL: <http://www.ssb.no/vis/emner/00/aar2000/art-1999-06-23-01.html> (lesedato 24.8.2009)

var det bare en viss gruppe av innbyggerne som hadde egen bil, skal vi tro en av Fagernes' tidligere forretningsinnehavere: "Du kan si, velstående kjøpmenn, doktorer og tannleger og sånn, hadde bil. Og så ble det mer og mer vanlig utover i seksti-årene, at vanlige folk kjøpte seg bil". Privatbilismen utgjorde et vendepunkt både i sentrumsstrukturen og for folks møtesteder og forestillinger om bygdebyen. Før 1960-årene var Fagernes mange steder mer eller mindre utilgjengelig, og en sterk kontrast til småbygdene. Da Einar Lundmoen kom til Fagernes fra nabokommunen Etnedal for å jobbe i butikk midt på 1950-tallet, var det spesielt å oppleve folkelivet i stasjonsbyen, går det fram i et intervju med ham i avisa Valdres 46 år seinere:

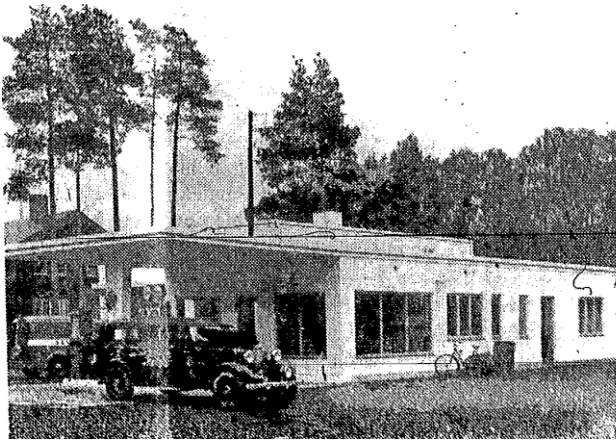
[Det var] stort for en unggutt fra Etnedal å komme til tettstedet Fagernes, kan Einar fortelle. Det var folk overalt, ungdommen møttes i gata, da som nå, og så var det kino og dansemoro på Folkvang i Bygdinvegen. Ja, og så var det toget, da: - Jeg trur halve Fagernes møtte fram på stasjonen den gangen, for å se hvem som kom med toget, minnes Einar ("Valdres" 6.5.2000).

De samme møtestedene som var viktige før krigen, fortsatte å spille en rolle i etterkrigstida. Sentrum var lite, men tett, og de fleste funksjoner var samlet innenfor et avgrenset område. Et kjennetegn ved byen før bilismen, var konsentrert bebyggelse, og slik var det "lett å se forskjell på by og land", sier historikeren Ola Svein Stugu (Stugu 2006:410). I den konsentrerte byen ble gatene en møteplass i dagliglivet. På ungdomshuset var det kino og dans. Folkvang gjennomgikk en oppussing rundt 1955, og beholdt ennå en stund en viktig rolle i det sosiale livet. Utover i perioden ble blant annet skolene nye samlingspunkter.

Allerede i lokalavisa i 1954 og i NRKs radioprogram om Fagernes så tidlig som i 1950, ble det etterlyst parkeringsplasser. I turistsesongene kunne det oppfattes som et problem at hovedgata var "særdeles godt utstyrt med parkering forbudt-skilter", da det ikke fantes andre steder å få satt fra seg bilen ("Valdres" 13.7.1954). Den tette sentrumsbebyggelsen var ikke tilrettelagt for bilferdsel. Ti år seinere var biler og veier i ferd med å gi landskapet et annet uttrykk.

Vinteren 1964 meldes det om "en stadig strøm av privatbiler gjennom Fagernes, de fleste med Oslo-nummer" ("Valdres" 18.2.1964). Det var fortsatt i turistsesongene at mengden privatbiler var størst, selv om også en stor del av lokalbefolkningen nå skaffet seg egen bil. Bensinstasjonene ble symboler på den nye tida, både i utforming og som sosiale møtesteder. Arkitekturen var ofte inspirert av klassiske templer, med søyler og tempelgavl (Brekke m.fl. 2003:278). Mange av stasjonene på Fagernes hadde også en slik klassisk utforming, selv om de i etterkrigstida fikk et enklere, mer funksjonalistisk, uttrykk. I 1950 trykker "Valdres" et bilde av Østlandske Petroleumskompanis nye anlegg, sammen med

teksten: ”Som en vil se er det et stilrent og vakkert bygg som pynter godt opp i dette strøket” (”Valdres” 18.7.1950). Bensinstasjonene ble ennå oppfattet som positive innslag i sentrumsbildet, noe som seinere har endret seg.

Bensinstasjonene vitner om en stadig voksende biltrafikk, og var samtidig sosiale møtesteder og kjærkomne innslag i sentrumsbildet. I 2007 ble stasjonen revet for å åpne opp mot parken og Strandefjorden. Bensinstasjoner hadde ikke lenger positive assosiasjoner knyttet til seg. Bildet er fra avisa Valdres 18.juli 1950, da stasjonen var ny.

Veiene førte til at mange tettsteder på landsbygda fikk en annen

karakter, med mer utflytende bebyggelse, og at folks bevegelsesmønster endret seg.

Tettstedene ble ”spredtsteder”, der møtestedene ble preget av bilbruk, og store parkeringsarealer i sentrum dannet mer åpne byrom (Christensen 2002:316,324). Utover i 1960- og 1970-årene ble det enklere å komme seg til regionsenteret fra andre bygder i Valdres, og i 1980 var det ikke lenger så ”stort” å komme til Fagernes. Det var til og med mulig å ha arbeid i regionsenteret, men bo et annet sted. I takt med utbygging av boligfelt, trådte det bilbaserte samfunnet fram.

Fra funksjonsblanding til differensiering

Ifølge Ingolf Iversen var det i 1946 førti ”husløse” som hadde meldt seg som tomtekjøpere på Fagernes (Iversen 1982:162), så behovet for boliger var prekært. Tidlig i 1950-årene startet det som utover i perioden skulle bli en massiv boligutbygging. På fotografiet tatt av Widerøe’s Flyveselskap i 1959 (neste side) ser vi at boligbyggingen langs den nyetablerte Garlivegen er i gang, ved nye Fagernes skole. Tidlig på 1950-tallet startet byggingen i dette området, noe som fortsatte det påfølgende tiåret. Også på nedre Nesjordet, som hadde tilhørt Nes-gårdene, startet utbyggingen på 1950-tallet. I midten av 1960-årene konstateres det i avisa Valdres at ”husmangelen på Fagernes er like stor, hvor mye det bygges her” (”Valdres” 6.8.1964), og utviklingen av nye boligområder, bestående av mest eneboliger, fortsatte ut perioden. Mange av boligene ble liggende stadig lengre unna sentrumskjernen.

I tillegg til en mengde nye boliger, ble offentlige bygninger prioritert i årene etter siste krig. På Fagernes ble det som nevnt bygget tre nye skoler fram mot 1974. Som følge av en kraftig befolkningsvekst, ble den gamle skolen fra 1915 for liten, og i 1955 måtte

Misjonshuset tas i bruk for å dekke behovet for klasserom, før den første nye skolen var ferdig to år seinere, i grønne omgivelser rett på oversiden av sentrum. Samtidig med innflytting i ny skole ble det også foretatt en sentralisering av noen av barneskolene i kommunen, da til sammen fire skolekretser ble lagt under Fagernes (Svensson 2002:51). Derfor ble den betydelig større og mer moderne enn det gamle skolehuset på andre sida av elva. I samme område kom det opp helsehus med fødestue året etter, og gymnas i 1964. Like i nærheten sto ungdomsskolen klar i 1974, da overgangen til niårig skole trådte i kraft i Nord-Aurdal kommune. Både skolene, helsehuset og boligene lå i et område som før 1950 bestod av skog og eng, og som hørte til gården Tveit. Nå krøp bebyggelsen stadig lengre opp i åssidene som omkranset den lille byen, selv om butikkene stort sett ble liggende i den gamle sentrumskjernen.

På 1950-tallet begynte bebyggelsen å bre seg utover et større område. Veien mellom jernbaneområdet og den nye skolen var en omkjøringsvei rundt sentrum som ble ferdig i 1950. Widerøes Flyveselskap 1959, Valdresmusea

Differensieringen mellom ulike funksjoner er et påfallende trekk ved utviklingen i etterkrigstida, både på Fagernes og andre liknende steder. I stedsanalysen av stasjonsbyen Hokksund, utarbeidet av Miljøverndepartementet, poengteres også hvordan tettstedsarealet vokste i tiårene etter andre verdenskrig, med atskilte områder for boliger og næringsvirksomhet (Miljøverndepartementet 1993a:9). På Fagernes holdt forretningene og

hotellene seg stort sett i sentrumskjernen, mens andre funksjoner ble flyttet til utkantene. Først og fremst gjaldt det boliger og skoler, noe som kommer fram på fotografiet fra 1963 (under). Tidlig i 1960-årene har det blitt et eget, allerede nokså stort, område med boliger på oversiden av sentrum, alt bygget etter 1950. Om vi sammenlikner med siste fotografi i forrige kapittel (s. 72), tatt i 1940, blir utflytningen tydelig. Tiden fra 1960-årene og fram til 1975 ble på nasjonal basis den største boligbyggeperioden fram til da, noe som hang sammen med velstandsveksten etter krigen. Nye varer og tjenester førte til vekst i store og små tettsteder, og boligområder utenfor de etablerte sentrene ble et kjennetegn. I etterkrigstida var veksten i tjenestenæringene større enn i industrinæringene (Stugu 2006:427,429,432). At det allerede på begynnelsen av 1960-tallet hadde etablert seg et stort og tydelig avgrenset boligområde på Fagernes, bekrefter den generelle tendensen.

Likevel må det påpekes at sonedelingen, med rene boligområder, ikke var en absolutt regel. Både Valdres Samvirkelag, som fikk bygget nye lokaler i 1954 ("Valdres" 10.4.1954), og den såkalte utstillingshallen med staller som ble bygget om til helårs ungdomsherberge og kafé i 1964 ("Valdres" 12.3.1964), hadde egen leilighet for "bestyrerfolk". For forretningsdrivende var det i 1950- og 1960-årene fortsatt vanlig med bolig og bedrift i samme bygning.

De aller fleste boligene på oversiden av jernbanen er bygget etter 1950. Avstanden til dyrket mark i åssiden minker på Normann-postkortet, som antagelig er fra 1963. Nasjonalbiblioteket.

Tidlig i 1960-årene hadde privatbilismen begynt å gjøre seg gjeldende, men vi ser at differensieringstendensen kan spores allerede i de siste årene før andre verdenskrig, og den utvikler seg videre etter 1950. Derfor kan vi fastslå at det ikke var bilen alene som bidro til spredningen i bebyggelsen, men at en slik tankegang var del av den funksjonalistiske byplanleggingen, der et effektivt kommunikasjonssystem var en forutsetning. Aller mest framtrepende var tendensen i utviklingen av drabantbyer i utkanten av de større byene.

Allerede i løpet av de første tiårene av 1900-tallet utviklet det seg blant norske arkitekter et ønske om å legge boliger utenfor sentrumskjernen i byer og større steder. Tankegangen hang sammen med idealet om grøntarealer og frisk luft, og gjorde seg her til lands blant annet gjeldende i Ullevål Hageby i Oslo. Idealet i boligbyggingsprosjektene i Oslo i 1910- og 1920-årene var småhus i landlige omgivelser, men likevel helst nær byen. Målet var å skaffe gode boliger for det jevne lag av befolkningen, og i realiteten ble løsningen ofte leilighetsbygg og andre kompleks med flere boenheter. Etter andre verdenskrig ble en slik tankegang omtrent enerådende, for eksempel i utbyggingen av Oslos drabantbyer. I årene etter krigen, da økonomien fortsatt var preget av knapphet, ble gjenreisningsarbeidet konsentrert om boliger og offentlige bygninger (Brekke m.fl. 2003:280-285,303,345). På Fagernes var det boliger, skoler, rådhus og kulturhus som ble prioritert. Den funksjonsdelte byen ble gjeldende praksis, både i hovedstaden og i den lille stasjonsbyen Fagernes.

En slik byplanlegging har etter hvert møtt kritiske røster. Etnologen Anne Louise Gjesdal Christensen hevder at en inndeling av ulike funksjoner – boliger, butikker, verksteder og små bedrifter – har innvirkning på livene som leves i byen. Med variasjon i omgivelsene følger variasjon i det sosiale kontaktnettet, og dermed ”gode vilkår for sosial stimulans” (Christensen 1991:24-25⁹). Sonedelingen henger sammen med et ønske om å skille bolig og arbeid, og en oppfatning av familielivet som en privatsak. Spesielt i etterkrigstida har byplanlegging blitt til det Christensen kaller en ”kjølig logikk”, der avgjørelser blir tatt ved å studere tabeller og kart. I en slik planlegging overses livene som leves og det sosiale mangfoldet, og planleggerne gjør seg skyldige i en ”dramatisk overforenkling”, hevder hun (Christensen 1991:111,195¹⁰).

Selv om den funksjonalistiske byplanleggingen og sonedelingen kommer best til syne, og får mer betydelige sosiale konsekvenser, i de større byenes drabantbyutbygging, er det absolutt relevant å trekke inn temaet i diskusjonen om Fagernes i etterkrigstida. I neste

⁹ Fra artikkelen ”I og mellom husene”, utgitt første gang i 1974

¹⁰ Fra artiklene ”Boliger som kommunikasjon”, første gang utgitt i 1979, og ”Hvordan ser vi virkeligheten: Ovenfra og nedenfra?” utgitt i 1982

kapittel kommer jeg tilbake til spørsmålet, fordi det den siste tida, etter tiår med utbygging av egne boligfelt, har blitt jobbet med å få boliger tilbake i sentrum.

Den gammeldagse sveitserstilen

På mange måter hadde Fagernes, som andre steder i Norge, i fem år stått på stedet hvil, men etter krigen ble det igjen aktivitet i handel og utbygging. Det gikk ikke lang tid før gårdeiere i sentrum tok til med oppussinger, slik at lokalavisa sommeren 1950 kunne betegne stedet som ”den hvite by ved Strandefjorden” (”Valdres” 5.8.1950). Nå var sveitserstilen et tilbakelagt kapittel, noe vi raskt oppdager på fotografiet av en husrekke som skal ha blitt forevige omkring 1950 (under). De samme bygningene ble i forrige kapittel brukt som eksempel på sveitserstil i full utfoldelse (s. 55), noe som gradvis ble forandret både før og etter andre verdenskrig. I 1950 er det bare formen på gavlene som kan minne om stilen som tidlig på århundret hadde vært så tidsriktig. Men likevel, de lyse fargene var idealet, som de hadde vært for sveitserstilsbygningene. Den store forskjellen var at linjene nå skulle være like rene og enkle som den hvite fargen.

Mye har skjedd med husrekka som ble satt opp i 1912 (bilde s. 55). Rundt 1950 er dekoren for lengst skrelt av, og husene preges av rette linjer og lyse farger. Neste, Valdresmusea

Den nye barneskolen som ble innviet høsten 1957, og som vi ser på Widerøe-fotografiet (s. 81), blir omtalt som et ”hypermoderne” og ”meget stilig” bygg (”Valdres” 24.8.1957). Ordføreren uttaler til lokalavisa at det er den vakreste skolen han noen gang har sett, og journalisten begrunner begeistringen med bygningens ”rolige, vakre linjer”, samt at

den ligger omkranset av ”friske, grønne plener” (”Valdres” 27.8.1957). Formuleringene minner om funksjonalistisk tankegang, der lys, luft og grøntarealer er sentrale stikkord.

Stasjonsbygningen fra tidlig på 1900-tallet, som også var preget av en nøktern sveitserstil, var det et sterkt ønske om å få revet. Ifølge avisa gikk den gjennom en omfattende oppussing innvendig i 1950, men det var bare i påvente av bevilgninger til ny stasjonsbygning (”Valdres” 5.8.1950). Sju år seinere er ikke tonen like optimistisk med hensyn til nybygg, da den gamle stasjonsbygningen fortsatt står, men det konstateres i en avisartikkel at ”den [nye stasjonsbygningen] må komme i sin tid”, og at området der bygningen står, skal utnyttes til parkering (”Valdres” 2.2.1957).

Gjennom 1950- og 1960-årene er det stadig de ”moderne” betongbygningene, preget av lyse farger og et enkelt formspråk, som blir hyllet. Sveitserhusene ble nå oppfattet som umoderne, og gjennomgikk ombygginger i tur og orden. Det rådet en optimistisk tro på framtida, som var karakteristisk for disse tiårene (Eriksen og Selberg 2006:270). En notis, undertegnet ”Flere interesserte”, klager over noen reklameskilter rundt i Fagernes som antagelig er hengt opp av de forretningsdrivende i stasjonsbyen. Skiltene karakteriseres som skjemmende og mindre pene, men det verste er, mener de, ”at de gir forretningene karakteren av de gamle krambuene utover bygdene for årtier tilbake” (”Valdres” 9.5.1957). Formuleringen tyder på at ”den gamle tida” var noe folk ikke ønsket tilbake.

Forfatterne av verket *Norsk arkitekturhistorie* omtaler tiårene etter 1950 som betongens glansperiode, ”på godt og vondt”. De mest kraftfulle og autoritære eksemplene på betongarkitekturen ser vi først og fremst i offentlige bygninger, som rådhus og skoler (Brekke m.fl. 2003:350). Fagernes’ beste eksempel på en slik byggemåte kommer ikke før i 1979, med byggingen av rådhuset, men også Kredittkassens gård fra 1968 er et talende eksempel.

En Fagernes-identitet?

Identitet knyttes ofte til det personlige og individuelle, til hvem man er, og hvordan man plasserer seg selv i forhold til andre. Det er vanskelig å beskrive sin egen identitet, fordi den er vekslende og sammensatt, og endrer seg stadig i møte med nye mennesker og nye situasjoner. Slik kan konstruksjonen av identitet studeres som en prosess. Selv om identitet handler om den enkeltes valg og erfaringer, er det relasjonelle et viktig aspekt. Personlig identitet dannes i relasjon til grupper, og kan henge sammen med tilhørighet til religion, nasjon, kjønn, alder eller etnisitet. I tillegg kan tilhørigheten blant annet knyttes til steder (Eriksen og Selberg 2006:75-80). Som Gunnar Alsmark formulerer det, handler identitet om å

være bundet til noe (Alsmark 1997:10). Fagernes besto ved midten av 1900-tallet av en sammensatt og skiftende befolkning, men ulike faktorer gjorde at det ble et sted som folk kunne identifisere seg med.

Flere av aktivitetene som man kan si hadde betydning for Fagernes-identiteten i etterkrigstida, hadde med idrett og gjøre. Fra 1924 hadde Fagernes hatt idrettsplass på museumstomta, men i 1930-årene ble dugnadsarbeidet satt i gang for å få til ny idrettsplass nede ved Strandefjorden, nesten midt i sentrum (Iversen 1982:140). Avbrutt av den andre verdenskrigen ble arbeidet ferdig tidlig i 1950-årene. I løpet av de neste to tiårene ble det flere ganger arrangert internasjonale skøyteløp på anlegget, og nederlandske toppløpere la treningsopphold til Fagernes. Slike begivenheter bidro selvsagt til rekruttering og interesse lokalt, og som Kai Svensson skriver i sin minnebok om Fagernes, virket det en stund på 1960-tallet som om "alle" barn og unge på Fagernes gikk på skøyter (Svensson 2002:70). Fagernes Idrettslag ble stiftet i 1904, og var både før og etter siste krig en aktiv og viktig forening. I tillegg til den store skøyteinteressen var både skihopp, langrenn, alpint, fotball og friidrett grener som ble bedrevet. Idretten fremmet sosial aktivitet, og ga folk på Fagernes felles referansepunkter. Men identifiserte folk seg med Fagernes som sted?

I det tidligere nevnte radioprogrammet, stiller programleder Hegtun spørsmål om hvorvidt det finnes en Fagernes-patriotisme. Distriktslege Isachsen hevder at lokalpatriotismen ikke er så sterk her som mange andre steder, men at den så smått begynner å merkes. Isachsen forteller at han selv er fra Oslo, men at han har bodd i kommunen siden 1925. Det som trekkes fram som et identitetsdannende element, er nettopp dugnadsarbeidet i forbindelse med idretten, og særlig arbeidet med den nye idrettsplassen: "I fjor hadde vi dugnad der nede annenhver kveld nesten hele sommeren", forteller han (NRK 4.5.1950). Slike felles mål må ha bidratt til en tilhørighetsfølelse til stedet, noe Isachsen synes å være opptatt av. Blant annet har det blitt fremmet forslag om å tildele barna på Fagernes hvert sitt tre som blir plantet i parken ved idrettsplassen, "for å knytte barna til parken, og for at de skulle ha interesse av å passe på det som var der nede, og ikke ødelegge" (NRK 4.5.1950).

I det samme intervjuet drøfter NRK-programlederen, Isachsen og forretningsinnehaveren Østensvig befolkningssammensetningen på Fagernes. Også Østensvig kommer utenbygds fra, nærmere bestemt Aremark i Østfold, og han hevder at bare rundt tretti prosent av Fagernes' innbyggere kommer fra Valdres. Distriktslegen merker at pasientene hans har aner stadig flere steder i landet, og at folketallet på Fagernes har vært i kraftig vekst i løpet av hans tid i Valdres: "Da jeg bodde i Aurdal, den gangen kjente jeg alle mennesker på Fagernes, og etter at jeg nå har bodd i Aurdal i 12 år og 10 år på Fagernes, så kjenner jeg

femti prosent kanskje, av befolkningen”. Veksten begrunner han med at flere offentlige kontorer, og dermed arbeidsplasser, er flyttet til Fagernes, som Valdres Apotek, Valdres Veikontor, samt telegraf og telefon. I tillegg jobber mange av innbyggerne i jernbanen eller på veikontoret kun over kortere perioder, noe som fører til en stadig utskifting av beboerne (NRK 4.5.1950).

At Fagernes var satt sammen av mennesker med røtter i mange ulike deler av landet, i tillegg til Valdres-bygdene, gjorde stedet spesielt, og tilførte det nettopp et snev av urbanitet. Fenomenet kan knyttes til John Pløgers begrep uformelle fellesskaper, og til bylivet som er preget av å leve blant fremmede. Allerede i 1950 var det såpass mange innbyggere på Fagernes at halvparten var ukjente. ”Den fremmede er [...] en av storbyens mest kjente figurer”, skriver Pløger (Pløger 2001:108). Ifølge Giddens er et karakteristisk trekk ved det moderne samfunnet at mange mennesker store deler av tida forholder seg til fremmede, noe som er spesielt framtrædende i urbane miljøer, der hverdagen preges av tilfeldige møter med ukjente mennesker. Han viser til Goffmans begrep ”dannet uoppmerksomhet” – en bevisst og kontrollert opptreden i møte med fremmede (Giddens 1997:63). Et kjennetegn ved urbane strukturer er også hvordan tettheten mellom de forskjellige spesialistene skaper et sammensatt og dynamisk sosialt miljø (Helle 2006:16). Selv om Fagernes bare hadde i underkant av 1000 innbyggere, hadde stedet kjennetegn som kan knyttes til det urbane.

En slik urban struktur, som i enkelte tilfeller og etter visse kriterier i en historisk kontekst kan få betegnelsen by (Helle 2006:17-18), preges i større eller mindre grad av kulturell variasjon. I NRK-programmet peker journalisten på den kulturelle utviklingen og påvirkningen som den sammensatte befolkningen fører til, og stiller blant annet spørsmål ved dialekten på Fagernes. Hvordan er dialekten til de unge fagernesingene? På dette svarer Østensvig at hans sønn, som har gått på framhaldsskolen i Aurdal og tatt artium i Oslo, snakker ”absolutt valdresdialekt”, selv i hovedstaden. Isachsen sier at de fleste snakker valdresdialekt, selv om det ofte kan bli en blanding. Han nevner datteren som eksempel, som har vokst opp med en venninne fra Land og snakker en blanding mellom lending, riksmål og ”alt mulig”. Han hevder imidlertid at de som har venner blant ”de innfødte”, snakker valdres (NRK 4.5.1950). Slike uttalelser peker mot Fagernes’ annerledeshet i forhold til Valdres for øvrig, selv om det også i andre bygder fantes innflyttere. I regionsenteret var likevel mangfoldet mye større, og befolkningen mye tettere, enn noe annet sted i dalen.

Hvordan har en slik sammensatt befolkning innvirkning på sosialt fellesskap og tilhørighet til stedet? Ifølge sosialantropologen Trond Thuen er steder en forankring av tid i rommet, ”en hjelp til å erindre”. Lokalsamfunnet kan knytte en felles fortid til stedet, noe som

skaper sosial tilhørighet. Som innflytter kan det ta lang tid å bli en del av fellesskapet, fordi den felles fortida ikke er til stede. Kanskje tar det flere generasjoner før en tilhørighet knyttet til stedet er oppnådd (Thuen 2003:13-14). Slektskap er et annet kriterium som kan bidra til en stedlig forankring (Wiborg 2003:145). Få voksne mennesker hadde før andre verdenskrig hatt hele sin oppvekst på Fagernes, og ingen kunne vel si at deres foreldre kom fra Fagernes. I løpet av tiden mellom 1945 og 1980 utviklet stadig flere en slik felles erindring knyttet til stedet, og landskapet ble fylt med et symbolsk innhold som var felles for flere mennesker.

I radioprogrammet påpekes det av den aktive Fagernes-borgeren dr. Isachsen at annen generasjons forretningsdrivende nå har *begynt* å overta butikkene. Det var i ferd med å bli en fastboende kjerne på Fagernes, selv om gjennomstrømningen i befolkningen fortsatt var stor. Det interessante her er at i 1950 var Fagernes fortsatt et forholdsvis ungt sted – eieren av gården Tveit, Peder Tvedt, som også blir intervjuet i programmet, forteller at han husker da Fagerlund hotell, et av stedets første bygninger, ble bygget i 1875. I 1950 var det bare så vidt blitt kontinuitet i hvem som bodde i stasjonsbyen, og innbyggerne kom både fra ulike deler av Norge og fra andre steder i Valdres. Trolig var det få som kunne si at de kom fra Fagernes. 1906 og utbyggingen av jernbanen og de første forretningene var ennå nært. Uttalelsene i programmet underbygger påstanden om at Fagernes er et moderne sted, der stedsidentiteten ennå ved midten av århundret var uklar og udefinerbar, og en førindustriell kultur aldri har hatt innpass. Men i 1950 var andre generasjons fagernesinger i ferd med å vokse opp. I løpet av perioden fram mot 1980 kunne stadig flere kalle seg fagernesinger.

Kapittel 7:

Det senmoderne Fagernes – slutt på veksten?

1980-2007

”Fagernes er kjent for butikker med personlig service, lokalt særpreg og en avslappende atmosfære”¹¹

Slik karakteriseres Fagernes av Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) i 2007. Selv om omtalene av byen Fagernes er få på organisasjonens nettsider, viser slike formuleringer at ikke bare det landlige må reklameres for og markedsføres som noe spesielt, men også byen. I forbindelse med 150-årsjubileet fikk tettstedet bystatus, og det ble satt i gang et stedsutviklingsprosjekt med ønske om et større fokus på Fagernes. Etter folketellingene å dømme sluttet bygdebyen å vokse i 1980-årene. Fra å ha nærmere 1000 innbyggere i 1950, vokste tallet til 1788 i den følgende trettiårsperioden¹². Ser vi på tallene fra 1990 og 2007¹³, er folketallet stabilt, ved begge tidspunktene faktisk litt lavere enn i 1980. Fraflytting på landsbygda har blitt et kjent fenomen, og de mindre tettstedene er intet unntak. Plutselig utvikles ikke Fagernes ”av seg selv”, men må påvirkes, styres og markedsføres. De siste to tiårene har Fagernes måttet redefinere seg selv. Men hva er spesielt med akkurat vårt sted? Problemet er at Fagernes ligner på veldig mange andre steder. Seinere i kapitlet skal jeg blant annet se nærmere på natur- og kulturparkens omtale av Fagernes, hvordan – om i det hele tatt – stedet markedsføres, og hva som oppfattes som bygdebyens særpreg. I den siste fasen av historien om Fagernes står forholdet mellom fortid og nåtid sentralt, fordi fortida nå ble en viktig byggestein i identitetskonstruksjonen.

Stasjonsby uten tog

”1. januar 1989 har stillheita seinka seg over regionsenteret i Valdres. For fyrste gong på 83 år går det ikkje lenger tog til Fagernes. Stasjonen ligg stille og forlaten. Det er inga togfløyting,

¹¹ Valdres natur- og kulturpark, URL: http://www.valdres.no/Norsk/I_Valdres/Handel.aspx (lesedato 27.5.2009)

¹² Statistisk sentralbyrå 1987. *Folke- og boligtellingene 1960, 1970 og 1980. Dokumentasjon av de sammenlignbare filene*, s. 141. URL: http://www.ssb.no/emner/02/01/rapp1987_02/rapp1987_02.pdf

¹³ Folketallet for 1990 har jeg fått oppgitt på personlig forespørsel på e-post fra Statistisk sentralbyrå. Tallene for 2007 ligger på internett: Statistisk sentralbyrå 2007. *Tettsteder. Folkemengd og areal, etter kommune. 1.januar 2007*. URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/befteft/arkiv/tab-2007-06-07-01.html>

ingen lyd fra bjellene på planovergangen, ingen reisande på plattformen” (Karsrud 2006:115). Slik skildres Fagernes etter nedleggelsen av jernbanen av journalist og forfatter Bjørn Karsrud i boka *I hundre. Valdresbanens historie*, som ble utgitt i 2006. Et kjennemerke i sentrumsbildet forsvant – ikke bare selve toget, men også lyder og folkeliv.

Storingsrepresentant Åge Hovengen uttalte, ifølge lokalavisa, at nedleggelsen av banen var den største tragedien for Valdres siden 1940 (”Valdres” 3.1.1989). Etter stadige trusler om nedleggelse var avgjørelsen tatt, men en lang kamp fulgte for å få i gang trafikk på banen igjen. I dag er en stor del av jernbanen fram mot Fagernes gjort om til gang- og sykkelvei.

Etter nedleggelsen ble det frigjort betydelige områder rundt Fagernes stasjon som nå kunne benyttes til andre formål. Mye av plassen ble tidlig i 1990-årene omgjort til parkeringsarealer, men også et nytt torg, Skiferplassen, så etter hvert dagens lys. Fagernes’ funksjon som trafikknutepunkt skulle ivaretas, med bussen som transportmiddel, og den nye Fagernes skysstasjon som utgangspunkt. Ved åpningen høsten 1992 uttrykte fylkesordfører Lars Sjølaas ønske om å gjenskape en atmosfære fra fortida. Slik er han sitert i lokalavisa: ”Jeg håper at Fagernes skyss-stasjon får samme funksjon som gamle Fagerlund skyss-stasjon hadde på slutten av forrige århundre” (”Valdres” 15.9.1992).

Normann-postkortet fra tidlig i 1980-årene viser motiver fra Fagernes som fokuserer mer på etterkrigstidas sentrumsbebyggelse enn på den ”gamle” delen av byen. Nasjonalbiblioteket

På mange måter kan det virke som om nedleggelsen av jernbanen ble et vendepunkt i måten Fagernes ble oppfattet på. I 1980-årene, da tyngdepunktet i sentrum fortsatt var der det alltid hadde vært, og togene rullet inn på perrongen som de pleide, synes det som om

det ”gamle Fagernes” fortsatt ikke var oppdaget, og at det nye stort sett ble ønsket velkommen. Biltrafikken økte, og boligutbyggingen i områder utenfor sentrum fortsatte. Nostalgien, slik den kom til uttrykk det påfølgende tiåret, er langt mindre framtrедende i 1970- og 1980-årene.

Tidlig på 1980-tallet fikk Fagernes sitt første kjøpesenter, Gjensidigegården. Et av stedets eldste og mest tradisjonsrike hoteller, Elvely, ble revet for å gjøre plass til den nye handelsbygningen. Omtrent samtidig ble en rekke eldre bygninger jevnet med jorden. Som følge av utbygginger i tilknytning til det nye rådhuset, ble post- og telegrafbygningen revet, i tillegg til distriktslegeboligene, samtlige fra 1920- og 1930-årene. Den gamle Shell-stasjonen, bygget i 1939, ble foreslått vernet, men måtte vike til fordel for ønsket om flere parkeringsplasser (”Valdres” 27.1.1983).

Før nedleggelsen av jernbanen var den gamle delen av byen fortsatt et dynamisk område, selv om rådhuset og det nye kulturhuset med kino hadde kommet opp i 1979, i nærheten av stasjonen. Postkortet fra 1982 (forrige side) signaliserer lite nostalgi. Selv om det ene bildet viser kontrasten mellom Fagernes-byen og kuene på beite i Ranheimsbygda, og ett av dem har tatt med båtbygga ved Strandefjorden, er bygningene som er avbildet, først og fremst de som noen år seinere kunne bli omtalt som stygge. Fagernes hotell, som vi ser bak trærne i fotografiet nederst til høyre, fikk midt på 1990-tallet påsatt arker og balkonger, slik at ”betong-uttrykket” fra 1960-årene ble kamuflert. Ved siden av troner rådhuset, som har fått beholde sin utforming fram til i dag, mens to av fotografiene avbilder gatemiljøer, der det bilbaserte sentrum trer fram. Påfallende nok er det veikryss og handelsbygninger fra 1960- og 1970-årene, som her får representere Fagernes for turister som ønsker å sende postkort hjem. Fotografiene på postkortet vitner om en oppfatning av det nye som bra, og kan tyde på at det gamle ennå ikke hadde fått noen annen status enn nettopp gammelt.

Noe moderne blir tradisjonelt

I begynnelsen av 1990-årene derimot, vokste en ny bydel fram, med et helt annet uttrykk hva gjelder arkitektur og sentrumsstruktur. Tyngdepunktet i sentrum ble gradvis flyttet til den gamle stasjonstomta, med skysstasjon, Fagernes kjøpesenter, rådhus og kulturhus, samt god plass til parkering. I samme område lå Fagernes hotell, stedets eneste gjenlevende sådan. Her ble det mer luft mellom bygningene, flere forretninger samlet under samme tak, og så godt som ingen boliger (unntatt de få villaene som hadde overlevd etterkrigstidas utbygginger). Den tette sentrumsstrukturen som tidligere hadde dominert, ble liggende i en bakevje.

Parallelt med utbyggingen i ”det nye sentrum”, ble ”det gamle” oppdaget. Mange av de nye sentrumsbygningene fikk en nostalgisk utforming, der blant annet inspirasjonen fra sveitserstilen er tydelig. Forbildet kan synes å være Sparebanken NORs nybygg fra 1992 (bilde under), tegnet av arkitekten Rune Urne, som for øvrig også sto for utformingen av både skysstasjonen og ombyggingen av Fagernes hotell. Banken kjøpte tomte med Fagerlund hotell, en av stedets første virksomheter på 1800-tallet, i 1989. Planen var i utgangspunktet

Den nye bankbygningen i hjertet av sentrum, tegnet av Rune Urne, fikk arker, karnapper og tårn, og ble sett på som byggeskikk med rot i norske tradisjoner. 25.2.2008

riving av hotellbygningen fra 1939, og annekset fra 1880-årene ble også vurdert revet (”Valdres” 18.3.1989). Løsningen ble likevel å plassere banken i hotellets hage, slik at de to bygningene ble stående. Sparebanken NORs nybygg ble innviet tidlig på året i 1992, rost ved åpningen som en

berikelse for Fagernes (”Valdres” 28.1.1992), og har seinere mottatt kommunens byggeskikkpris. Kontrasten til funksisbygningen Fagerlund er påfallende. Sammen med Fagernes hotell (bilde neste side), som i 1994 ble forvandlet fra betong til sveitserstil, er banken et talende eksempel på 1990-tallsarkitekturen som dominerer deler av Fagernes sentrum, med sine karnapper, tårn og små verandaer. For å bruke ordene som den tidligere nevnte forfatteren Knut Hauge brukte om dragestilen i 1930-årene, er det mye ”utskot og framskot” (”Valdres” 2.5.1939)¹⁴. ”Betong-alderen” var på hell, og en mer nostalgisk byggestil skulle dominere det nyutbygde området på Fagernes i 1990-årene. Det som kunne minne om funksjonalisme ble stygt eller uinteressant.

Etter at Sparebanken NOR (seinere DnB NOR) overtok, var det lange perioder uten aktivitet ved Fagerlund. På 1990- og 2000-tallet var flere eiere innom, og ulike forslag og planer til bruk av bygningen ble lagt fram. Hva var det som hadde skjedd med det en gang populære og fasjonable Fagerlund hotell? Hvorfor var ikke stedet lenger viktig? Om hotellet

¹⁴ Sitatet er gjengitt og omtalt på side 64

hadde hatt en sentral rolle i næringslivet i begynnelsen av 1990-tallet, hadde nok ikke banken fått etablere seg i den tidligere idylliske hagen, og i tillegg, som kulturvernaktivisten Morten Krogstad uttaler til avisa Valdres i 1992, plassere bygget lengre ut i gata enn naboen. ”Det er et sterkt signal om hvilke av de to husene en mener skal leve videre”, sier Krogstad (”Valdres” 11.4.1992a). I dag har innehaverne av Fagerlund hotell, som overtok i mars 2007, ambisjoner om å finne tilbake til den posisjonen stedet tidligere hadde. ”Det er forferdelig å ha den betongkladden foran seg”, uttaler eieren av hotellet, og sikter til bankbygningen (som fra baksiden framstår som en grå betongbygning). Banken ble blikkfanget, mens Fagerlund ble liggende gjemt bak.

Den nøkterne funksjonalismen som hadde vært så moderne før andre verdenskrig, og som fortsatte å prege byggeskikken i flere tiår, ble på slutten av 1980-tallet sett på som umoderne, i tillegg til at det meldte seg krav om store utbedringer av bygningen av mer teknisk art (”Valdres” 15.9.1989). Fagerlund var ikke den typen bygning som man ønsket å ta vare på. Den krasse modernismekritikeren Krogstad er ved sitt besøk i Valdres også sitert på at ”funkisen [var] en katastrofe – en kom inn med fremmede og kontinentale trekk som ikke fungerer hos oss” (”Valdres” 11.4.1992b). Etter at forakten mot sveitserstilen hadde rådet de første tiårene etter siste krig, var det nå funkisen som var gjenstand for hard kritikk. I samme reportasje uttaler han at bankbygningen derimot består av tradisjonelle elementer (”Valdres” 11.4.1992a), selv om den like ”kontinentale” sveitserstilen er en viktig inspirasjonskilde i utformingen. Å bevisst ”bruke” tradisjonen, er moderne. Så da kan en forvirret spørre seg: Hva er tradisjonelt og hva er moderne? Hva er lokalt og hva er nasjonalt? Hvilke elementer har opprinnelse andre steder i verden?

I 1994 ble Fagernes hotell sitt uttrykk forvandlet fra hard betong signert 1966, til romantisk sveitserstil. 9.10.2007

Anthony Giddens argumenterer for den sterke koblingen mellom det lokale og det globale i moderne samfunn, og hevder at moderniteten ”ifølge sin natur [er] globaliserende” (Giddens 1997:51). Forandringer i det lokale miljøet er tegn på utleiring, og en del av globaliseringen (Giddens 1997:52). Alle kulturelle elementer i moderne tid blir til i et samspill mellom det lokale og det globale, og det er i realiteten en umulig oppgave å sette klare skiller mellom det som er lokalt forankret og det som ikke er det, eller mellom det tradisjonelle og det moderne. Håkan Thörn argumenterer også for det moderne som samhandling med lokale forhold, slik at moderniteten tar ulike former avhengig av hva som gikk forut (Thörn 1992:38-39). Slik fikk sveitserstilen lokal forankring. At såkalte kontinentale stiler får fotfeste på Fagernes, viser at stedet er en del av det moderne Europa, men de gis samtidig relevans, og formes, innenfor en lokal kontekst.

I 1990-årene kunne sveitserstilen bli oppfattet som tradisjonell, selv om den på 1800-tallet hadde brutt markant med tradisjonell byggestil, mer enn noen endringer i byggeskikken tidligere hadde gjort. I sin hovedoppgave i kulturhistorie om debatten rundt nytt administrasjonsbygg ved Valdres Folkemuseum, kommer også Ole Aastad Bråten fram til at sveitserstilen i dag ofte forbindes med noe lokalt og tradisjonelt. Ifølge en av hans informanter, finnes en egen versjon av sveitserstilen i Valdres, og et sitat fra lokalavisa formulerer et ønske om å gi samtlige hus på Fagernes sveitserstilsfasader. Slik kan de ”framstå som gamle hus med sjel” (Bråten 2006:51-56). Selv om noen ønsket seg mer av den spesifikke sveitserstilen, handlet det trolig mer om å skape noe hyggelig og gammeldags, og å bringe tilbake en atmosfære som mange mente hadde forsvunnet i etterkrigstida.

Tegninger viser at det tidlig på 1990-tallet var tanker om å gi Fagerlund-bygningen et preg av sveitserstil, som tydelig var ”i vinden” på Fagernes. Men først ved årtusenskiftet fikk fasaden ut mot gata påsatt sprosser på en del av vinduene, samt utbygd ny terrasse med rekkverk som kan gi assosiasjoner til barokk. Forut for disse endringene uttalte de daværende eierne til lokalavisa at de skulle gjøre ombygginger for ”å få tilbake noe av den gamle stilen” (”Valdres” 6.4.2000). Hvilken gammel stil er det snakk om? Fagerlund har aldri tidligere hatt den typen smårutete vinduer som de fikk i år 2000, verken som sveitserstils- eller som funksisbygning.

I samtlige kapitler i denne undersøkelsen har en moderne bevissthet om fortida kommet til uttrykk, stadig i ulike forkledninger. Likevel var det kanskje i den siste fasen at interessen for fortida ble bred og folkelig. Etter andre verdenskrig hadde endringsprosessene blitt så omfattende, og foregått i et slikt tempo, at mange forbindelseslinjer bakover i tid var brutt. Minner og tradisjoner fra noe som har vært, ble tatt fram for å dempe konsekvensene av

de omfattende endringene, og de smårutete vinduene kan sees som et fysisk uttrykk for den senmoderne fortidslengselen. Samtidig som slike fenomener altså er en del av moderniteten, er de også reaksjoner mot den (Christensen 2002:68-69). Anne Eriksen kaller fortidsinteressen en ”folkesport”, som blant annet kommer til uttrykk i fysiske omgivelser – i form av lokalhistoriske minnesmerker, bevaring og restaurering av gamle hus, eller lokale bygdemuseer. En alminnelig oppfatning er at historie gir identitet, tilhørighet og ”røtter” (Eriksen 1999:9).

I anneksets fasade mot gårdsplassen finner vi rester av sveitserstilen på Fagerlund hotell, mens bygningens øvrige fasader preges av etterkrigstidas ombygginger. Samme fasade er avbildet på fotografiet på side 40. 16.9.2008

Nå oppsto fornemmelsen av at stedets særpreg hadde blitt svekket. Jernbanen var historie, og det samme var sveitserstilen, som på mange måter ble et symbol på tiden som stasjonsby. Bare i Fagerlunds bakgård kunne man finne spor av sveitserstil i svalgangen på det gamle annekset (bilde over). Likevel ble de detaljrike utskjæringene oppfattet som noe karakteristisk for Fagernes, som ga bygningen karakter, skal vi tro formuleringen i stedsanalysen fra 1998: ”Den fantastiske svalgangen med de ornamenterte gotiske buene som er typisk for Fagernes, er det eneste autentiske igjen. Resten av bygningen er dessverre totalt fornyet og har mistet all karakter” (*Stedsanalyse for Fagernes sentrum* 1998:10).

Noe av grunnen til at utskjæringene i det gamle Fagerlunds anneks hadde klart seg gjennom den foregående perioden, var antagelig at fasaden til hotellet ble snudd mot sola ved bygging av den nye hovedbygningen i 1939. Da ble den tidligere gårdsplassen, som var omkranset av flere større trebygninger, omdannet til en bakgård. Seinere ble gårdsplassen gjort om til parkeringsplass, og med bankens nybygg, som til de grader snur ryggen til denne plassen, ble bakgårdspreget ytterligere forsterket. På motsatt side av anneksbygningen, fasaden som vender mot Europaveien, er alt preg av sveitserstil fjernet, blant annet ved at nye

kvadratiske vinduer er satt inn. Fasaden er snudd, og har fått preg av 1950-tallet. Slik ser vi ikke bare hvordan sveitserstilen har endret status, men også hvordan baksiden og forsiden har byttet plass ut fra hvor veien har gått.

En livløs by?

I løpet av 1990-årene, og særlig etter år 2000, blir det i lokalavisa og andre lokale kommunikasjonskanaler stadig oftere gitt uttrykk for at ”noe må gjøres” på Fagernes. Sentrum har utelukkende blitt et sted for handel, ofte inne i kjøpesentre, og er nærmest tømt for boliger. I tillegg oppfattes biltrafikken som et økende problem. Et levende sentrum, også utenom åpningstidene, er avhengig av at folk bor der, slås det fast blant annet i den nevnte stedsanalysen (*Stedsanalyse for Fagernes sentrum* 1998:26). I forbindelse med stedsutviklingsarbeidet i kjølvanet av bystatus og 150-årsjubileum, er boligspørsmålet et stadig tilbakevendende tema i avisa Valdres. Når bygging av enda et kjøpesenter er på trappene i 2009 (på den såkalte JVB-tomta), skal det kombineres med leiligheter. I tiårene etter krigen gjorde den storstilte boligfeltutbyggingen, sammen med økende bilbruk, at sentrum ble basert på næringsvirksomhet. Funksjonsdelingen nådde sin topp i 1980- og i 1990-årene. En konsekvens som ble spesielt synlig etter nedleggelsen av jernbanen og påfølgende utbygginger, var mangel på ”liv”. Når butikkene ikke er åpne, finnes det ingen mennesker. Uten mennesker er ikke Fagernes et attraktivt sted, og langt mindre en by.

Gradvis, etter at borgerskapet begynte å skaffe seg villa i utkanten av byene fra andre halvdel av 1800-tallet, ble eneboligen oppfattet som idealet for hvordan man skulle bo. Parallelt med denne utviklingen ble arbeid og hjem stadig mer atskilt, og familielivet noe som ble dyrket i det private rom i fritiden. I det hele tatt satte den borgerlige kulturen i gang en økende konsentrasjon rundt livet i hjemmet (Christensen 1991:111-112,129¹⁵). Kanskje var det denne tendensen som etter andre verdenskrig manifesterte seg i alle deler av befolkningen, og som sammen med andre moderne livsformer og tankemønstre kan gjenfinnes i bosettingsmønsteret. Likevel var det ikke slik at hele Fagernes ble tappet for liv i tiårene etter andre verdenskrig. Saken var heller at folkelivet ble spredt over et større område, og at fritiden ble tilbrakt i hjemmet, altså ofte i byggefeltene. Sosial omgang ble i stor grad flyttet ut av sentrum.

¹⁵ Referansen viser til artiklene ”Boliger som kommunikasjon” fra 1979 og ”Byeksplosjon” utgitt første gang i 1980

Fagernes sentrum forvandlet seg gjennom andre halvdel av 1900-tallet til å bli et sted for arbeid, handel og praktiske gjøremål, der stadig færre ”levde sine liv”. Ved nye utbygginger, og i stedsutviklingsarbeidet, kommer nå ønsket om en funksjonsblandet by til overflaten, en by som kjennetegnes av folkeliv til alle døgnets tider. Atmosfæren fra ”gamledager” ønskes tilbake. Et tiltak i mobiliseringen mot kjøpesentrene, var stiftingen av Fagernes gårdeierforening i 2009. Målet er et fortettet sentrum med mer liv og uten tomme lokaler. Blant annet utvikles en database med oversikt over næringslokaler og boliger i sentrum, i arbeidet med å gjøre gårdeierne til en aktiv instans i forhold til utbyggingsprosjektene i Fagernes (”Valdres” 2.4.2009).

Nærhet, tetthet og variasjon er kvaliteter ved ”den gamle byen” som Anne Louise Gjesdal Christensen ivret for å bevare, framfor en sonedelt struktur:

I trebyen kan en nå det meste til fots og passere en mengde situasjoner og mennesker på veien. Variasjon i hendelser har vi overalt hvor mennesker ferdes, lever og arbeider, men det er frekvensen i variasjonene som er den gamle bys kjennemerke. En sanser alle disse hendelsene og situasjonene på vei fra ett sted til et annet, bevisst eller ubevisst, om en ønsker det eller ikke. Sett under denne synsvinkelen blir altså tetthet en verdi (Christensen 1991:25-26¹⁶).

Ulike funksjoner blandet gir et mangfold av sanseinntrykk. Boliger, butikker og andre småbedrifter i samme område, bidrar til tetthet mellom mennesker til alle døgnets tider, og til hyppige møter der naboer kan snakke sammen og løse felles oppgaver, sier Christensen (Christensen 1991:129¹⁷). Uavhengig av om man oppfatter differensieringen mellom de ulike funksjonene som noe negativt eller ikke, har byplanleggingen i etterkrigstida bidratt til endrede bevegelsesmønstre og andre former for sosial samhandling. Fagernes oppleves som ”dødt” etter stengetid. Christensen gir bilen mye av skylden for at det er blitt slik, og går så langt som å hevde at bilismen har klippet over båndene til lokalmiljøene (Christensen 1991:26¹⁸).

Etterlysningen av boliger i sentrum viser at all verdens satsing på estetikk og fysisk planlegging har liten verdi uten mennesker som bruker – og skaper – omgivelsene. Det tette samspillet mellom menneskene og omgivelsene er det som skaper steder, og det er menneskene som i sine bevegelser og holdninger gjør et sted til et sted.

¹⁶ ”Livet i og mellom husene” 1974

¹⁷ ”Byeksplosjon” 1980

¹⁸ ”Livet i og mellom husene” 1974

Jakten på Fagernes-sjela

I forbindelse med bystatus og 150-årsjubileum i 2007, ble det satt nytt fokus på Fagernes. En ny stedsidentitet skulle konstrueres og reklameres for, både med tanke på turisme, tilflytting og folk som bor i Valdres. Selve jubileet skulle også gi opplevelser og identitet knyttet til Fagernes. I samtaler med deltakere i stedsutviklingsprosjektet har det kommet fram at Fagernes sitt særpreg er vanskelig å sette fingeren på: ”Så det gjelder [...] å finne denne egenarten til Fagernes, som fortsatt er litt mystisk og litt sånn bortgjemt. Den dukker sikkert opp, forhåpentligvis snart”, uttrykker lederen i handelsstanden. Den stolte fjellbonden har tatt mye av plassen som det identitetsdannende elementet på landsbygda, før tettstedene nå til en viss grad har blitt ”oppdaget”, og en ny fortelling må konstrueres – en fortelling der særpreg er idealet. Men hvordan finne et særpreg som kanskje ikke eksisterer?

Kulturen på Fagernes skiller seg ikke nevneverdig fra kulturer ellers i Valdres, og den stikker seg ikke ut i forhold til kulturelle og sosiale strukturer i andre liknende tettsteder og byer. De fleste Fagernes-boere, eller andre i Valdres, har ikke problemer med å kommunisere med mennesker tilhørende andre kulturer eller nasjoner. Selv om den kulturelle likheten mellom forskjellige steder kan virke mer påfallende i senmoderne tid enn den har vært tidligere, har det aldri vært slik at Fagernes har hatt en spesifikk og særegen kultur, som tydelig lar seg avgrense geografisk. I så fall har den vært særegen i kraft av å være dynamisk og sammensatt – og moderne. Som Trond Thuen påpeker, må kultur studeres som mennesker i samhandling, og ikke først og fremst i tilknytning til geografiske steder (Thuen 2003:14). I senmoderne tid har ulike grupper likevel fått et *behov* for å være annerledes, for å vise at de er noe annet enn en annen gruppe, som kan være nabobyen eller nabobygda. Det betyr ikke at innbyggerne nødvendigvis har så mange likhetstrekk, forklarer Thuen: ”Kanskje er det heller slik at jo større den interne diversiteten blir, desto viktigere blir det i visse situasjoner å finne markører som kan symbolisere grensen mot de andre” (Thuen 2003:12). Det moderne samfunnet består av en rekke ulike kulturer også på små steder, og de siste tiårene har det blitt vanskelig å få øye på en helhet, eller noe som knytter mennesker innenfor et geografisk område sammen. Hvilke markører brukes i profileringen av Fagernes?

Når spørsmålet om Fagernes’ særpreg kommer opp i mitt materiale, blir ofte den tette sentrumsstrukturen trukket fram. Slik knyttes det fysiske miljøet til innbyggernes identitet, og det materielle blir en link til fortida. Forestillinger om en felles historie for stedets innbyggere, kan skapes gjennom kontinuitet i de materielle omgivelsene, som får funksjon som symboler (se Thuen 2003:29-30). Tettheten i bebyggelsen gir assosiasjoner til noe

fortidig, den gammeldagse byen. Slik formulerer museumsdirektøren det: ”Det er egentlig et veldig lite sentrum, der alt er gnudd i hop, og det er for meg noe som særpreger Fagernes”.

**”Kulturgata”
Gullsmedvegen.
I Briskebyen er
det gjort forsøk
på å bevare et
intimt
gatemiljø.
19.5.2009**

Men ikke hele byen bærer like mye preg av tetthet, som ifølge uttalelser i intervjuer, samtaler og i lokalavisa gjør Fagernes til noe eget. Det ”typiske” Fagernes finnes først og fremst i Briskebyen, ”bydelen” nærmest elva. Briskebyen består i hovedsak av tverrgatene Kvitvellaavegen og Gullsmedvegen, som sammen med den foraktede E16 gir inntrykk av kvartalsstruktur. Mange av husene her, men ikke alle, er bygget i tre og har sin opprinnelse fra første halvdel av 1900-tallet. Nyere bebyggelse i området har for det meste tilpasset seg den eksisterende gatestrukturen. Bygningene som står side ved side langs gatene er forholdsvis små, i samsvar med det Anne Louise Gjesdal Christensen kaller ”menneskelig målestokk”, som handler om menneskenes psykologiske fatteevne. Ifølge Christensen framkaller bebyggelse i såkalt menneskelig målestokk følelsen av kontroll, i motsetning til store plasser og høye skyskrapere, der man blir til et ”ubetydelig kryp” eller et ”maktesløst fnugg” (Christensen 1991:27¹⁹). John Pløger kaller hennes syn spatial determinisme, og hevder at det ikke er de fysiske omgivelsene alene som former sosialt liv. ”Menneskelig målestokk” er ikke en nøytral og evig verdi, hevder Pløger (Pløger 2001:35-37). Hvor stor innvirkning størrelsen på husene i omgivelsene har for folks trivsel, er et spørsmål jeg skal la stå ubesvart. Kanskje er forkjærligheten for små hus og tett bebyggelse først og fremst knyttet til nostalgi, at det minner om en annen tid? Uansett har Christensens synspunkter relevans fordi denne typen bebyggelse ofte verdsettes i omtaler av Fagernes.

¹⁹ Artikkelen ”Livet i og mellom husene”, utgitt første gang i 1974

I 1990-årene var det tid for å gi Briskebyen sin renessanse, etter som aktiviteten stadig forskjøv seg mot kjøpesentre og gode parkeringsmuligheter på den gamle stasjonstomta. Bare noen måneder etter at det siste toget hadde rullet over perrongen på Fagernes stasjon, blir det av formannen i handelsstanden ytret ønske i lokalavisa om å gjøre den gamle delen av byen til ”et forretningsområde med intime gågater og koselige småbutikker” (”Valdres” 10.3.1989). Gjennom de neste 20 årene veksler omtalene av Briskebyen mellom rosende ord om områdets potensial og liv, og vemodige konstateringer av at den gamle delen av byen blir stadig mer øde som følge av at butikker flytter inn på kjøpesentrene. Det jobbes for å få liv i gatene, men økonomisk er det for mange mer gunstig å være lett tilgjengelig på Fagernes Kjøpesenter eller Valdres Storsenter. I det senmoderne samfunnet ønsker vi det tidsbesparende og lettvinne, men beklager samtidig tendensen til at småbutikkene forvinner. Fotografiet på forsida, tatt i 2008, viser bebyggelsen langs E16 ved brua, der sentrum vokste fram på begynnelsen av 1900-tallet. Fortsatt bærer gata et visst preg av denne perioden, men også av biltrafikk og tomme butikklokaler. Likevel finnes suksessene, blant annet representert ved Briskeby Café i Gullsmedvegen, som ofte blir omtalt som urban, samt flere håndverks- og designvirksomheter og en hyggelig interiørbutikk.

Bebyggelsen fra før 1950 representerer det Fagernes en gang var, og noe som har betydning for de som ferdes i den lille byen. Men hva med dagliglivet og det sosiale i bygdebyen? Sammen med omgivelsene, spiller flere faktorer sammen i identitetsdannelsen og tilhørighetsfølelsen. Prosjektlederen i stedsutviklingsarbeidet trekker fram selve aktiviteten rundt 150-årsjubileet som en identitetsskapende faktor:

Før jubileet var det jo plutselig masse folk som bidro på dugnad, noe som ikke har vært avholdt her i Fagernes på en del år, hvert fall ikke for sentrumsområdet. Det er vel små dugnader for Marsteinshøgda, Moaskogen, altså for boligområdene rundt. Så det er positivt. Og det er noe med den.. å ha en samhörighetsfølelse tror jeg er viktig. [...] Altså, en ser det gjennom stedsutviklingsprosjekt andre steder. Erfaringa er jo at det i seg sjøl gir samhörighet fordi folk jobber sammen mot et mål.

Flere modernitetsteoretikere, som Nora (1989) og Giddens (1997), plasserer den ureflekterte, ”naturlige” stedsidentiteten i tradisjonelle samfunn, mens den bevisst konstruerte identiteten knyttet til det stedlige er noe som hører moderniteten til. I førmoderne samfunn var historien innebygd i menneskenes identitet, den gjentok seg og ble tatt for gitt. I moderniteten blir historien intellektualisert og noe det reflekteres over. Mange fellesskaper er ikke lenger knyttet til konkrete steder, noe blant annet kommunikasjonsteknologien sørger for. Naboskap og stedlige fellesskap har fått en mindre betydningsfull rolle enn i det førmoderne samfunnet, ”når det bestemte stedet ikke lenger utgjør den daglige felles rammen for lokale

aktiviteter” (Thuen 2003:33). Sosialantropologen Agnete Wiborg peker på at tilhørigheten til hjemstedet endrer seg når man bor et annet sted, og blir mer knyttet til symboler og følelser enn til stedet som samhandlingsfelt (Wiborg 2003:141). Thuen påpeker imidlertid at handlinger likevel er situerte, og at aktiviteter som ikke nødvendigvis er avhengige av det bestemte stedet utføres og gjøres relevant innenfor en lokal kontekst. Det som kan kalles overlokale fellesskaper gjør at man blir bevisst på stedenes betydning, og at nye typer lokale fellesskaper oppstår. Thuen nevner festivaler som en moderne måte å aktualisere det stedlige på, som et kollektivt ritual der den enkeltes tilknytning til stedet symboliseres (Thuen 2003:31-33).

Selv om det fysiske stedet ikke lenger er *nødvendig* for å utføre daglige aktiviteter, skapes likevel minner, fordi handlinger ”finner sted”, ofte sammen med andre mennesker. På den ene siden har vi den bevisste konstruksjonen av tilhørighet til stedet – profilen som det ”bestemmes” at stedet skal ha i markedsføringssammenheng, gjerne hjulpet av stedstilknyttede festivaler eller andre merkedager. Samtidig skapes minner og fellesskaper i hverdagen, som ikke alltid er bevisst. Dugnadsarbeidet i forbindelse med Fagernes’ 150-årsjubileum var ledd i en bevisst identitetskonstruksjon, men skapte samtidig ureflekterte og ”naturlige” minner. Flere jobbet sammen mot et felles mål, slik prosjektlederen bemerker.

Merkevaren Valdres

Det kan likevel virke som om Fagernes ikke har knyttet like sterke identitetsmarkører til seg som regionen Valdres. Drukner satsingen på Fagernes i Valdres Natur- og Kulturparks regionfokus? Distriktet Valdres er gjenstand for en heavy markedsføring, der typiske bygdeverdier er sentrale. På VNKS nettsider får en servert vakre fotografier av idylliske landskap – ville fjell og fargerik vegetasjon, gjerne krydret med folkedraktkledde budeier og tradisjonsrike husdyr. I omtalene av ”sanseriket Valdres”, tas velkjente klisjeer i bruk: ”Høyre! Stille, symfoniske melodiar frå fjell, foss og leikande tiurar når du er i terrenget, blanda med bjøllelåt frå stølen”. Den poetiske formuleringen minner ikke mye om moderne dynamikk, og spiller på nærmest nasjonalromantiske stereotypier. Det er naturen som er Valdres, sammen med stølen, som har blitt enda et symbol på den førindustrielle bondekulturen. De romantiske forestillingene om Norges daler har røtter i nasjonsbyggingen på 1800-tallet, men preger fortsatt blikket vi ser disse områdene med. Flere regioner har knyttet liknende assosiasjoner til seg, og det er ikke lenger bare folk utenfra som ser landsbygda på denne måten, som sosiologen Erik Fossåskaret bemerker: ”Hardanger [vart]

henta inn til hovudstaden og lada opp med ei særleg symbolsk kraft, som så i neste runde set seg på lokal og regional sjølvforståing” (Fossåskaret 2003:79).

Festivalene som arrangeres på Fagernes spiller også på regionale strenger. Det er Valdres som er merkevaren, som aktualiseres som sted. ”Når den enkeltes tilknytning til stedet ikke lenger kan tas for gitt, må den symboliseres gjennom kollektive ritualer” (Thuen 2003:33), sier Thuen, og viser til ”festivalbevegelsen”. Verken Norsk Rakfiskfestival, Valdres Sommersymfoni eller folkemusikkfestivalen Jørn Hilme-stemnet profilerer seg noe særlig på at de skjer i Fagernes-området, men det er likevel Fagernes som gjør det mulig å avvikle arrangementene.

Mye kan tyde på at stedstilhørigheten i Valdres først og fremst knyttes til regionen, noe som har røtter i nasjonsbygging og nasjonalromantikk på 1800-tallet. Det er felles regionale verdier som trekkes fram når stedet skal profileres. Fossåskaret finner noe av det samme i Hardanger, der moderne industristeder som Odda, Tyssedal og Ålvik ikke passer inn i ”Hardanger-profilen”, kjennetegnet av blant annet hardingfela, frukthager og fargerike folkedrakter. Regionen har vært styrende for innbyggernes selvforståelse, mens de nevnte stedene i en viss forstand ble ”utenfor”, selv om de geografisk er en del av Hardanger. Slik skildres kontrasten: ”Ålvik er rekna som verstingen i regionen. Ein pøl av skit og skam midt i dette prektige bunadslandskapet som Noreg byr fram til kongar og keisarar som skal møte det gjæveste landet har å by” (Fossåskaret 2003:79-80). Ifølge Fossåskaret klarte Ålvik å skape en egen stedsidentitet i kontrast til regionen, noe som ikke er spesielt framtrekkende for Fagernes. Men Fagernes har heller ikke stått utenfor regionen i like stor grad, kanskje fordi stedet siden jernbanens inntog har hatt en viktig funksjon for innbyggerne i hele Valdres, og følgelig et betydelig samspill med omlandet. Likevel er Fagernes noe annet enn Valdres, som det i dag er vanskelig å definere, og som vanskelig lar seg bli en del av merkevaren Valdres. Utover å være et sted som i det moderne samfunnet innehar nødvendige funksjoner, har ikke Fagernes noen spesielle verdier som lett kan identifiseres og profileres. ”Det gjeveste” er å ha røtter til noe førmoderne, aller helst middelalder, noe nyere tettsteder ikke kan skilte med.

Bystatus – best å være by?

Ser vi litt nærmere på sitatet som innleder kapittelet, bestreber Fagernes seg i dag på å være et sted for det nære, hyggelige og unike. De særegne trekkene finnes slik sett ikke i det moderne, som hele tiden har vært Fagernes’ drivkraft, men i det som knyttes til tradisjon. Det er ikke de urbane trekkene – dynamikken, folkelivet eller mangfoldet – som framheves, men

bygdekvalitetene. Fagernes er avslappende og preget av personlig sosial omgang med andre mennesker. At byen er omkranset av ”Valdres-natur” med muligheter for friluftsliv, framheves også mer enn stedets urbane kvaliteter: ”Fagernes legger vekt på å være et koselig handelssentrum midt i kjernen av flott Valdres natur beliggende mellom grønne fjellsider og Strandefjorden. Her finner du også en deilig park med gode bademuligheter”.²⁰ John Pløger omtaler en slik retorikk som antiurban. Man prøver å finne tradisjonelle, rurale, trekk i samfunn som er produkter av det moderne. Selv forkjemperne av byens livsform må trekke fram de ikke-urbane sidene ved byen for å vinne gehør, hevder geografen. Det urbane knyttes til økonomisk og politisk makt, som ”snylter på den egentlige verdiskapingen, som skjer i distriktene”, asosiale omgangsformer og overfladiske relasjoner, selvsentrertthet og frykt (Pløger 2001:14-15). Med slike bilder står ikke det urbane for ettertraktete verdier.

Også kulturviteren Eva Reme trekker liknende konklusjoner i en artikkel om Bergen som europeisk kulturby i år 2000. Ifølge Reme hadde programmet gjennom kulturbyåret fokus på det rurale framfor det urbane, til tross for at Bergen er Norges nest største by. Bergensregionen, representert ved frukttrær og fjorder i Hardanger, naustet og kystbonden, fikk en sentral plass i profileringen av byen, i tillegg til middelaldersymbolene – hansatid og Bergen som hovedstad. Det globale, det urbane og det industrielle var således ikke framtrедende. Ved å finne fram til uforanderlige trekk i den lokale kulturarven, dannes forestillinger om stedet som naturlig og stabilt, mens dynamikk og bevegelse tones ned. Det finnes en kjerne som holder seg konstant, som røtter kan springe ut fra (Reme 2002). Det er fristende å formulere noe slikt som: Jo nærmere middelalderen du kommer, desto bedre. Den norske landsbygda har røtter til middelalderen, noe også de fleste større byene våre har. Men uten middelalderelementer kan det synes som om det mangler noe i identiteten, røttene er ikke dype nok. Pløger og Remes synspunkter peker på holdninger i det senmoderne samfunnet som kan forklare noe av årsaken til den ofte sterke vektleggingen av såkalt tradisjonelle verdier. Når selv store byer som Oslo og Bergen preges av slike forestillinger, er det imidlertid ikke så merkelig at lille Fagernes knyttes til bygdeverdier og tradisjon.

Men er det alltid slik at landsbygda foretrekkes framfor byen? Mens bygda kan representere kontinuitet og stabilitet, er byen det toneangivende i samfunnet. Byene skaper trender, og definerer hva som til en hver tid er ”moderne”. Det urbane livet assosieres ofte med noe ungdommelig, dynamisk og aktivt, i motsetning til det som kan oppfattes som et

²⁰ Valdres natur- og kulturpark, URL: http://www.valdres.org/Norsk/I_Valdres/Handel.aspx (lesedato 3.7.2009)

traust bygdeliv. Slike forestillinger kan også gi landsbygda mindreverdighetskomplekser, noe Eivind Ødegård, titulert sivilarbeider, tar tak i i en kronikk i avisa Valdres 23. april 2002:

Eg er lei alt maset frå småbygder som skal grine seg til bystatus. Eg er småkvalm av bygdetullingar i alle aldrar som er frå seg av fryd når dei får sin fyrste kaffibar eller ”kontinentale” restaurant, og ikkje minst: Eg har fått alle matsjåvinistar som forgudar husmannsmat frå alle andre land enn Noreg langt opp i halsen. Eg er i det heile lei av at det urbane og gjerne det kontinentale skal vera målestokk for alt kulturliv og alle haldningar me har. Eg synest nesten synd på dei som for ein kvar pris vil vekk frå bygdi, inn til byen (”Valdres” 23.4.2002).

Ifølge Ødegård blir det urbane assosiert med det som er bra, og det nye antas å komme fra byen. ”Grisgrendte avkrokar og utkantar er ein stor skatt”, skriver han videre, og argumenterer for at folk bør være stolte av bygda og stedet de kommer fra. Ødegård stiller spørsmålstegn ved at en jazzkveld på Briskeby Café i lokalavisa blir omtalt som urban. Hva gjør dette urbant? Musikere fra Valdres opptrer på et lokalt utested, og ifølge skribenten er ikke nødvendigvis jazzen så urban heller. ”Og jazz er langt frå den einaste musikk sjangeren du oftast høyrer i byar. Valdreslaget i Oslo, og fleire andre bygdelag i hovudstaden, gjer sitt til at du kan høyre norsk folkemusikk oftare i Oslo enn du kan i heimbygdi di”, skriver han, og rører dermed ved noe av kjernen i globaliseringen. Giddens’ begrep utleiring er sentralt her. Ulike lokaliteter skaper nye kulturer i samspill med hverandre, der det stedlige har en underordnet rolle. Fordi bevissthet om fortid og tradisjon hører moderniteten til, kan den også knyttes til det urbane, og i det senmoderne samfunnet er ikke tradisjonell folkemusikk og urbanitet motsetninger. Både jazz og norsk folkemusikk, som er eksemplene her, har helt andre roller i det moderne samfunnet enn de to musikktradisjonene hadde i sin ”opprinnelige” kontekst. I dag er begge en del av den moderne tradisjonsbevisstheten. Trolig uttrykker de ønsker om identitet, men det stedlige legger ikke premissene for denne identiteten.

Etter at kommunens ordfører luftet tanken om å gjøre Fagernes til by i 2007, sammenlikner Ødegård, som nå har tittelen lærer, saken med eventyret om keiserens nye klær. Alle kan se at Fagernes ikke er en by, og derfor har det ingen hensikt å gi stedet bystatus. Hvorfor vil noen se mer positivt på stedet av den grunn? Bare ved å omtale et sted som by, vil det ikke bli et bedre sted – ruste opp i sentrum kan man gjøre uansett. Å gi Fagernes bystatus ”blir korkje moderne, friskt, nyskapande eller spanande. Det blir berre flaut, dumt og pinleg” (”Valdres” 16.2.2007). For kronikkforfatteren oppfattes tankene om bystatus som et ønske om å være noe en ikke er.

Så hva er nå Fagernes, bygde eller by? Bildet er sammensatt. På den ene siden framheves bygdebyens landsbygds kvaliteter, men samtidig bestemte kommunen at stedet skulle kalles by. Hvorfor kan småsteder som Fagernes være vanskelige å definere? Å være

urban, handler om å følge med i tida, men samtidig kan det virke som om det urbane blir oppfattet som et ”forstyrrende element” på den ellers idylliske landsbygda. Har tettstedene de siste tiårene blitt sett på som steder der *nødvendige* praktiske funksjoner må ivaretas, men som ikke har noen verdi utover det – i forhold til trivsel og sosial stimulans? Større tettsteder og byer er enkle å definere – de er urbane. Jordbrukslandskapet ser vi umiddelbart at er noe annet. Men tettstedet? På mange måter kan det synes som om storbyen har mer ”landsbygdkvaliteter” enn tettstedet, fordi folk bor tettere og slik blir sosialt stimulert. I mindre tettsteder bor folk i byggefelt, og er verken urbane eller rurale. Det enkleste hadde vært om byen var by og landsbygd var landsbygd. Assosiasjonene til definisjonen tettsted er ikke positive – tettsteder kan oppfattes som ”ikke-steder”, noe som kan være hovedgrunnen til at Fagernes og en rekke andre steder heller ønsker å kalles by. Begrepet by har andre assosiasjoner knyttet til seg, og de kan umulig bare være av negativ art, slik Pløger gir et inntrykk av, siden tettsteder på landsbygda ønsker å assosieres med bybegrepet.

Et spørsmål om tilhørighet

Hvilken effekt har det å omdøpe Fagernes fra tettsted til by? Og hvilken innvirkning har merkevarebygging og definering av stedet Fagernes og regionen Valdres på folks identitet? Et interessant spørsmål er i hvilken grad den konstruerte identiteten og markedsføringen utad samsvarer med befolkningens faktiske opplevelser av tilhørighet. Gir medier som Valdres Natur- og Kulturparks nettsider et representativt bilde av dalens befolkning? Selv om flott natur, et mangfoldig festivalprogram, seks stavkirker, folkemusikk og lokalprodusert mat presenteres som sentrale ingredienser i Valdres, er det ikke mindre vanlig her enn andre steder å spise Grandiosa eller å høre på popmusikk. Kanskje er det til sjuende og sist hverdagen og sosiale relasjoner som skaper den sterkeste tilhørighetsfølelsen for folk som bor her.

Men nærmiljøet gis andre sosiale meninger i det moderne samfunnet enn i en førmoderne kontekst. Blant annet gjennom fokus på historien, og bevaring og fornying av bygningsmiljø, påvirkes beboernes følelse av stedstilhørighet. ”Det levde livs fortellinger” knyttes, særlig i det senmoderne samfunnet, sjeldnere til konkrete steder. Pløger peker imidlertid på et interessant aspekt ved den aktive og styrte identitetskonstruksjonen. Stedstilhørigheten knyttes til historien og estetikken, mens den levde erfaringen, der naboskap og hverdagsliv er viktige stikkord, får en underordnet rolle. For å ta del i identiteten knyttet til et bestemt sted, kreves dermed kulturell og estetisk kompetanse, noe som følgelig resulterer i nye former for sosial distinksjon (Pløger 2001:125-126). Selv om markedsføringen tar for seg

elementer som natur og folkemusikk, betyr ikke det at alle innbyggere i Valdres interesserer seg for disse tingene. Antagelig er heller ikke historieinteressen større i Valdres enn andre steder. Blir båndene til stedet sterkere gjennom fokuset på identitet og tilhørighet, eller blir folk snarere ekskludert når de ikke passer inn i bildet av den sunne, kreative og aktive valdrisen? Skulle man ta tak i noe typisk for Fagernes, kunne kanskje rånekulturen for eksempel vært noe å merke seg?

De siste tiårene har Fagernes vokst i areal, mye takket være boligfeltene. Området nærmest brua bærer fortsatt preg av tetthet, mens det omkring Fagernes kjøpesenter, midt i bildet, er plass til parkering og større bygninger. I Ranheimsbygda er avtrykkene etter førmoderne bosetting fortsatt tydelige. 5.8.2009

Kanskje må ikke Fagernes bestemme seg for om de vil være bygd eller by. Det er ikke nødvendigvis problematisk å være begge deler, og slik sett ville betegnelsen bygdeby passe vel så godt som by. Men et større fokus på tettstedene krever en revurdering av de nokså dyptgripende forestillingene om Valdres som fjell- og jordbrukslandskap.

Både tett sentrumsbebyggelse og kjøpesentre med parkeringsplasser er uttrykk for noe urbant som har blitt formet i ulike historiske epoker med forskjellige forutsetninger. Hva som er urbant og hva som ikke er det, eller hva som er nasjonalt, lokalt og globalt, er kanskje ikke så viktig. I det moderne samfunnet spiller alle disse sammen – de flettes sammen til moderne kulturer. Streben etter å ha egenart, enten det er på et personlig plan eller knyttet til et geografisk sted, er et moderne fenomen. Men det som kjennetegner moderniteten er aller mest det skiftende, mangfoldige og varierte, satt sammen av lokale og globale elementer om

hverandre – som det ikke lenger er mulig å identifisere eller skille fra hverandre. Eva Reme etterlyser mer fokus på de moderne sidene i konstruksjonen av stedsidentitet: ”Det kunne vært utfordrende å prøve i sterkere grad å inkorporere noe av det stedlige mangfoldet, uten å frykte at egenart av den grunn forsvinner” (Reme 2002:116). Kanskje bør vi ta inn over oss at det ikke er særpreg og egenart som dominerer dagens samfunn, aller minst i byer og tettsteder, men derimot dynamikk, bevegelse og stadige omveltninger? Igjen ser det ut til å være nettopp den moderne *frykten* for forandring som styrer vår oppfatning av verden. Men samtidig har vi behov for noen faste holdepunkter i tilværelsen, noen forestillinger om at noe forblir det samme over tid, for eksempel i form av gjenkjennelse og kontinuitet i de fysiske omgivelsene.

Del 3

Kapittel 8:

Avslutning

Forhåpentligvis kan min fortelling om Fagernes bidra til å gi perspektiv når veien videre skal staves ut for den lille byen. På mange måter har utgangspunktet for at Fagernes i det hele tatt ble et sted, forsvunnet. Fagernes vokste fram som trafikknutepunkt og turistmagnet, men har særlig de siste tiårene endret karakter og fått andre forutsetninger. Hva er det som legger grunnlaget for Fagernes' eksistens i dag? Stedet har fått svekket sin rolle som trafikknutepunkt, fordi folk kjører bil, og derfor gjerne kan reise rett forbi. Valdres er fortsatt turistmål, men de fleste ønsker seg noe mer eksotisk enn Fagernes, og reiser til fjells. Men veikrysset er der, og Fagernes har beholdt sin status som handelssted, både for turister, hyttefolk og fastboende i Valdres. På Fagernes kan man finne urbane kvaliteter – gå på kafé, shopping og kino, og byen har derfor en viktig rolle for Valdres' befolkning og tilreisende. Tidligere var det andre urbane funksjoner som var å finne her. Men ennå er det få som har tatt tak i mytedannende elementer for å skape en særegen Fagernes-identitet. Jernbanen og stasjonsbyen kan nok vekke nostalgiske følelser hos mange, og den har også fått sin lille avdeling på Valdres Folkemuseum, men andre urbane kvaliteter er det vanskelig å oppdage i presentasjonen av Valdres.

I min undersøkelse har jeg som mål å analysere Fagernes som et sted i verden, et sted der moderne tanker og forestillinger får innpass, ofte før de når de øvrige Valdres-bygdene. Jeg fokuserer på det urbane og det moderne, men gjør forhåpentligvis også oppmerksom på at Fagernes i stor grad også forholder seg til Valdres som region. Fagernes er ikke mer urbant enn at man en sommerdag kan kjenne lukten av gjødslede jorder fra bygdene omkring. For å vise hvordan det moderne gjør seg gjeldende på dette konkrete stedet, tar jeg for meg ulike aspekter ved utviklingen, som i samtlige analysekapitler kan vise til moderniseringsprosessene. Samferdsel er ett av dem, som i sin tur påvirker fysisk miljø, sosiale magneter og linjene ut av lokalsamfunnet. Endringer i den lokale kulturen henger sammen med kommunikasjon med omverdenen.

Et av kulturelementene som viser til impulser utenfra, og som blir omtalt i alle fasene, er sveitserstilen. Siden slutten av 1800-tallet har sveitserstilen spilt en rolle i

omgivelsene, både rent fysisk og i folks bevissthet, og stilen og holdningene knyttet til den, sees i sammenheng med impulser og påvirkning utenfra. I studiet av sveitserstilen ser vi hvordan samme fenomen kan være bærer av ulike betydninger og skiftende meningsinnhold, og i tillegg viser den hvor viktig det er å se de fysiske omgivelsene i sammenheng med menneskene som forholder seg til dem.

En tendens som er framtrædende i store deler av mitt materiale, på ulike måter og med ulik styrke, er sameksistensen av nostalgi og framtidsoptimisme. Samtidig som det nye hilses velkommen, finnes stadig en bevissthet om at noe forsvinner – iveren for framtida og det moderne eksisterer side om side med en nostalgisk lengsel mot fortida og etter lokalt og nasjonalt særpreg. Dette er et av modernitetens store paradokser. På den ene siden handler moderniteten om en vilje til endring og framskritt, og på den annen side om nostalgisering og romantisering av fortida som har gått tapt.

I min fortelling om Fagernes forsøker jeg nettopp å vise at moderniteten på ingen måte er entydig, men full av paradokser og motsetninger. Kanskje er det ikke selve endringenes karakter som kjennetegner det moderne, men det faktum *at* samfunnet hele tiden er i forandring, noe som kommer til syne på en rekke områder og i ulike former. I analysen håper jeg å vise at steder som Fagernes er en del av disse prosessene, og en medspiller i det moderne samfunnets dynamikk, uten å være en passiv mottaker av alt det nye. Som Håkan Thörn (1992) understreker, blir det moderne til i samspill med det lokale, slik at moderniteten ikke er universell, men tar andre former på Fagernes enn andre steder i verden.

Som moderne sted blir Fagernes til i en kontinuerlig prosess, og endrer derfor stadig karakter. ”Det opprinnelige Fagernes” er umulig å finne. Endringsprosessene som kjennetegner det moderne, gjør at omgivelsene særpreges av variasjon, med avtrykk fra en rekke ulike kontekster. Etterkrigstidas planlegging har hatt funksjonalistisk sonedeling som ideal, noe som til dels har ført til ensartede miljøer. Før andre verdenskrig var Fagernes et lite tettsted med korte avstander, men med en rekke funksjoner blandet. Etter andre verdenskrig har man bestrebet seg på å skape praktiske byrom, helhetlige miljøer og harmoniske omgivelser. Men gir ensartethet harmoni? Paradoksalt nok er det tiden før offentlig regulering vi i dag romantisierer og på sett og vis ønsker tilbake.

En kronikk av ”Valdres”-journalisten Helge Gudheim i 2008, har tittelen ”Kva skapar eit triveleg bymiljø?” Her sammenlikner han Fagernes med andre småsteder i Europa, og slår fast at et attraktivt tettsted trenger noe unikt som får folk til å oppsøke det. For å få fram det unike, må miljø, trivsel og variasjon skapes på grunnlag av tradisjoner, hevder Gudheim, før han konkretiserer: ”Det einaste bygningsmessige elementet eg meiner oppfyller desse kriteria

på Fagernes er trehusarkitekturen frå den tida då Fagernes vart skapt: Det vil seia perioden frå fyrste halvdel av 1900-talet – med eit variert utval av trehusfasadar, karnapp, saltak og verandaer” (”Valdres” 1.11.2008). Her kommer det til syne en oppfatning om at det er i første halvdel av 1900-tallet at vi finner det ekte og opprinnelige Fagernes. Men Fagernes var langt fra ferdig skapt i 1950, da stedet på en rekke områder gikk gjennom en enorm vekst i løpet av den neste femtiårsperioden. Tenker vi tilbake på dosent Kolsruds oppfatning av Fagernes som et sted uten sjel, der ”digre kvitmaala hotelkassor [laag] og ruvde so gildt med pinneverandaer og store glasrutor” (”Valdres” 3.3.1917), er det interessant å registrere at nettopp denne perioden, og det Kolsrud foraktet i 1917, i senmoderne tid har blitt forbundet med Fagernes’ sjel. Parallelt med den fysiske utviklingen omdefineres stedet i folks bevissthet – kontinuerlig, og på like mange måter som det finnes mennesker som forholder seg til det. Fagernes skapes fortsatt, i en stadig prosess og i modernitetens tegn. Det skapes nå.

Kilder

Litteratur

- Alsmark, Gunnar 1985. "Ljus över bygden", i: Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar (red.), *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Liber Förlag, Malmö
- Berg, Nina Gunnerud og Britt Dale 2004. "Kapittel 4: Sted – begreper og teorier", i Nina G. Berg, Britt Dale, Hans K. Lysgård og Andres Løfgren, *Mennesker, steder og regionale endringer*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim
- Bergh, Trond 2004. *Jernbanen i Norge 1854-2004. Nye spor og nye muligheter 1854-1940*, Vigmostad & Bjørke AS, Bergen
- Berman, Marshall [1982] 1990. *Allt som er fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Översättning Gunnar Sandin, Arkiv Förlag
- Bråten, Ole Aastad 2006. *Eit hus skal byggjast på Valdres Folkemuseum – debatt om nybygg på Valdres Folkemuseum (1999-2004)*, hovudoppgåve i kulturhistorie, Institutt for kulturstudium og orientalske språk, Universitetet i Oslo
- Braathen, Ole Jørgen 1996. *Brystkarameller*, Valdres Forlag, Fagernes
- Brekke, Nils Georg, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau 2003. *Norsk arkitekturhistorie. Fra steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, Samlaget, Oslo
- Brenna, Brita 2004. "Kapitalismens fortropper. Handelsliv, konsum og dannelselse på andre halvdel av 1800-tallet", i: Christine Myrvang, Sissel Myklebust og Brita Brenna, *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelselse*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Brochmann, Odd [1979] 2003. *Bygget i Norge, bind 2. Fra 1814 til etterkrigstiden*, 3. opplag, Andresen & Butenschøn, Oslo
- Burke, Peter 2001. *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, Reaktion Books, London
- Christensen, Anne Louise Gjesdal 1991. *Livet i og mellom husene. Utvalgte artikler om livsform og bymiljø*, Universitetsforlaget, Oslo
- Christensen, Arne Lie 1992. "Modernitet 2: Vi som elsker gamle ting", i *Dugnad 2/3-1992*
- Christensen, Arne Lie 1994. "Sveitserstilens hemmelighet – omkring en stil og dens forvandling" i: *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1994*.
- Christensen, Arne Lie 1995, *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Christensen, Arne Lie 2001. "Det etnologiske blikket – et uvanlig blick på det vanlige", i *Dugnad 3/4-2001*
- Christensen, Arne Lie 2002. *Det norske landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv*. Pax Forlag, Oslo
- Christensen, Arne Lie 2007a. *Karl Johans fasader. Et kulturhistorisk nærbilde*, Pax Forlag, Oslo
- Christensen, Arne Lie 2007b. "Innledning. Om funksjonalisme, modernisme og modernitet", i *Funkis. Funksjonalismen i Oslo og Akershus*, Fremtid for fortiden nr. 3/4-2007.
- Christie, Nicolai 2007. "Fra idé til åpning – Valdresbanens forhistorie", i Ivar Aars, Nicolai Christie, Jahn Børe Jahnsen og Bjørn Karsrud, *I Hundre. Valdresbanens historie*, AS Valdresbanen, Fagernes
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren 1994 (1982). *Kulturanalys*, Gleerups Förlag, Lund

- Ellefsen, Karl Otto [1985] 1986. *Stedskarakter. Teori og metode. Sett i lys av det nye norske tettstedet*, Institutt for by- og regionplanlegging, Arkitektavdelingen, Norges tekniske høgskole, Trondheim
- Eriksen, Anne 1999. *Historie, minne og myte*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Eriksen, Anne og Torunn Selberg 2006. *Tradisjon og fortelling. En innføring i folkloristikk*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Esborg, Line 2005. "Feltarbeidets mange samtaleformer", i Gustavsson, Anders (red.), *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer*, Høyskoleforlaget AS
- Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar 1985. "På väg – bilder av kultur och klass", i: Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar (red.), *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Liber Förlag, Malmö
- Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar [1979] 1994. *Det kultiverte mennesket*, oversatt av Kari Bolstad, Pax Forlag A/S, Oslo
- Fägerborg, Eva 1999. "Intervjuer", i Lars Kaijser og Magnus Öhlander, *Etnologiskt fältarbete*, Studentlitteratur, Lund
- Giddens, Anthony [1990] 1997. *Modernitetens konsekvenser*, oversatt av Are Eriksen, Pax Forlag A/S, Oslo
- Hansen, Lars Emil 2004. *Bydelen som "skiftet ham" – kulturhistoriske bilder av 1900-tallets Grünerløkka. En studie av Grünerløkkas diskursive og symbolske forvandling på 1900-tallet*, Hovedoppgave i etnologi, Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo
- Helle, Knut 2006. "Innledning. Byen som historisk fenomen", i Helle, Knut m.fl., *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Hellesund, Tone 2003. *Kapitler fra singellivets historie*, Universitetsforlaget AS, Oslo
- Hermundstad, Knut 1939. "Ymse frå Valdres i gamal tid", i: *Den norske turistforenings årbok 1939*, Oslo
- Hermundstad, Knut (skriftstyarar) 1954, *Valdres Bygdebok IV. Handel, samvirke og samferdsel*. Valdres Bygdeboknemd.
- Hodne, Ørnulf 1995. *Fedreland og fritid. En mellomkrigsstudie i Noregs Ungdomslag*, Novus Forlag, Oslo
- Hovedstyret for Norges Statsbaner ved O. Høgslund 1935. *Norsk reisebok. Valdres – Sogn og Fjordane*
- Hvattum, Harald 2004. "Framgang, oppbrot og motstraumar. Valdresbygdene si historie 1800-1914", i Aars, Ivar (skriftstyarar), *Valdres Bygdebok III, Andre delen*, Valdres Bygdeboks forlag
- Iversen, Ingolf 1982. *Fagernes – en minnebok*
- Jahnsen, Jahn Børe 2006. "Valdresbanen i NSB-tiden 1937-1988" i: Ivar Aars, Nicolai Christie, Jahn Børe Jahnsen og Bjørn Karsrud, *I hundre. Valdresbanens historie*, AS Valdresbanen, Fagernes
- Jotunheimen og Valdresrutens Bilselskap A/S 1955. *Til Valdres og Jotunheimen*, Aasmund Engens Forlag og Annonsekontor, Oslo
- Kaldal, Ingar 2003, 2. opplag 2006. *Historisk forskning, forståing og forteljing*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Karsrud, Bjørn 2006. "Den lange Valdresbanemarsjen 1989-2006", i: Ivar Aars, Nicolai Christie, Jahn Børe Jahnsen og Bjørn Karsrud, *I hundre. Valdresbanens historie*, AS Valdresbanen, Fagernes
- Kristiansen, Bjørn 2007. "Folkefunkis i Akershus", i *Funkis. Funksjonalismen i Oslo og Akershus*, Fremtid for fortiden nr. 3/4-2007.
- Krokann, Inge [1942] 1976. *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*, 2. utgave, med etterord av Tore Pryser, Det Norske Samlaget, Oslo
- Lidén, Hans-Emil 1991. *Fra antikviteten til kulturminne. Trekk av kulturminnevernets historie i*

- Norge, Universitetsforlaget AS, Oslo
- Lie, Jonas [1883] 1983 (2. opplag). *Familien på Gilje. Interiør fra 1840-årene*, Lanternebøkene, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo
- Losnegård, Gaute 2008. *Norsk rutebilhistorie*, Skald, Leikanger
- Lundevall, Tarald 1991. "Tettstedet og arkitektene", i *Tettsted og landsbygd, Byggekunst nr. 5*
- Lyngø, Inger Johanne 1992. "Kulturvern og nostalgi", i *Dugnad 1-1992*
- Lyngø, Inger Johanne 1993. "Dit indre öie må oplades, för det ydre kan se. Trekk fra fjellturismens historie – mentalitet og ideologi", i *Dugnad nr. 4*, Novus Forlag, Oslo
- Löfgren, Orvar 1992. "Landskabet", i (red.) Hastrup, Kirsten, *Den nordiske verden 1*, Gyldendal Danmark
- Löfgren, Orvar 1995. "Sakletarna. Om det materiellas betydelse i etnologin", i Daun, Åke (red.), *Ting, kultur och mening*, Nordiska museets förlag
- Mellemgaard, Signe 1998. *Kroppens natur. Sundhedsoplysning og naturidealer i 250 år*, Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet
- Myhre, Jan Eivind 2006. "Del III. Den eksplosive byutviklingen 1830-1920", i Helle, Knut m.fl., *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Miljøverndepartementet 1993a. *Stedsanalyse – Eksempel Hokksund*
- Miljøverndepartementet 1993b. *Stedsanalyse – Innhold og gjennomføring*
- Nedrelid, Tove 1993. *Ut på tur – på nordmanns vis*, J. W. Cappelens Forlag A.S.
- Nora, Pierre 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire", i *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, s. 7-24
- Norberg-Schulz, Christian 1992. *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*, Pax Forlag A/S
- Pløger, John 2001. *Byens språk*, Spartacus Forlag, Oslo
- Raabe, Jens 1928. "Fottur til Jotunheimen år 1883. Et livsfarlig eventyr", i: *Den Norske Turistforenings årbok 1928*
- Reiakvam, Oddlaug [1986] 1997. "Fotografiet i etnologien – Dokumentasjon – kommunikasjon", i *Etnologi av hjartans lyst*, Forlaget Folkekultur, Bergen
- Reiakvam, Oddlaug 1997. *Bilderøyndom. Røyndomsbilde. Fotografi som kulturelle tidsuttrykk*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Reme, Eva 2002. "Det lokale og det internasjonale, det urbane og det rurale. Bergen kulturby 2000", i *Tidsskrift for kulturforskning. Volum 1, nr. 3/4*
- Rogan, Bjarne 1998. *Mellom tradisjon og modernisering. Kapitler av 1800-tallets samferdselshistorie*, Novus Forlag, Oslo
- Rogan, Bjarne 1999. "Meninger og myter om landet i nord", i: (red.) Rogan, Bjarne, *Norge anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Selberg, Torunn 2007. "Mennesker og steder. Innledning", i *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur*, Fagbokforlaget, Bergen
- Stedsanalyse for Fagernes sentrum: Rapport 01.12.1998*. Utgitt av Nord-Aurdal kommune i samarbeid med Arkitektkontoret ARK 88 AS, Via Tec og Feste AS Lillehammer, Fagernes
- Stugu, Ola Svein 2006. "Del IV. Mot et urbanisert land? 1920-2000", i Helle, Knut m.fl., *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Pax Forlag A/S, Oslo
- Sundt, Eilert [1869] 1975. *Om renligheds-stellet i Norge. Verker i utvalg 9. Innledning ved H.O. Christophersen*, Gyldendal Norsk Forlag
- Sundt, Eilert [1862] 1976. *Om bygnings-skikken på landet i Norge. Verker i utvalg 6. Innledning ved H.O. Christophersen*, Gyldendal Norsk Forlag
- Svensson, Kai 2002. *Fagernes – en minnebok II*, Fagernes Handelsstands Forening, Fagernes
- Swensen, Grete 1997. *Moderne, men avleggs? Foreningers byggevirkosomhet i formativt perspektiv 1870-1940*, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo,

- Universitetsforlaget AS, Oslo
- Sørby, Hild 2007. "Nyfunkis, minimalisme og ferdighus i funkisstil", i *Funkis. Funksjonalismen i Oslo og Akershus*, Fremtid for fortiden nr. 3/4-2007
- Thorsen, Liv Emma 1991. "Historien i våre hoder", i *Norveg*, Universitetsforlaget (34), s. 7-15
- Thuen, Trond 2003. "Steder, grenser, tilhørigheter. Noen innledende betraktninger", i Trond Thuen (red.), *Sted og tilhørighet*, Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Thörn, Håkan 1992. "Vad är "det moderna"?", i *Häftan för kritiska studier 1992;4*
- Windingstad, G. Th. [1902] 1983. *Illustreret Reisehaandbog over Valdres og Land*, Paul T. Dreyers Forlag, Aurdal
- Öhlander, Magnus 1999. "Utgangspunkter", i Lars Kaijser og Magnus Öhlander, *Etnologiskt fältarbete*, Studentlitteratur, Lund
- Aars, Ivar 1971. "Ferdslø i Nord-Aurdal i eldre tid", i I. K. Haug (skriftstytar), *Tidsskrift for Valdres Historielag. Årbok 1971*
- Aars, Ivar 2006. "35 år som privatbane. Tidi 1902-1906 (sic.)", i Ivar Aars, Nicolai Christie, Jahn Børe Jahnsen og Bjørn Karsrud, *I Hundre. Valdresbanens historie*, AS Valdresbanen, Fagernes

Avisa Valdres

KAPITTEL 4:

- 18.3.1905: Annonse N. Haavelsrud "Rugmel..."
- 15.7.1905: "Frisk luft"
- 25.7.1905: "Paa gjestereise gjennom Valdres"
- 13.10.1906: "Spyt ikke"

KAPITTEL 5:

- 6.10.1906: "Folkvang"
- 22.11.1906: "Caféhuset var godt nok"
- 4.12.1906: "Ungdomslag er dannet"
- 18.12.1906: "Ungdomslaget "Kvitvella""
- 5.2.1907: "Skuespil og publikum"
- 19.3.1907: "Ungdomslaget Kvitvella"
- 27.4.1912: "Forsamlingshuser"
- 3.3.1917: "Valdres-museet"
- 16.3.1922: "Brand paa Fagernes"
- 4.3.1922: "Bygning for telegraf og post paa Fagernes"
- 1.7.1922: "Fagernes i vekst"
- 25.4.1925: "Valdres Apotek"
- 13.7.1929: "Brand paa Fagernes"
- 10.4.1930: "Hus paa Fagernes"
- 28.12.1937: "Bagnsbyen"
- 14.7.1938: "Stor forretningsgård skal bygges i Aurdal i sommer"
- 2.5.1939a: "Byggjестil i Valdres II"
- 2.5.1939b: "Stor byggeverksemd i Valdres i sumar og då serleg på Fagernes og Leira"
- 23.5.1939: "Byggjестil i Valdres (Slutten)"

KAPITTEL 6:

- 4.4.1950: "Overfylte hoteller og utmerket påskevær og føre i høyfjellet"

11.4.1950: "Påskegjestene vender heim"
 6.5.1950: "Kringkastingsopptak fra Fagernes som første program i serien "Bygdebyer""
 18.7.1950: "Den nye bensinstasjonen på Fagernes"
 5.8.1950: "Smånytt fra "byen""
 10.4.1954: "Valdres Samvirkelags store nybygg snart ferdig"
 13.7.1954: "Når får Fagernes en offentlig parkeringsplass?"
 2.2.1957: "Statsbanenes motorvognhall og velferdsbygg på Fagernes en flott og helt moderne innredet bygning"
 9.5.1957: "Vekk med de skjemmende skilter på Fagernes"
 21.5.1957: "Litt frå ein tur med lærdalsbussen til Fagernes"
 24.8.1957: "Fagernes nye folkeskole et hypermoderne bygg med fem undervisningsrom, skolekjøkken, sløydsal og bad"
 27.8.1957: "Fagernes nye skole innviet ved en enkel og koselig fest lørdag"
 1.2.1964: "Treg hestehandel på Fagernesmarken i går"
 18.2.1964: "Ca. 3000 vinterturister til Valdres i helgen"
 12.3.1964: "Fagernes UH blir 60 meter langt og får 132 senger"
 6.8.1964: "Nytt stort boligfelt utlegges på Nesjorget"
 26.1.1974: "Ekstra stor trafikk på vinterens Fagernes-marken"

KAPITTEL 7:

2.5.1939: "Byggjестil i Valdres II"
 27.1.1983: "Shell-stasjonen blir jamna med jorda"
 29.9.1983: "Ny Fagernes-gård med "gammel" fasade"
 3.1.1989: " – Største tragedien etter 1940"
 10.3.1989: "Ikke bare "børs"" i fredagsutgaven "Valdresgluggen"
 18.3.1989: "Fagerlund solgt"
 15.9.1989: "Fagerlund-epoken er slutt"
 28.1.1992: "Nøktern åpning av fint bankbygg"
 11.4.1992a: " – Fagernes har et u-utløst potensiale"
 11.4.1992b: "Krogstads synse-grunnlag"
 15.9.1992: "Opseth åpna skyss-stasjonen"
 15.2.1997: "Handelsstanden ønsker: Gjestegård som innfallsport til Fagernes"
 6.4.2000: "Fagerlund Hotell solgt for 4,3 millioner"
 23.4.2002: "Urbanisme, urbofobi og anna om byar"
 16.2.2007: "Fagernes by"
 2.4.2009: "Fagernes gårdeierforening stiftet"

KAPITTEL 8

3.3.1917: "Valdres-museet"
 1.11.2008: "Kva skapar eit triveleg bymiljø?"

Internettkilder

Lianes, Sigurd 1999. "Statistikk mot år 2000: 1948-1949. Skjult ledighet i jordbruket", URL: <http://www.ssb.no/vis/emner/00/aar2000/art-1999-06-23-01.html> (lesedato 24.8.2009)
 Statistisk sentralbyrå 1987. "Folke- og boligtellingerne 1960, 1970 og 1980. Dokumentasjon av de sammenlignbare filene", s. 141. URL: http://www.ssb.no/emner/02/01/rapp1987_02/rapp1987_02.pdf (lesedato 11.6.2009)

Statistisk sentralbyrå, "Fortsatt sterk vekst i tettstedene", URL:

<http://www.ssb.no/befteft/> (lesedato 22.8.2008)

Statistisk sentralbyrå 2007. "Tettstader. Folkemengd og areal, etter kommune. 1.januar 2007".

URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/befteft/arkiv/tab-2007-06-07-01.html>

(lesedato 11.6.2009)

Valdres Natur- og Kulturpark, "Handel i Valdres. Fagernes sentrum", URL:

http://www.valdres.no/Norsk/I_Valdres/Handel.aspx (lesedato 27.5.2009)

Wikipedia, "Folkvang", URL: <http://no.wikipedia.org/wiki/Folkvang> (lesedato 26.10.2009)

Informanter

Prosjektleder i stedsutviklingsgruppa

Tidligere ordfører og initiativtaker til bystatus

Leder i Fagernes Handelsstandsforening

Direktør ved Valdresmusea

Innehaver av Fagerlund hotell

Mann 70-80

Mann 70-80

Kvinne 70-80

Andre kilder

Norsk Rikskringkasting (NRK) 4.5.1950. *Fagernes-program* ved Halfdan Hegtun,

Arkivnummer: GRAM-09868

Sammendrag

Fagernes framstår som et helt vanlig tettsted. Biltrafikken er framtrедende, ulike typer bygninger fra flere historiske faser er godt blandet i sentrumbildet, og utenom selve tettbebyggelsen preges landskapet av eneboliger i byggefelt. Et helt vanlig tettsted, riktignok med bystatus, er nettopp det Fagernes er, noe som gjør undersøkelsen relevant i forhold til en rekke andre liknende steder. For ”vanlig” er ikke det samme som uinteressant. Tvert imot kan fortellingen om Fagernes gi innspill i diskusjoner omkring det moderne samfunnet i en videre kontekst. Den kan også bidra til å nyansere bildet av landsbygda, ved å vise at tettstedene – eller bygdebyene – tilfører urbane elementer i områder som vanligvis bare omtales som landsbygd.

Studien tar for seg framveksten av stedet Fagernes gjennom en periode preget av modernisering og stadige omveltninger på mange plan. Den lille byen kan leses som et bilde på en del av disse prosessene, og utgangspunktet for drøftingen er det fysiske miljøet. Ved hjelp av lokalavisa ”Valdres”, fotografier, intervjuer og lokal litteratur, som er de viktigste kildene, settes landskapet i sammenheng med overordnede kulturelle prosesser.

Oppe i dalsidene finner vi spor etter førmoderne kulturelle mønstre, mens bebyggelsen nede ved Strandefjorden har sitt utgangspunkt i noe moderne. Boligområdene som omkranser den lille byen viser på sin side til etterkrigstidas idealer om enebolig utenfor sentrum. Går vi mer detaljert til verks, vitner både enkeltbygninger og mindre områder i byen om ulike historiske faser, skiftende idealer og endrede møtesteder og bevegelsesmønstre. En vandring i Fagernes-byen gir varierte inntrykk hva gjelder byggeskikk og landskap, som ikke tolkes bare som lokale tradisjoner, men som tegn på at lokalsamfunnene gjennom perioden også har hatt blikket rettet mot en større verden. Både restene fra 1800-tallet, tett trehusbebyggelse fra første halvdel av 1900-tallet og det nyoppussede kjøpesentret, hører til i et moderne samfunn. Mange har de siste tiårene vært opptatt av å finne et særpreg, men kanskje er det snarere variasjon som kjennetegner Fagernes, slik dynamikk, bevegelse og stadige endringer kjennetegner moderniteten.